

વિભાગ પહેલો

સુડતાળીસનું ગ્રંથસ્થ વાડ્.મય

[સને ૧૯૪૭નાં. ગુજરાતી, પ્રકાશનોની સમીક્ષા]

ગુજરાત સાહિત્ય સભા અમદાવાદ તરફથી
સમીક્ષકો

અધ્યાપક અનંતરાય મણિશંકર રાવળ

અધ્યાપક ધનલભાઈ કૃષ્ણીરભાઈ

સુડતાળીસનું ગ્રંથસ્થ વાઙ્મય

૧

(લલિત અને લલિતેતર વાઙ્મય)

મગીક્ષક

પ્રા અનતરાય મહિશાસને રાવળ

અ. સમીક્ષા સોના હાથમા મોઢી આવશે એ માટે ફિલ્મીરી વ્યક્ત કરના ઉપરાત આટલુ પણ પ્રારભમા જ જણ્યારી દેવુ ઉચિત છે કે આ સમીક્ષા પણ આગના અને વરસની અન્યમગીક્ષાની માફક સમીક્ષાર્થે મળેલા પુસ્તકોની જ નોંધ લેતી સમીક્ષા છે. સને ૧૯૪૭ ના બધા જ ગુજરાતી પ્રકાશનોની સમીક્ષા નરિ જેટલા પુસ્તકોની તોવ એમા લેવામા આવી છે તેની મજ્યા ત્રણમેથી વધુ નથી એટલા પુસ્તકો મેળવવા માટે પણ સને ૧૯૪૮ ના જુનાઈ મુની રાડ જોરી પડી હતી સમીક્ષાવર્ષ પૂરુ થયા પછી જ સમીક્ષાને પુસ્તકો મળતા હોય છે એ પણ મોગીને મેળવવા પડે કે કેટલીક નાર માગ્યા છતા મળતા નથી એવો પણ અનુભવ છે કેટલાક પ્રમાણકો પોતાના પ્રકાશનો નથી મોકલતા તે નથી જ મોકલતા શુ કરવુ ? અને સમીક્ષાનેય સમય અને શક્તિની મર્યાદા તો હોય ને ? પોતાના આજ વિદ્યાર્થી વ્યવસાયમારી જે ૨૪ સમય અને શક્તિ એ બચાવી શકે તે, એ તે મળે ના પુસ્તકોના વાચન મનન અને તેના સમીક્ષાનેબનમા વાપરે કે ન મળે ના પુસ્તકોની જોવ માટે દૈનિકથી માઢી નિયાસિકો સુધીના ગુજરાતી સામયિકોના પ્રામિગીકાર અને અન્યાવતોકનના વિભાગો જોતા રી નવા પ્રકાશનોની નોંધ જગતા રી તે મળવવા પ્રકાશકોને કાગળો ધસડવામાં

અથવા/અને તે વાચવા મેળવવા પુસ્તકાલયોમાં ધક્કા ખાનામાં વાપરે તેમ જ ગુજરાત સાહિત્ય સભા માડનીસની અથમભીક્ષામાં મે સુચન્યુ હતુ તેમ દર વરસે ડિસેમ્બરમાં જાન્યુઆરીથી શરૂ થતા વર્ષ માટે પોતે પત્ર દ્વારા સમીક્ષકનું નામ જાહેર કરી પ્રકાશકને પોતાના પ્રકાશનો (એકલુ નવજીવન પ્રકાશન મદિર જ જેમ કરે છે તેમ) તે જેમ જેમ પ્રકટ થતા રહે તેમ તેમ તેને મોકલનાની જાહેર વિનંતિ વરસમાં એાગમાં એાધુ બે વાર તો કરે, અને ગુજરાતના પ્રમુખ ગુજરાત સાહિત્ય સભા અને તેજી નીમેય મમીક્ષક આ પ્રતિ અચક્રને કે ચક્રને નહિ પણ કેવળ સાહિત્ય પ્રીત્યર્થ જ કરે છે એ પિછાણી વાઈ એ વિનંતિને આપા દિનનો સહકાર સાહિત્યપ્રીત્યર્થ જ આપવા માટે, તો આ બાબતમાં બગડતી જતી આતુ પરિસ્થિતિ એક વરસમાં જ સુધરી જાવ.

‘વિદ્યાર્થી વાચનમાળા’ની ચાર શ્રેણીને ચાર પુસ્તકો નહિ પણ દરેકની વીસ લેખે કુલ એસી ચત્તર પુસ્તિકાઓ ગણતા આ સમીક્ષામાં નોંધ પામેની કૃતિઓ ૨૬૭ છે આ આખો ગઈ સાલના આકડા કરતાં નાનો છે આ ૨૬૭ માં ૧૧૦ કૃતિઓ પુનર્મુદ્રિત છે, અને ૪૦ બાબતોને ને રૂપાંતરો છે સુડતાળીમની માનતુ પહેલી વાર છપાતું મૌલિક વાકમય આમ પૂરી દોઢો કૃતિઓય બતાવી શકતુ નથી મજ્યા પછી સત્તની દષ્ટિએ એ વાકમય કેતુ છે તેનીનેની વિગતવાર સમીક્ષા જ બતાવી આપશે

કવિતા

આધુનિક ગુજરાતી કાવ્યસર્જન પરત્વે ભરતી વીત્યે એટલો કાગ ચાનતો હોય એવી સમગ્રદષ્ટિએ પડતી છાપ ગયા વરસની સમીક્ષામાં અત વર્ણવી છે આ વરસમાં કાવ્યસર્જકો મજ્યાની દષ્ટિએ મયા વરસ કરતા દોઢા મજ્યા છે, પણ પેની છાપને સુધારે એવી કોઈ વિશિષ્ટ પ્રગતિદાજ આ વરસની પ્રકાશિત અથમ્ય કવિતાએ ભરેની જણાતી નથી

રા પૂજનાનૃત ‘પ્રભાતગીત’ પોતાના ઉપાખ્યના મહિમાગીતો અને પ્રાર્થનાઓનો લનકારતા અધ્યાત્મભાની સાધકનું ભક્તિગાન સજાવતા તેમના છેવટા નજુચાર પ્રકાશનોની હારમાં બેગી જઈ તેમાં એકનો વધારો કરે છે આગ ના કાવ્યસર્જનો માને ચરખે રા પૂજનાને ધરેલું નવેલ હતુ, આ ‘વિજ્ઞાનયોગેશ્વર’ શ્રી અરવિંદને ચરખે એમને ૭૫ વર્ષ પૂરા થતા એ પ્રસંગે ધરેલુ કાવ્યનવેલ છે પ્રવાડી ઝૂનણમાં લખારેલા આ સર્જકના ૭૫ પ્રભાતિયામાના કેટલામાં છટની રૂપા માટે આભાર, એમની વધુ

કૃપાની ચાચના અને ફેરવી પવટાવીને કરાતી એમની સ્તુતિ છે, અને ઘણાંમાં મૂઠ મનને ઉદ્બોધન છે. ‘મગલ પ્રભાત’ જેવામાં દેખાય છે તેવો આધ્યાત્મિક અનુભવનો આનંદઉજાળ ક્યારેક વર્ણુવાયો છે, પણ ગીતોમાં વિશેષ તો હજુ અપ્રાપ્તલક્ષ્ય સાધકની ચીસો સભળાય છે. સ્તુતિઓમાંનાં સમોધનોમાં તેમજ પકિત પંક્તિમાં રા. પૂજવાલનો નિર્મળ ભક્તિભાવ ઊજળી રહ્યો છે. વાણીના સંગીત તથા શબ્દાનુપ્રાસની છટાઓનો કવિએ સારો ઉપયોગ કર્યો છે અને ‘સાગરને સાદે’ ને ‘જાન તારુ’ જેવાં ગીતોમાં એમનું કવિત્વ પણ સારું પ્રકાશ્યુ છે. છતાં આ સંગ્રહ પરત્વે એમ કહી શકાય કે એમાં કવિએ કાવ્યરસને નહિ પણ ભાવકથનને—ભક્તિનવેદનને—મુખ્ય ગણ્યું છે. એ રીતે કવિતા એમને માટે સાધ્ય મટી સાધન બનતી ચાલી છે.

‘અભિસાર’ તેના ‘કવિ રા. મનસુખલાલ ઝવેરીના’ બે પુરોગામી કાવ્યસંગ્રહોનું તેજ બતાવતો નથી, પણ એક બાબતમાં એમના કરતાં આગળ ગયો છે. એ ગીતોની બાબતમાં આગલા સંગ્રહોમાં એ હતાં જ નહિ. સંગ્રહમાંનાં ૧૪ ગીતો કર્તાની ગીતસાધનાનો આરભકાળ જ દેખાડે છે, છતાં ‘હરિ ! આવો,’ ‘ગિરિધર ! ગોકુલ આવો,’ ‘નયના’ ને ‘નાચે’ જેવાં ગીતો સંગ્રહને આસ્વાદ્ય બનાવે છે અને ગીતની દિશામાં રા. ઝવેરીની કવિતાના નવા પ્રયાણને અભિનંદ કરાવે છે સંગ્રહનું નામદાતા ‘અભિસાર’ અને, ‘નાચે’ અને ‘રાસ સૌન્દર્યનો’ જેવા કાવ્યો સંગ્રહના આકર્ષક કાવ્યો બન્યાં છે તે પણ કવિ વિશ્વમાના પ્રકૃતિવિવાસમાં પોતે કરેલ મુદ્દર અને મન્યના દર્શનને ઉત્સાસથી ગીત દ્વારા લવકારે છે તેથી. આવો ઉત્સાસ સંગ્રહમાં અન્યત્ર નથી જતો. રા. ઝવેરીનો પ્રધાન મનોભાવ નૈરાશ્યનો છે. વાસ્તવ સસારનો એમનો અનુભવ મુખ્ય નથી રહ્યો કાવ્યો (દા ત. ‘આશ્વર્યોની પરપરા’, ‘ગાઈ લે, આતમ’, ‘બપોર બળતા’, ‘ગિરનાર’, ‘ચાહું છું માડી હું’, ‘સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન’, ‘વીરડા ગાજો’) એ કહી આપે છે. એથી જ જાણે કવિ હરિને ને ગિરિધરને આવવા અરજ કરતા લાગે છે ! પણ આવી પરિસ્થિતિમાં તેઓ વિશેષ કવિધર્મ જોઈ ‘ધોમ ઉનાળે પ્યાસ જુઝાવા’, ‘હિંચકેરી પ્યાસ જુઝાવા’, ‘આતમ મારા ! વીરડા ગાજો રે’ એમ કહે છે તે આપણને ગમ છે ‘જિંદગી’, ‘બાજી શાપ ને વરદાનની’ અને આવાં કાવ્યોમાં પોતાની જીવનદષ્ટિ પ્રકટ કરતા કવિને પાછું વિશ્વયુદ્ધ જોતું પડ્યું છે પરિણામે વિશ્વયુદ્ધ પર આ સંગ્રહમાં ૭ કાવ્યો દેખાય છે, જેમાં કવિ સમૃદ્ધિવિનાશને રડે છે. પણ જેમાં કવિ પોતાની અંગત જોડને રડે છે તે બે કાવ્યો—‘દાદાજી’ અને ‘બમૂતને’—

કોટી લાગણીથી હવકતાં દોષ વડું દૃઢવન્ધર્મી બન્યા છે. 'ભવતને-'
 માનો જાદ મિત્રનેદ અને વેધક કમળ તથા 'દાદાડ'માંનું વર્તમાન
 પેઢીનું આત્મપરીક્ષણ અને ચિંતન યાદ રની ગ્રામ નેવાં છે. એ
 બને કાવ્યો ગુર્જરાની કમળપ્રગલ્ભિઓમાં આરા ઉમેરા ગાળાએ
 કવિથી ન્દાનાવાલને અપાયેથી અવલિ 'સિંધાંસ કવિ' પણ એવું જ એક
 આદર્શક કાવ્ય છે. મગ્દમા પ્રાનુષકાવ્યો મારી મંખ્યામા છે અને 'કરુંદે
 અવિ।' જેમાં દોષ ધર્મ કાવ્ય ગુણચિત્રેષ ગતાવે પણ છે, જતા એ રા.
 ઝવેરીના આગયા પ્રાનુષકાવ્યોને ઝખનનાં નથી. હજારી તેમ મળીર બેડે
 રીતે જેમાં કવિએ પોતાની કાવ્યભાવના અને પોતાનો કવિનો આદર્શ વ્યક્ત
 કર્યાં છે તેવા કવિતાવિષયક કાવ્યો પણ પોતાનું એક નાનકડું જૂથ આ
 મગ્દમા જમાવે છે. મગ્દમા જેને ધ્યાન આપવું કવિને રૂચ્યું છે
 એ ચોં પાદપૂર્તિઓ એ જતાવે છે કે આ કવિને એવા કાવ્યોમાં બીજાન-
 ઝોને કાવની સમારજની હજારાન કાવની નથી એ તો એમાં પણ
 માંબીય અને શિષ્ટતા લાવે છે. બીજા કાવ્યોમાં ધ્યાન એવું એવા છે
 સુલ્લિખિત 'ગિરનાર', ભાવબીનુ ગુર્જરીન્તવન પુજ મહિમા', ગુર્જર
 સાહિત્યગંગાના ન્તવનનુ નૃત્યગીત 'જય ગુર્જર જગે।' અને છે'હુ
 હપાયેલુ પ્રિયબ મૃગારનું 'મેઘદૂત'નું અનુકૃતિકાવ્ય 'અદૂત'. કવિકુવગુરુના
 પમદામાં જ પગ મૂકીને એ 'અદૂત'થી રા. ઝવેરીએ પોતાની કવિતાપ્રવૃત્તિ
 આદરી હતી. મૌરાહટ્ટીય કવિએ એમા મૌરાહટ્ટેને નુદર ગીતે ગિરનાર્યુ છે
 એ એની એક વિશિષ્ટતા છે. વૃત્તિની શિષ્ટતા, વૃત્તગૌરવ, અને પદવાલિન્ધ
 જે'શ. ઝવેરીની કવિતાના તરી આવતા લક્ષણ રવા છે તે એ આરભ-

મુડતાળીસનું અંતસ્થ વાદ્યમય

નિરાશા ઘણી ઘેરી વળી છે. એ નિરાશ્ય, મંત્રહનો એક મુખ્ય ચર છે. પણ છે તેવું જીવન જીવવાનો બોધ જ્વલતો, સખીને (જુઓ 'સખીને') અને સખીને (જુઓ 'સખી') કવિ કરે છે અને એ રીતે પેલી આત્માને ખાઈ જાય એવી નિરાશામાંથી એ નીકળી જાય છે. 'વસ્યાં દુ ખે સુખો' એ દૃષ્ટિ કવિની જીવનસમજનો ખ્યાલ આપે છે. સત્યદર્શનાં સોનેટો ને મુક્તકો બહુ ચોટદાર નથી ભાષાંતરોમાં શ્રીમતી સરોજિની નાઈકના કાવ્યનું ભાષાંતર 'અગમ્ય વેણુ' ખ્યાન જે એ જીવ છે. ગીતો એ આ મંત્રહની પ્રજ્વલકાઓ પછી ખ્યાન જે ચતી બીજી સામગ્રી છે અગિયાર ગીતોમાં 'મારી વાડીમાં', 'ઉદ્બોધન', 'સનાતન મંબધ' અને 'કલ્પના અને વાસ્તવ' એ ચાર આકર્ષક છે. ખડકાવ્યમાં 'અનામી' ઠીક ફાવી રહે એમ કંઈક એમના આગળ કાવ્યસત્રહે દેખાડ્યું હતું. પણ આ સત્રહમાં એવું કાવ્ય એક જ છે, 'પુનર્મિલન', પણ એ કોઈ વિશિષ્ટ સર્જન બ-યુ નથી 'ચક્રવાક'માંનાં મહસૌજવ ને ભાવનિરૂપણગીત કવિની શિષ્ટતાપ્રેમી પ્રકૃતિ દેખાડી આપે છે. એમનાં કાવ્યોમાં વિશદતા ને પ્રસાદિતા છે, પણ વેગ ને ઉત્કટતા નથી એવું કારણ એ પણ હોય. એમની પામે કવિકસન તો છે. 'નવા વર્ષે'માં કવિ સખી વિનાના પોતાને સ્વર વગરના વ્યજન સમો કહે છે ત્યાં ઉપમાની, અને 'જગવને'માં ભાવ ઉપરાત શબ્દાનુપ્રાસ ને ભાષાની આકર્ષકતા એ દેખાડે છે. હવે દીર્ઘની છંદની બહુ જાણ એમણે નથી રાખી એ ઠીક નથી કહ્યું.

દલપતકુળની સાહિત્યમેવા કવિથી ન્હાનાવાણથી પૂરી ન થતાં ત્રીજા પેઢીમાં આજણ ચાલે છે એ 'દ્વાદશ'થી જાણી સાહિત્યપ્રેમીઓ જરૂર આનંદશે. કવિથી ન્હાનાવાણની પ્રથમ મૃત્યુઅવતરણને દિવસે એમના પુત્ર રા. આનંદ કવિએ પ્રકટ કરેલ 'દ્વાદશ' બાર કાવ્યોની એકલિથી તેમણે કરેલું કવિ-પિતાનું શ્રાદ્ધ કે નર્પણ છે આખા સત્રહનો સમગ્ર ઉઠાવ કરુણપ્રગસ્તિનો છે. 'કરમા કાળજી વેરાણાં'નું ધ્રુવપદ સભાગવતું ગીત 'ત્યારે અને આજ' પિનાના અવસાનથી કવિના હૃદયને ઘેરી વળતા શોકને સમોટતાથી વ્યક્ત કરે છે. 'પગદડી' પણ એવું જ મુદર કાવ્ય છે. પણ કવિ શોકની પાર નરત ચાલ્યા જઈ વ્યથાકના પ્રદેશમાની પિતાની સવારીને જોવા-જાવા મડી જાય છે. 'કાળની ઝાંઝરી' અને 'રાજદસ' આ પ્રકારનાં ગીતો છે. 'મુરખી અને પાંચજન્મ' તથા 'દેવદીપ'માં કવિ કવિથી ન્હાનાવાણના જન્મ અને જીવનકાર્યને આપ છે અને 'અમર વિભૂતિ'માં તેમના વ્યક્તિત્વને પ્રકટ કરે છે. 'પ્રેમભક્તિની આરતીઓતિ' અને 'વામન

અને વિરાટ'મા પિતા માટેનો કવિનો ભક્તિભાવ લીગીએ લીગીએ વ્યક્ત થાય છે કવિતા પરત્વે કહેવાય કે રા આનંદ એમના પિતાના પુત્ર છે એટલે બ્રહ્મ, વિરાટ, અગમનિગમ અને આદિને આપવા એ પણ કા પક્ષે ગો અને શમ્ભુજી માટે છે કપના, ભાષા અને ભાવપ્રકટનની બાંધતમાર ત્રણે રા આનંદ કેટલાક કાવ્યો ભા ૧'ના ઠા થોના લેખન કાળનો કવિશ્રી ન્હાનાનાના પગનામા પગ મૂકતા હોય એવું લાગે છે 'જગત પાઠ્યનું' જગત' એ વાર્તાપુસ્તકના પ્રકાશન પછી વર્ષો સુધી ચૂપ રહેના રા આનંદને પિતાના અવસાને હાથમા ફગી કનમ લેનાની છે 'દ્વાદશા', સહદયોને એમ ઇચ્છવા જરૂર પ્રેરશે કે તેઓ હવે કનમને હેડી ન મૂકે સૂચવવાનું રહે છે એટલું જ કે આ પુસ્તિકામા દેખાડેની આશા સ્પષ્ટતાને જીતી કાવ્યમિદ્ધિમા પરિણમાની હોય તો એમણે ભાવને રસત્વે પહોચાડાની, પિતાના ભાવે કપના અને વિચારોને વાચકના હૃદયનાર સુધી સીધા પહોચાડી શકે એની ને એટલી વિશદતાને લક્ષવાની, અને રામ્હોના વાપરમા વ્યાકરણશુદ્ધિ અર્થભાન અને ઔચિત્યને વધુ

‘પૂનમરાત’ (જગદીપ વિદ્યાપીઠ) એક એવા જ મગીતરસિયા ઉત્પાદી જુવાનનાં પપ ગીતોનો સમૂહ છે. એ ગીતોમાં લેખકની દષ્ટિ પ્રધાનપણે રાજ ને મગીત પર રહી છે, તેમ છતાં લેખકનો મુખ્ય કવિ-આત્મા નની કૂટેનો પાંખો ફફડાતી રહ્યો તેમા જણાય છે એ પ્રકૃતિસૌંદર્યથી ટુલકો છોડે છે અને ધણીવાર નાજુક અને પ્રાઈવાર વિશાળ કંપના ચમાવી શકે છે. એના વિષયોમાં પ્રકૃતિ છે, કૃષ્ણ ને તેની વાસલડી છે, પ્રાર્થનાઓ છે, અને આનંદોગ્ય ભાવો છે ‘પ્રારી,’ ‘નરસ પથિક,’ ‘વિરાટ ગાન,’ ‘જાગૃતિ’ અને ‘મધાતો રયામ’ આ મગીતનાં આરાં ગીતો છે કવિના ભાવપ્રતીકો ને રૂપકો જૂનાંને અનુસરે છે અને ‘અધૂરું મિલન’ જેવા કાવ્યના ભાવમા ટાંગેર જેવાનુ અનુકરણ છે, એટલે ન્વખીયુ સંપત્તિ એમણે વિશેષ દાખવતી રહે છે. ‘આશિની પૂર્ણિમા’મા છે તેવા ‘નહાલો,’ ‘ગાલો’ જેવા અશુભરાતી પ્રયોગ તથા ‘શીનાઓ’ ને ‘નીશા’ જેવી અશુદ્ધ બેકણી ટાળવાનું જરૂરી હતુ બધા ગીતોની આમે તેના રામ તાપ ને સ્વર્ગકન આપવામાં આવ્યા છે, જે એનાં ગાનને ને ગાનારાઓને મદદગાર નીવડશે.

ઈ. સ. ૧૯૪૭ની ૧૫મી ઓગસ્ટે ભારતે બહુલ ખ્યાલ આત્મશાસનનો અધિકાર મેળવ્યો. સ્વગજપ્રાપ્તિનો એ માદગાર બનાવ સર્વેન્ધર્મી કવિ કેન વડે અભ્યુત્થાવ્યો રહે એ તે ક્રમ અને? એ પ્રસંગને વધાવતા હટા કાવ્યો આપણા ધણા કવિઓએ લખ્યા છે, પણ ‘કાનિન્દી’ના કવિ રા નાથાલાલ દનેએ અવસર-પારખ બતાવી સત્તર કાવ્યોની એક લઘુ પુસ્તિકા ‘સ્વાતંત્ર્ય પ્રભાત’ નામથી પ્રકટ કરાવી છે એના ‘૧૫ મી ઓગસ્ટનુ પ્રભાત’, ‘૬૨મી દિવે વ હિન્દુસ્તાન’, ‘નવો રાષ્ટ્રધ્વજ’ જેવા કાવ્યો ભારતની સ્વતંત્રતાને -

‘મહાગુજરાત ગ્રન્થ મંડળ’ના ઉત્સાહી કાર્યવાહક અને ‘ગંગા અને ઝમઝમ બંનેની મરહદનો સમાગમ રાખું છું’ એમ કહેતા બાણીતા મુસ્લિમ કવિ ‘અમીન આઝાદ’નાં ગીતો અને ગઝલોનો સંગ્રહ ‘સુખરસ’ આવકારને માત્ર છે. દેશની ગુલામી, કામી વિદેશ ને તેનાં પરિણામરૂપ હુલ્લડો લેખકને ઘણાં સાલે છે. એમનાં ઘણાં કાવ્યો એના પર છે. એવાં કાવ્યો સભા-મુશાયરામાં શ્રોતાપ્રિય થાય એવાં છે. ‘દુનિયા જ કારાવાસ છે’ અને ‘શું કરું?’ જેવી ગઝલો પણ સભારંજનનું કાર્ય સારું બળવે એવી છે. ‘અંધ માનવી’, ‘કવિ અને ઘોડાપૂર’, ‘તોળતો હતો’, ‘બનાવી દે’, ‘જન્મો હસી રહ્યા છે’, ‘બદ્દગીમાં’, ‘સંસાર નાટક છે’, અને ‘શબનમ નથી’ જેવી ગઝલો અંદરની વિચારસામગ્રી માટે નોંધપાત્ર છે. ‘અમીન આઝાદ’ પાસે સંવેદન છે, વિચારો છે, ભાષાને એ લડાવી બાંધે છે, ગુલામીના અને છાવનના દર્દને એ ગાઈ શકે છે, અને ક્યારેક કવિના તોરની મસ્તી વ એ બતાવે છે. સંગ્રહમાં એમની નબળીસબળી બધી ગઝલો મુકાઈ છે, તેમ છતાં ગઝલપ્રેમીઓને સ તોય આપે એવો તે આ સંગ્રહ છે જ.

તેનાં સુભાષયંને સમર્પિત ‘રાષ્ટ્રપીણા’ તેના લેખક રા. ગજેન્દ્ર જ. પંડ્યાના ઉત્સાહ અને રાષ્ટ્રપ્રેમની નીપજ છે. એમાં ૬૨ ગુજરાતી કાવ્યો આથે ૧૨ હિંદી ને એક અંગ્રેજી કાવ્ય પણ છે! કાવ્યોમાં ફેટલાકમાં યુવાનોને ઉદ્બોધન છે અને ફેટલાકમાં ગાંધીજી ને અન્ય નેતાઓને અર્ધ્યા-જલિ છે. ઘણાં કાવ્યો ગેય છે, પણ ગીતો કરતાં મિશ્રોપજ્ઞતિમાં કર્તાએ લખેલાં કાવ્યો ઠીક છે. ગુજરાતી કાવ્યોમાં ‘નાવ હંકારે(યે)’ જા, ‘વીરાંગના’, ‘સંનિકતે’, ‘તૂટી જશે’, ‘આવે હો! સંત વિરાટનો’, ‘કાન્તિતાંડવ’ ને ‘આત્મકથા’ તથા હિંદીમાં ‘વતનકા આંદ’ ને ‘પર બટાયે જા’ ધ્યાન એવે એવાં છે. બીજાની કક્ષા એવી નથી.

એ જ લેખકના બીજા લઘુસંગ્રહ ‘પંજરી’માં રાષ્ટ્રભાવના અને ગરીબોની દાઝ બતાવનારાં કાવ્યો છે. એને કાવ્યો તો ઉદારતાથી કહેવાય, બાકી સાચી કવિતા એમાં દેખાતી નથી. છદ્દોમાં છદ્દોમેળ નથી. શબ્દોની અગુદ્ધિઓ ય એાછી નથી.

ઉપરનાં બે પુસ્તકોની પ્રકાશક સરથાએ પ્રકટ કરેલી પુસ્તિકા ‘કુલડાં’માં કાંઈ ‘પ્રમૂન’ ઉપનામધારી બહેને લખેલાં ૧૦૮ મુક્તકો છપાયાં છે. જી જ લીડીનાં એ મુક્તકોની ભાવસામગ્રી કેટલીકવાર કાવ્યત્વ બતાવે છે, પણ એણે સુરેખ અનશુદ્ધ લયબદ્ધ પદ્ય મેળવ્યું નથી.

અમદાવાદમાં ગુજરાત ફોલોજ પાછળના મેદાનમાં બે ત્રણ વૃક્ષોની ડાયા તથા બાંકડાઓ પર ફેટલાક નિવૃત્ત ‘પલિતશિર’ વૃદ્ધ સન્નજનો સવારસાંજ આવી બેમે છે. માંદોમાંદો એમણે પોતાના મડળનું નામ ‘એ’શી વર્ષ’ શવનાભિલાષી મંડળ’ એવું પાડ્યું છે. એ મડળના એક સભ્ય રા. પુરુષોત્તમ જો. બટ્ટે લખેલ ‘દુમજાયા’ એ મડળના સભ્યો અને તેમની વાતોનો પદ્યમાં પરિચય કરાવે છે. લેખકની ધાર્મિકતા પણ અદર વ્યક્ત થાય છે.

‘નારદવાણી’ એ નામની ‘ગુજરાત સમાચાર’નું એક ‘શ્રીચર’ બનેલી પ્રાસંગિક કટાક્ષકાવ્યમાળાને અપાયેલું ત્રાપી અથસ્તરૂપ છે. ૨૧. મહુભાર્થ કાંટાવાળા જેવા ગબીરપ્રકૃતિ-માણસે રાખેલું ‘નારદ’નું ઉપનામ આ કૃતિના જુવાન વિનોદપ્રિય લેખક રા. રમણલાલ શંકરલાલ બટ્ટે, કદાચ અનન્યતા, પોતાને માટે ઉઠાવી લઈ લોકશવન, રાજકારણ, સાહિત્ય, શિક્ષણ એમ વિવિધ ક્ષેત્રમાં બનતા આવડુ બનાવેને પોતાના હાન્ય-કટાક્ષનાં અવસંબન બનાવેલ છે. લેખકે માત્ર ટીખળ કરી જનમનરંજન કરવાનો કે ધા કરવાનો આશય રાખ્યો નથી, પણ લોકજનગૃતિને તાકી છે. કેટલીક વાર તે પરિસ્થિતિચિત્ર જ દોરે છે તો કેટલીક વાર તેના પર ટીકા પણ કરે છે. એને માટે એમણે જૂની આખ્યાનશૈલીનું વાહન સ્વીકાર્યું છે અને નારદના પુરાણખ્યાત ટીખળજોર પાત્રને બપમાં લીધું છે. આખ્યાનશૈલીની લેખકને સારી ફાવ છે, અને આપણા લોકોની અનુભવવાણી જેવી કહેવતો, માર્મિક શબ્દપ્રયોગો અને ધરગથ્ય દષ્ટિતાનું બડોળ એમની પાસે સારુ છે. એને લીધે ‘નારદ’ એક સફળ કટાક્ષ-પદ્યકાર બની શક્યા છે એમાં પાછા લક્ષમણ અને બંસીલાલ વર્મા-ભાઈઓ જેવા કટાક્ષ-ચિત્રકારો આ પુસ્તકમાં એમની મદદે આવ્યા છે. પરિણામે પુસ્તકની જનમનરંજકતા નિશ્ચિત છે. શુદ્ધ કવિતા અને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ એને મૂલવવાની એટલા

કરવી જરૂરી નથી. એનો હેતુ એ સિદ્ધ કરે છે. પણ એમાંની પ્રાસંગિકતા એના દાસ્યની એક મર્યાદા છે. એ કાન્યો લખાયાં ને પ્રથમ છપાયાં તે વેળા એણે લોકોને જેટલી સ્પર્શ પૂરી પાડી હશે એટલી કદાચ. હવે એના નિમિત્ત-પ્રસંગો જનકાળના બની ગયા છે ત્યારે, અત્યારના વાચકોને ન પૂરું મળે. કોઈ કોઈ કટાક્ષકાન્ધ તો અમદાવાદના ધ્યાનિક બનાવને લગતા હોઈ બહારના વાચકોને બહુ હમાચી નહિ ગઈ. વળી કટાક્ષ એક લેખમી શસ્ત્ર છે. એના વાપરનારથી ક્યારેક ભાગ્યમાં સરી પડાય, ક્યારેક શિષ્ટતાની દૃઢ ઓળંગાઈ જાય, ક્યારેક અન્ય અસ્તિ, પણ કે વિચારસરણીના પંક્તિકાગે દુભાય એવું પણ ઉત્સાદના કેશરમાં એનાથી લખાઈ જાય અને બહુધા જનમાનસના મુખ બનવા છતાં ક્યારેક પોતાનાં અંગત વલણો ને પ્રહોમાં તબાઈ જવાય પણ ખરું. 'નાગ'ની કટાક્ષવાણી પણ આ જાણે ને કોપોથી મહંતર મુક્ત રહી ગઈ નથી. એક બીછ વાત પણ છે. લોકોને હસાવવાના તાનમાં વિપ્લુ ભગવાન ને લક્ષ્મીજીને પ્રાકૃત માનવીઓના જેવો અવદાર કરતાં બતાવવાં અને વંકુડ કૈલાસ ને ઇંદ્રપુરીને કટ્ટાસ ને મોંઘવારી ને રેશનિંગ નડનાં ચીતરવાં એ તો હસાવવાની એક સ્ત્રી યુક્તિ છે. દિંદુ સિવાયના ઇતર ધર્મોમાંથી કોઈ ધર્મનો લેખક ચોને જેને ઇશ્વર માને છે તેને લોકોને હસાવવા આમ પ્રાકૃતતામાં ખેંચી આણ્યો નહિ. નારદ ને નટવરને જાગ્યા વિના બીછ કોઈ રીતથી, જે આમ કરીને આખું છે તે સાધી શકાત જ નહિ, એમ?

હવે અવલોકવાનાં પુસ્તકો ધાર્મિક કવિતાનાં છે. રા. નંદલાલ જોગીલાલ સાહે સપાન્ક બની પ્રકટ કરેલાં 'કેશવચરણકમળે', 'પુનિત પ્રેમગાથા' અને 'પ્રભુમંત્રાપ' એ ત્રણ પુસ્તકોનું કર્તૃત્વ 'પિસ્તાળીચના પ્રધંચ વાઙ્મય'માં અવલોકાયેલાં 'ગંગાચરણે' ને 'હવનપત્રે' એ પુસ્તકોના અગાત રહેલા ઇચ્છના સતકવિનું છે. એમાંનું 'પદ્ય' પુસ્તક લેખકે પોતાની ઇશ્વરસાધનાના એક અંગ તરીકે ગણેલી અને તેમના હવનવિદ્યાસની એ સમયની જમિકાનો પરિચય કરવાનું એક સાધન બનતી ૧૨૩ પ્રાર્થનાઓનો સંગ્રહ છે. એમાં મોટા ભાગની પ્રાર્થનાઓ પદ્યરૂપે, કેટલીક ગદ્યરૂપે અને કેટલીક સાર્વલલિકીકૃત વૃત્તમા લખાયેલી છે. લેખકના ભક્તબુદ્ધિ પોતાનું ઇશ્વરચરણનું ધ્યેય રૂપ પૂરું ન થતાં અનુભવેલી અકામભૂ, નિશ્ચિન ધ્યેયે પદ્યોચરણની તેની ઉત્કટ તમજા અને શ્રદ્ધા, તેનું ઇશ્વરપ્રભુધાન અને ભગવાનને આરજી તેણે આ પ્રાર્થનાઓ દ્વારા 'કરેલી દોહાદોહ અતી' આવાસની પઘરચનામાં અભિવ્યક્તિ પામેલ છે.

પ્રાર્થના એટલે ભગવાન સાથે વાતચીત એમ કોઈએ કહ્યું છે આ પ્રાર્થનાઓમા ભગવાનને જ જેણે પોતાનો એકમેવ વરેણ્ય શરેણ્ય માન્યો છે એવા ભક્ત લેખકે તેની આગળ પોતાની બધી પેટછટી વાત કરી છે સમાનશીનો અને ઈશ્વરાભિમુખોના હૈયામાં આ પ્રાર્થનાઓ અવસ્થ પડવા પાડશે

બીજુ પુસ્તક પુનિતપ્રેમગાથા ગેજ લેખકના પ્રેમવિષયક પદોનો સંગ્રહ છે પ્રેમ શબ્દનો લૌકિક અર્થ એમનો નથી એમને મન પ્રેમ એટલે ભગવાનનો જ્ઞાન નારદ પોતાના ભક્તિસૂત્રમા ભક્તિને માત્રુ ભક્તિમન્ વામવ્રમરુતા કહે છે અને શાકિય પોતાના ભક્તિસૂત્રમા તેને જ્ઞા વરાનુરાક્ત રૂપે એમ કહી વર્ણવે છે આ પુસ્તકમાનો પ્રેમ એટલે એરી પરમ પ્રેમરૂપા ભક્તિ ઈશ્વરમાં એરી પરાનુરક્તિ ગેવા પ્રેમનુ સ્વરૂપ પ્રેમ અને મોહ વચ્ચેનો ભેદ, પ્રમનો મહિમા પ્રમસિદ્ધિનો સાધનક્રમ એ બધુ આ પુસ્તકમાના પદોમા સરળતાથી અને સચ્ચાટતાથી સમજાવાયુ છે લેખક પોતે આવા પ્રેમપારાવારના દેવા તિમિગન છે એનુ પણ આપણને એમા નર્શન થઈ જાય છે પદો જુદા જુદા સ્વજનોને લક્ષમા નર્શ લખાયેલા છે એટલે એમા એક નકારની અજાતતા આતી છે એ જ કારણે જેમને પોતાના માન્યા છે તેમના પ્રમાણ અને જડતા માટે કર્તાના નર્શલરા ઉપાભોદગાર પુસ્તકમા ઘણા જ અભિમુખ વાચકોમા આ સતવારી જીવનનો હેતુ સમજી તે ફળાવવા જાગ્રત ચેતના રાખી આવા પ્રમના ઉપાસક બનવાની પ્રેરણા જગાડી જાય તેની છે

ત્રણામ ત્રનાપ એ જ લેખ ગોક સ્વજનની વિનિતિથી તેની સાધનામા સહાયક થાય એવી એ પ્રમાસના ગાગામા લખેની ગઝનોનો મંત્રહ છે ગઝલો લખાઈ છે સ્વજનોને સમોધીને પણ આપ્યુ જગત લેખકનુ સ્વજન જેનુ હોઈ સર્વ કોઈ એ સમોધન કે ઉદ્ધોધન પોતાને જ થયુ છે એમ માનશે તો ઘણી પ્રેરણા મેળવરા ગઝલો ભક્તિ થદ્ધા સાચો કર્મયોગ પ્રભુમય જીવન અને જીવનવિકાસનો સાચો રાહ અતિ સરળ ભાષામા સમજાવે છે સ્વજનોને ત્રણપચતી મારામા શિધિનતા મેવવા માટે ઉપાલભ અને તેમને યાનક સ્વડાવનારા ત્રયો આ સંગ્રહમા પણ સારી સંખ્યામાં છે

૬

ગુજરાતમા જ્ઞાન-ભક્તિના સત્સરનાર પોતાના પદો ને તેના કીર્તિ નોથી ફેનાવનાર ઉનાવાવાળા શ્રી ગકરમગરાની પદસરિતા અખડ સ્રોત વહી જ રી છે એ આ વધના એમનાં જે નકાશનો આપણને

કહે છે. 'શ્રી. કૃષ્ણ-સ્તવન' સામ્પ્રીઓ અને પદોનો સંગ્રહ છે. પદો શ્રીકૃષ્ણની, નંદલાલાની, શામળા ગિરધારીની પ્રાર્થનાઓનાં છે, પણ એ ભક્તિગાનમાં શ્રી. શંકર મહારાજે અર્દ્રત સભ્યુ છે એ એની વિશિષ્ટતા છે. એના ગાનારા ભકતો છે ત્યાં જ ન રહે પણ જ્ઞાનદષ્ટિ વિકસાવતા આગળ વિકસતા નવ એવું સંદેશ એનું આવે. 'શામળા ! આવોને આપણુ ખેલીએ રે,' 'અંતરયામી ! એ દિન ક્યારે આવશે ?' 'મને તારી લગન એક લાગીરે-શામળા ગિરધારી !' અને 'અંતરયામી ! અંતર ખંદાર બધે રત્ના' એ પરાપૂજનનું પદ સંગ્રહના આકર્ષક પદો છે.

એમના બીજા પુસ્તક 'ગીતાભાવાર્થ' ગીતમંજરી'માં ગીતાના અઢારે અખ્યાયમાંથી ચૂંટી કાઢેલા શ્લોકોનું અવલંબન લઈ તેના ભાવાર્થને કુલ ૧૨૫ પદોમાં મહારાજે રમુ કર્યો છે. ગાદગિવડાવી શકાય એવાં પદોની રચના મહારાજને ધન્ય સુસાધ્ય છે એ આ પદો પણ બતાવી આપે છે. આવાં ગીતોનું ભગ્નમંડળીઓમાં કે એકવાં થતુ જ્ઞાન ગીતાના રહસ્યને ગાનાર-સાંભળનારના મનમાં ઊતરી દડપણે ન્યપાવામાં ફીક પ્રમાણમાં સદાયમૂત બને. આ દષ્ટિએ ધર્માનુરાગી લોકમાજને માટે આવાં પુસ્તકો ઉપયોગી ગણાય.

હેલ્લે જોવાનાં રહે છે લાડીના 'રાગદસ'નાં ડાવનલેવીમાં લખાયેલાં પુસ્તકો. ડાવનલેવીમાં 'રામપ્રતાપિનિષ્ક્રમણ'ના બે ભાગમાં રામચરિત્ર લખ્યા પછી 'રાગદસે' એ જ શૈલીમાં 'ગોકુલેશ,' 'રામેશ,' 'મયુરેશ,' 'હારિકેશ,' 'ગીતેશ' અને 'યોગેશ' એ છુદ્ધ પુસ્તકો રૂપે છપાયેલા ૭ ભાગમાં કુલ ચોળીચોદસો પૃષ્ઠમાં શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર લખ્યું છે. કૃષ્ણકૃતિઓ તો ભારતવર્ષમાં હજારો વર્ષથી સોનો ખ્યાલો રળો છે. જમાને જમાને નવા નવા કવિઓ એની લીધા ગાતાં યાદ્યા જ નથી. 'રાગદસ' શ્રીકૃષ્ણ તરફ વળ્યા એ સારું થયું છે. શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર લખવા માટે એમણે વાચન અને અભ્યાસની પૂર્વતૈયારી સારી કરી જણાય છે. શ્રીકૃષ્ણના ભવ્ય પાત્ર જોડે તદ્દપ ધર્મ એમના 'દિવ્ય જન્મ-કર્મ'ના રહસ્યમાં ફગડી માગી એમને યોગેશ્વર તરીકે રમુ કરવાનો તેમનો પ્રવાસ પણ પ્રશસ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણની મદતાનાં જૂજવાં પાસાં એમણે બરાબર ચળકાવ્યા છે. આપણા યોગ-વેદાંતાદિના અભ્યાસના પરિચયની મદદથી પૂતના એટલે અવિદ્યા, શકટાસુર એટલે મમારકપી શકટ, જાખવબધન એટલે જ્યાંકને મોહમાયાનાં બધન, અસામુર એટલે પાપ-વિદ્યાન-તત્ત્વ, એમ કર્તા વચમાં રહસ્યદર્શન કરાવતા ગયા છે, એથી વાત ખાસીખમ નથી લાગતી. નૂનાર એ 'રાગદસ'નો પ્રિય રસ

હોઈ એના નિરૂપણમાં એ ઠીક ખીલે છે. ‘ગોકુલેશ’માં ‘રાધિકામિલન’ અને ‘રાધિકામાલાઅંથન’ એ બતાવે છે, છતાં તેમણે દષ્ટિ તત્ત્વાભિમુખ અને આધ્યાત્મિક રાખી છે એથી જનુ આલેખન શોભતું થયું છે. ‘ગીતેશ’માં કુરુક્ષેત્રના સંગ્રામની આખી વાત કર્તાએ કરી છે, તે એ સંગ્રામ પાંડવોને જિતાડી આપ્યો શ્રીકૃષ્ણ અને તેમની યોગસિદ્ધિએ, એવું પ્રતિપાદન એમને કરવું છે, માટે. ‘દ્વારિકેશ’માં પાંચાલી-અપમાનના દશ્યને શ્રીકૃષ્ણે ને રૂક્મિણીએ દ્વારિકામાં જોયું અને પછી પાંચાલીને તેમણે મદદ કરી એવા નિરૂપણમાં કર્તાએ શ્રીકૃષ્ણની યોગસિદ્ધિ ઉપસાવી છે. ‘ગીતેશ’માં પાંચાલી, યુધિષ્ઠિર ને અર્જુનનો અહ કાર તોડીને ઉત્તરાના ગર્ભને સજીવન કરવામાં ય શ્રીકૃષ્ણના યોગપ્રભાવને કર્તાએ આગળ કર્યો છે. હવે ભાગ ડોલનશૈલીમાં લખાયા છે. એમાં કર્તાએ ‘અને ?’, ‘એવે...!’ અને ‘અને પછી ? ...’ જેવા પ્રયોગોનું દામ્ય વધુ પડતું બતાવ્યું છે. લાપાની ભલકમાં તણાતા તેમણે ‘પ્ર’નતુ’, ‘પ્રાપ્તતુ’, ‘ગ્તાનતુ’, ‘વિપ્રૂટતુ’, સ્કર્ષણતુ’ ને ‘પ્રાપ્તાવતુ’ જેવા કિંવાપદો અને ‘શરમામણ’, ‘મક્ષકામણ’ અને ‘હરખામણ’ જેવા નામ બનાવ્યા છે તે વિચિત્ર છે. ડોલનશૈલીને માટે કંઠી સકાય કે એમાં કવિશ્રી ન્હાનાલાલની ‘ડોલનશૈલીનું’ સખ્દાડબરી બાજુ અનુકરણ થયું છે, પણ કવિશ્રીની આંતરિક લયસિદ્ધિ એમાં આવી નથી. ‘રાજહસે’ કવિશ્રી ન્હાનાલાલની માફક આ પુસ્તકોમાં વચમાં વચમાં ગીતો અને સસ્કૃત પદ્યોએ પણ મૂક્યા છે. સસ્કૃત શ્લોકો ને પદ્યોએ એમનું ઉપનિષદો, પાતજન યોગસૂત્રો, ગીતા આદિ પ્રધેાનુ વાચન અને એમાનો એમનો રસ બનાવ છે. જ ડાનું સમાપન એમને બરાબર નથી આવડતું એવી છાપ પડે છે. સમગ્ર દષ્ટિએ એમ કહેવાય કે ‘યોગેશ્વર કૃષ્ણ’ પોતાની ગણનાપાત્ર રૂતિ કરે એવી ઉમેદ ‘રાજહસે’ રાખી હોય તો એ ખોટી નથી.

‘રાજહસે’ની ખીજ રૂતિ ‘રાજવાસતી’ ડોલનશૈલીમાં લખાયેલું એક પ્રણયકાવ્ય છે. કર્તાને એ સ્પુર્ધું છે પ્રેમિકાને ખાતર આડમા એડવર્ડે કરેલા રાજપત્યાગ્યો તેમજ ‘સદેવ ત-સાવળીગા’ની કથાથી. રાજયુવરાજ અને નગરશેઠની પુત્રી વાસંતી એકમેકના પ્રેમમાં પડે છે, નગરશેઠ એ બણતાં પુત્રીને દીક્ષા અપાવી દેવા માગે છે પણ જ્ઞેન મુનિ ‘સંસાર સાધ્નીઓનો નથી, સસાર સતીઓનો છે’ એમ કહેનાર નીકળ્યા. યુવરાજ ગાદીત્યાગ કરવા તૈયાર બને છે અને વાસંતી તેમ ન થવા દેવા પ્રેમના મહાપરમામાં પોતાનું બલિદાન દેવા પ્રવળ કરે છે, પણ યુવરાજ એને

બચાવે છે અને એ બંને રાજ્ય ને નગર છોડી પ્રેમના રાજ્યમાં સચરે છે, આવું આ કથાનું વર્ણ છે જૈન મુનિ દ્વારા એ પ્રેમી યુગલને રાગના બંધન છોડવાનો ને એવો બીજો એક કર્તા અતમા અપાવે છે તે સારો છે અદર નવ થીતો પણ કર્તાએ મૂર્ખા છે વાર્તા અને કવિતા તરીકે કૃતિ ન, ઊંચી કલાની ગણાય નહિ

અપાદનો

સપાનોમાં પહેલું સભારવા વાચ- છે 'સોગી અતવાલી' પોતાની ટાયલુપોથીઓમાં પહેલી સામગ્રીમાંથી રા મેગણીએ તૈયાર કરવા ધાગેલા નણ્યાર ભજનસમરોમાંનો એ પહેલો, અને તેમનો પ્રવચક પામીને આવતો હવે તો છે નો, અગ્રહ છે દેવારામ, લાયણ દેવાત પડિત મૂળદાસ, ગવિદાસ, પીંગ, જેસનતોળન, જેરીરામ, રાજ અમર, રખમે માગી ગંગા સતી કરમણ મોરાર, જીણ ગમપો, ગવિદામ, હોધી, આમો ઠો, કાજ મહમદશા, મીરા, લોજ બવાનીગમ, બીમ, રામગો ને દેરીદાસ જેવાં ભજનિકાના રચેના અને ભજનમડગીઓમાં ગવાતા લોકગણીતા કુલ ૧૦૩ ભજનોને એમાં રા મેગણીએ (૧) ધબો અને ધરતી, (૨) ભક્તિનો માર્ગ, (૩) નવધા ભક્તિ, (૪) મનયુરુ, (૫) માનવ-અવતાર અને (૬) પ્રેમનક્ષણા ભક્તિ-એ ૭ વિભાગમાં ગો-નીને રજૂ કર્યા છે ભજનમડગીઓમાં આ ભજનો એકાદ વાર ગવાતા સાભળનાર તેના ગુદ રા અરૂપને ભાગ્યે જ પકડી શકે છે અનેકવાર સાભળીને રમ લઈ, જે આજ વરોધી આપણા નીચના યરના બદ્ધનમમાનમાં ધાર્મિકના અંતર ને જીવતર અગવાગતી આપી છે ને ધર્મ-ભક્તિના પ્રવાહને વહેતો ગળી રહી છે તે સતો ને ભજનિકાની વાણી ગુદ રામદાસમાં પીરસી છે એ જ રા મેગણીની મોળી મેવા છે

સદ્ગોષ્ઠ્ય કળાથી ઢાંકીને પાછાં છતાં કરતાં દષ્ટાન્તો રૂપકો અને વિશિષ્ટ શબ્દપ્રયોગોનો અભ્યાસ ખૂબ ફલદાયી નીરડે એવો છે. જેડીરામનું 'ફલ કેરી પાખડી', 'થોડે થોડે પિયો !', દેવાયત પડિતનું 'જોખખો', લોચણનાં 'જોત રે કડણુ છે', અને 'અમળા એમ ભણે', રવિસાહેબનું 'જેને લાગ્યાં શમકુના બાણ', લખમાનું 'જેને દીકે નેભલા ઠરે', રવિદાસનું 'હરિ વિના અન્ય નથી', 'આવડા તે રૂપ !'. રવિસાહેબનું 'પવન ચરખો', તોળવનું 'જેસય કરી લે વિચાર', 'કાગળ' અને મીરાના 'જગત ખીચ' અને 'ગારુડી' એટલાં ભજનોની તેમજ બજાસતીએ પાનગાઈને પરમપદ્ય પ્રમોદતા મળ ગાવેનાં પદોની આકર્ષકતા સો કાર્ષ્ણ્યનુભવી શકે તેમ છે. મમદ સાથે જોડેલા પ્રવેશકમા મધ્યકાલીન રદ્ધન્યાદની ગુદ્ધ ભારતીયતા સિદ્ધ કરી, ગુજરાતના ભજનિક સતોને એ મધ્યકાલીન રદ્ધન્યાદના 'નાના નાના પ્રજ્ઞાલિપાઠકો' કહી શા. મેઘાણીએ તેમની વાણીને 'મૂળ પર પરાનો જ નિર્ગલ્બના તોર પર પ્રવદ્ધમાન રાખેલો આહિત્યસ્રોત' અને આનુભવની સપત્તિનું પરિણામ ઠરાવી છે. કખીરપથી બાણસાહેબથી માડી દાસી જીવણ સુધીના સતોનાં જીવનકવન વિશેની માહિતી તથા ભજનવાણીની પરિભાવાની સમગ્રૂતી પણ એ પ્રવેશકનું મુખ્ય વધારે છે. લોકસાહિત્યના અન્ય પ્રકારોનું સંપાદન પતાની શા મેઘાણી 'લોકવાણીના અતિમ પરિપાક'રૂપ ભજનસાહિત્ય તરફ વળ્યા હતા. પણ લોકસાહિત્યના અત્યાર સુધીના પોતાના સંપાદનકાર્ય પર ભજનવાણીના પૂરા સંપાદનનો કળશ એ ચડાવે તે પહેલાં તે ચાલતા થયા ! લોકસાહિત્યના તેમના ચિરસ્મરણીય સંપાદનમાં તેમના છેલ્લા સંભારણ તરીકે આ 'સોરઠી સતવાણી' ગુજરાત આગળ ઊભું રહેશે.

પ્રૌઢ ઉમરના થોડું લખીવાચી બળુતા થયેલા સ્ત્રીપુરુષોને સાદુ સમજ શકાય તેવું અને આનંદ-ઉલાસ આપે તેવું ઉપયોગી વાચન પૂરું પાડવાના ઉદ્દેશને વચ્ચે 'ઉ'નાસ વાચનમાળા'ની ચોથી પુસ્તિકા તરીકે પ્રકટ થયેલ 'સોરઠિયા દુહા' પણ શા. મેઘાણીનું સંપાદન છે એમા તેમણે ૧૬૪ દુહા, દીન દરવેશના ૯ કુડવિયા, અને 'આજ દા'ની ૯ કડીઓ એટલી સામગ્રી રજૂ કરી છે. દુહા નીચે તેના અર્થ આપીને વાચકોને દુહાનો આત્મવાદ કરવાનો સમગ્ર તેમણે કરી આપી છે. દુહો દસમો વેદ' અને 'સોરઠિયો દુહો ભલો' જેવા વચન જેના પરિચય અને રચાત્મવાદની ઇચ્છા જગાડે છે તે સોરઠી દુહાના મહેરામણમાથી ચિત્તને પ્રસન્ન કરે એવું એક નાનું આયમન આ પુસ્તિકાથી અવશ્ય કરી શકાશે. જે જીડીમા મર્મણા મેજ, અવહારમોઢ અને અનુભવશીખ આપતા તેમજ વીર

કરણ ને ડાગા જેના રમોનુ ચોટદાર નિરૂપણ કરતા દુહાની શબ્દોને
એમાંથી સારો પરિચય મળશે પાછળના દીન દરવેલના કુડનિયા પણ
મળના છે ભવાઈના એક વેશમાં તથા બીજી રીતે એ લોકકંઠે આજ
લગી રમી રહેના છે પહેના લોકકંઠે જે રમણ હતુ તેવુ આનુ સાહિત્ય
આજની જનતાના કંઠ પર ફરી રમણ કરવાનુ એવ ત્તા પુનિકાને મળે

સમુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલયે આજની આમાન્ય જનતા જૂની
લોકપ્રિય કવિતાથી વિમુખ થઈ નવ તે પહેના તેની યોગ્ય ચૂટણી
કરીને આમજનતાને તેનાથી પરિચિત રાખ્યા ડગવાના શુભાશયથી પ્રેરાઈને
'જોખાદરણ' અને 'સુદામાચરિત્ર' એ પ્રેમાનંદના બે જનતાપ્રિય
આખ્યાનો તથા 'સુદામ', 'ધીરા ને ભોળના કા યોમાંથી ચૂટણી કરીને
'ભક્ત સુરદાસના પદો', 'વીરા ભજતના પદો' અને 'ભોળ ભજતના
આખ્યા' એ પાંચ પુનિકાઓ પ્રસ્ટ કરી છે 'જોખાદરણ'ને તો મોટા
અક્ષરમાં છાપ્યુ છે ને અચિત પણ જનાલ્યુ છે તેના સપાદક રા
મણિલાલ પ્રભાસકર વ્યાખે આખ્યાનની આજગ પ્રેમાનંદના જીવનકવનનો
પરિચર આપતો તથા 'જોખાદરણ'નુ રમદર્શન કરાવતો લેખ મૂક્યો છે
એ જ રીતે સુરદાસ ધીરા ને ભોળના પદોના ચૂટણીસ ગ્રહોના સપાદક
પ મજનુ શાસ્ત્રી અને રા કજરશી મ પટે સુરદાસ વીરા ને ભોળના
જીવનકવનનો પરિચય પુનિકાઓના આરબે કરા પો છે નણથી
આના સુધીમા વેચવાની નાનમ્ડી પુનિકાઓ તે તે કવિઓની વાણીન
માત્ર વાનગી રજૂ કરી શક્યા ઉપરાંત વધુ તો શ કંઠે ધીરા, નિધુવાન
બાપુસાહેબ બોલે આદિ કવિઓની કવિતાના મોટા આરા ચૂટણીમયે
થવાની જરૂર તો બીબી જ રહે છે

અનુનાદ અને આવૃત્તિઓ

અનુવાદ આ માન એક જ મગેન છે, 'એવદૂત'નો સમશ્લોભી ભાવ
અનુવાદ એના જુવાન વેખ રા નવજનાન જાનીએ કાનિદાસની ઉત્તમ
રચનાને પોતાના કાવ્યરેખનાર બનાવવા માટે પસંદ કરી સાચી
સાહિત્યરસિતા બતાવી છે અનુનાદ એમની આશામ્બદના બતાવી આપે છે

નવી આવૃત્તિઓમાં જે ચાગ કાવ્યસંગ્રહો ગણાવવાના છે તેમાં
'નિશીથ' અને 'પ્રાનીના' ગે બે રા ઉમાગકર જોષીના અને 'શ્રીકૃષ્ણ
જીવન' અને 'વેલતવિનામ' ગે બે શ્રી તર મહારાજ ઉનાવાવાગાના છે
'વેદાનવિદાસ'ની ચોથો આવૃત્તિ પ્રસ્ટ થઈ છે, બાબીના નલેની મીત્ર શ્રી મર
મહારાજના પ્રસ્તકાને બાવિક આમ જનાનો બડોગો ગ્રાહકવર્ગ મળી રહે

છે જ. પણ રા. ઉમાશંકર જોયો જેના પ્રતિભાસંપન્ન અને વ્યુત્પન્ન કવિની સાહિત્યના પ્રેમીઓ અને અભ્યાસીઓનો મર્યાદિત વર્ગ જ જેનો ગ્રાહક એવી શિષ્ટ કૃતિઓ નથી આવૃત્તિઓ જુએ એ મિના, આપણે ત્યાંની પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિ જોતાં, આનંદદાયક કહેવાય. નિરપેક્ષ દષ્ટિએ તો, 'નિશીથ' જેવો આધુનિક ગુજરાતી કવિતાની સિદ્ધિ બતાવતો કાવ્યગ્રંથ આઠ વર્ષે બીજી આવૃત્તિ જેવા પામે એ ભણેલા ગુજરાતીઓની કવિતાભક્તિ કેવી મંદ છે એ દર્શાવે છે, એમ કહેવું પડે. 'નિશીથ'માં કાવ્યો તથા વિવરણમાં થોડા ફેરફાર બીજી આવૃત્તિમાં થયા છે, અને શ્રી. શંકર મહારાજકૃત 'શ્રીકૃષ્ણ-સ્તવન'ની બીજી આવૃત્તિમાં મૂળ સંસ્કૃત અને ગુજરાતી અનુવાદ સાથે 'નારદ ભક્તિસૂત્ર'નો અને 'વેદાંતવિલાસ'ની ચોથી આવૃત્તિમાં નવાં ૫૧ પદ્યોનો ઉમેરો કરવામાં આવ્યો છે. 'પ્રાચીના' પુનર્મુદ્રણ છે. '૪૪૮૦' ગ્રેન્ડ સર્જન ગણાવાનું માન એ કૃતિને વાજબી રીતે જ મળ્યું હતું.

નાટક

ત્રણ સ્વતંત્ર કૃતિઓ, એક ઉપાન્તર અને બે ભાષાન્તરો મળી કુલ ૭ કૃતિઓ આ વિભાગમાં અવલોકવાની છે.

સ્વતંત્રમાં પ્રથમ લઈશું 'પાંજરાપોળ' (અદ્રવદન મહેતા). લક્ષ અને લક્ષણવનને નામે અને એના ઓડા નીચે જે મહાપ્રહસન સમાજમાં અત્યારે આવી રહ્યું છે તેનું એમાં પ્રહસન છે. પિતાના વિશ્વની શરત મુજબ સોલિસિટર-ચી બ્યા નવરંગકુમારને આ નાટકની નાયિકા જ્યોતિ પરણવું પડે છે માટે પરણે છે. એ લક્ષ તો મિલકતને મિલકત પરણે એના જેવું છે. પરણે છે છતાં તે પોતાના ખરા પ્રેમમાત્ર પ્રેમજની સાથે સંબંધ આપુ રાખે છે. નવરંગે એમા વાંધો ન લેવો અને નવરંગના અન્ય સ્ત્રીઓ સાથેના સંબંધમાં જ્યોતિએ વાંધો ન લેવો એવી બેઉ વચ્ચે સમજૂત થઈ ગઈ છે. જ્યોતિની મુરોપ ફરી આવેથી બાળવિધવા નાની બહેન હાયા બનેલી નવરંગને સુધારવા જતાં એ બેઉ વચ્ચે આકર્ષણ જન્મે છે. દાંભિક લક્ષણવન જીવી રહેલાં જ્યોતિ અને નવરંગ છટાછેડા લે તો પછી નવાં લક્ષથી જ્યોતિ અને પ્રેમજનું અને હાયા અને નવરંગનું એમ બે મુખી પ્રેમી જોડાં રચી શકાય એમ છે. છતાં લક્ષના ફારસથી ટંટાળેથી જ્યોતિ છે તે જ સ્થિતિ આપુ રાખી, સમાજ ને કાયદા સામે પડકાર કરતી (અને બીજી રીતે કારણગર્ભ) નફ્ટાઈથી પોતાના બંધવાને પાંજરાપોળ નામ આપી પોતપોતાને ગમતી રીતે પ્રેમવ્યવહાર કરવાનો

માર્ગ લે છે કર્તાનું આજ પુરસ્કરણ નામુ લાગે પણ કર્તા એને જ પ્રામાણિક વ્યવહાર કહે છે. આ વલણ નીરાગી નથી, ચાતુ 'બનાવડી' અને 'તકવાદી' પરિસ્થિતિના મુધરત્તાની જેને કશી આશા નથી રહી એવા નાસ્તિક (Cynic) નું એ વલણ છે. પણ રા. ચંદ્રવંતે ચાતુ પરિસ્થિતિના ઉદ્ભવ કે ઉપાયનું માર્ગદર્શન નાટકના આવા અતથી કર્યું છે એમ માની એમની રિવેક્ષણરૂઢિને અન્યાય કરવાને બદલે એમ જ માનવું વધુ ઠીક છે કે એમણે લમ્, પ્રેમ ને સમજાવન બળથી ચાતુ પરિસ્થિતિનું વાસ્તવ ચિત્ર જ નાટકકારની ઉત્કટ ગીતે ચમ્દી આપ્યું છે અને એ રીતે પોતાની વરાળ કાઢી નાખી પોતે થોડા હળસા થયા છે. નાટકકારની—અને તેજ પાછા રાજમિરમિયા અને અભિનયદષ્ટિવાળા નાટકકારની—ગીતે, આ રજૂ કરવા જતાં તેમણે નાટકને બનાવ્યું છે પ્રહસન બીજા ને ત્રીજા અંકમાં જ્યોતિના ઉદ્ભવે ને નાટકનું વક્તવ્ય કેટલાક પ્રમાણમાં અભિવ્યક્તિ લાવે છે છતાં સમગ્ર નાટકનો દગ પ્રહસનનો છે. જ્યોતિ માટે મુરતિયાની જુદી જુદી દરખાસ્ત લાવતાં તેના ભુગકાકા ને બુરફિશ્ત તથા લીલામામા ને લીલીમાશિનાં પાત્રોને લાવી, આગળી જોડીની સૂરતી અને પાઠથીની કાઠિવાવાડી (જોકે કર્તાને એ બગમર આપી નથી) બોલીથી તેમજ તેમને વીધે અરજતી બે જુદેવો જ્યોતિ માટે સનાઈનાં નાળિયેર એકી વખતે લાવે એ રમૂજ પરિસ્થિતિથી જ નહિ, પ્રથમ સ્વાર્થમાં અધકર્તા એ આઘેડ વિધુરે અને વિધવાઓમાંથી અન્તે બે પ્રેમી જોડા જોડવી દબને અને તેમને પણ જ્યોતિની ખાજરાપોળમાં ધ્યાન આપીને રા. ચંદ્રવંતે રમૂજ જમાવી છે જ્યોતિને લમના ફારસનો કટાણો બીજી રીતે ય આપવા અને પ્રહસનને જમાવવા, એને એની માએ છેક નાનપણમાં પરણાવી દીધેથી જ એવું જોડવીને (આ કઈ ગીતે સકલ તે કર્તા જાણે !) એના એ ગામડિયા 'પતિ'ને વ રમજૂમિ પર લાવી થોડી રમૂજ કર્તાએ કરી છે. જ્યોતિના એક વેરવા મુગ્ધ-પ્રેમી કવિ-પત્રકાર ફેમરીના પાત્રનો ય પ્રહસનાર્થે ઠીક વિનિયોગ થયો છે પ્રેક્ષકોને હસાવવાના તાનમા બે મણુ મથળે (દા ત. ૪ ૫ અને ૬૬-૬૭ પર) નાટકકાર સિદ્ધતા ચૂક્યા છે આન્સવાદી પ્રેમનું બોળપણ ને ધૂનીપણ અને જીવનને બરાબર જોડીને બેઠેલી અન્યથા તેજની એવી જ્યોતિનું તેના પર ઝર્મિલપણે વારી વારી જતું તો રા. ચંદ્રવંતનું બલ્લીપુ આવેખન છે, જે કદાચી ટોચે પટોચી એવું 'શિખરિણી'માં, એ નાટક કર્તાં તો આ નિઃસક અડિયાતું છે.

'કેવારા જ સારા ?' એ ગ દામુખાઈ યુકવનો નાટ્યવેખનનો

પ્રથમ પ્રયાસ પણ લગ્ન અને લગ્નજીવન પર છે ! નાટકનાં પહેલા અકમાં પ્રતાપ અને પદ્મવી એ લહેરી અને વધુ પડતાં ચળરાક બનાવાઈ ગયેલાં બાઈબહેનનો પરિચય કરાવી, બીજામાં બંનેને સામસામા વડીલોએ ગોઠવવા ધારેલ એમનાં ભાવી જીવનસાથીઓ રાકા અને ગૌતમને જેવા જતાં બતાવી, લેખકે ત્રીજા અંકમાં તેમના અ-સુખી લગ્નજીવનનો ચિતાર આપ્યો છે. તેમના અર્ધા ગુરુ જેવા મિત્ર અનિકેતના ‘આપણે ત્યાં લગ્નની ગંભીરતા લગ્ન પછી જ સમગ્રય છે’ એ શબ્દોનું સત્ય અનુભવતાં બાઈબહેનને ‘કુવારાં જ સારાં નહિ ?’ એવો પ્રશ્ન ઊઠે છે ને એનો જવાબ ‘કુવારાં જ સારા’ એવો એમને હોઠે આવે છે. પણ અનિકેત એમને પતિપત્નીના લગ્નજીવનને કનુવિત કરનાર અભાવવંધવ્યને એક બીજાને બરાબર ઓળખી અનુરૂપ થઈ જઈને જીતી લેવાનો ને લગ્ન-જીવનને સુખી બનાવવાનો ઉપાય શીખવે છે ને નાટક પૂરું થાય છે. નાટકનું સમાપન બતાવે છે કે લેખકને નાટકની કળા હજુ સિદ્ધ થઈ નથી. પ્રવેશનાં સમાપન પણ નાટક માગે એવા નથી કર્તાને જે સૌથી વધુ ફાવે છે તે છે સંવાદ. જુદી જુદી વ્યક્તિતા અને બોલચાલની વિશિષ્ટતાઓવાળાં વડીલો ને યુવકયુવતીઓ નાટકમાં ઠીક રજૂ થયાં છે. નાટકમાં સંગીત અને નૃત્યને ય લેખક લાગ્યા છે. ગીતોમાં ‘નટખટ સદું ન મુરારી’ અને ‘જાયા જાયા આભલેથી’ એ બે સારા ગણાય. બીજા બે પુસ્તકમાં મૂકવા જેના નહોતાં. પ્રવેશો સિનેમાના સિનારિયો જેવા બની ગયા છે. પહેલા બે અક પ્રહસનની હવા જમાવે છે પણ ત્રીજે અક નાટકને ગંભીર બનાવી દે છે. નાટક ભજવી રાકાય એવું છે.

એક સંગીતકાર રંગભૂમિને, નૃત્યને અને નાટ્યને લક્ષ્યમાં રાખી કેવી રીતે પોતાનો સંગીતકસમ પ્રયોગે છે અને કવિપણ્ય કરે છે એ જોવું હોય તો ‘મેદીના પાન’ (અવિનાશ વ્યાસ) જોવું. એમાં નવ ‘સંગીતકો’ છપાયાં છે, જેમાં એક ‘વૈષ્ણવજન’ સિવાયના બધાં જુદાં જુદાં મંડળો તરફથી મુખ્યમાં ભજવાઈ ચૂક્યા છે ‘મીરાંબાઈ,’ ‘વૈષ્ણવજન’ અને ‘આત્રપાત્રી’ મીરાં, નરસૈયો અને આત્રપાત્રીની જીવનકથાને આલેખે છે, ‘બૂળ’, ‘પરાકાષ્ટા’ ને ‘કાળર્ભરવ’ આપણા દેશના આજના પ્રશ્નોને નિરૂપે છે અને રંગભૂમિ તેની કઈ રીતે મેલા કરી શકે તેનું દર્શાવે પૂરું પાડે છે, ‘પરીક્ષા’ પરીક્ષાવ્રત વિદ્યાર્થીગણની તાળીઓ મેળવવા બખાયેલી કૃતિ છે, અને ‘મેનાનું ઝંઝર’ તથા ‘રાગનીવા’ રા. અવિનાશ વ્યાસ આજમાનસની તથા પોતાના આરાધ્ય સંગીતની મૃદિને કસપના ને

કવિત્વથી કેવી ગીતે રસી શકે છે તે બતાવે છે સંગીતકો બહુધા પ્રયોજિત સંગીતની રચનાઓમાં લખાયા છે એમની વણી રચનાઓ વાચતી વેળા ગદ્ય જેવી લાગે છે પણ એ ગવાતી હશે સારી ગીતે રગભૂમિ-સંગનટ, પાત્રોની વેગબૂધા, નૃત્ય અને અભિનયના એકત્ર સંયોગ વેળા રગભૂમિ પરના એના નાદપુષ્ટ જ્ઞાનથી જ જેની ખરી કિંમત સમજાય એરી સામગ્રી એને કહેવાય એમાં શિષ્ટ ઝન્યત્વ મોઘનાની તમ્હી ન લેવા લેખકે કહ્યું છે તે સારુ જ કહ્યું છે, નહિતર કોઈ ઉત્સાહી વિવેચક એમાં સંગીત દશે પણ કવિતા તો નથી એમ સહનાઈથી કહી, લેખકને ચીકવત કે દૂભવત હતા હેતુ જોઈએ કે, 'મોનાનુ ઝાઝર'માંની 'વિતા આકર્ષક' છે દરેક સંગીતકના પ્રારભમાં લેખકે તેના કથાવસ્તુનો રંગીની ભાષામાં ગદ્યમાં પરિચય આપ્યો છે એમાં એએક વાર 'નવનીતનો 'માખણુ' કરતા ભગના જ અર્થમાં ખોટો ઉપયોગ કરવામાં આયો છે એએક વાર 'મનના મહાત્મ' હોને એમ લખ્યું છે, તેમાં 'મહાત્મ'નો ગો અર્થ' ભાષાના મોઢ પગ ઔચિત્યબુદ્ધિનો અકુગ મૂકવાની લેખકને જરૂર છે એટલે જ આથી સૂચવતું છે ગુજરાતી સાહિત્યની તો કાણુ જાણે, પણ ગુજરાતી રગભૂમિ અને સંગીતની તો રા વ્યામે એ જાનેની સેવામાં આ અભિનયો પ્રમાર ૨૪ કરીને સારી એવા બજારી છે એવો અભિપ્રાય એકદરે આ પુસ્તકમાંના સંગીતકોના જ્ઞાન-અભિનય-નૃત્ય-પ્રયોગ જરૂર ખેચી લાવે.

રૂપાતર તે 'જો તુ હોત' (ધનુજય ઠામર) બણીતા અંગ્રેજ હાથ્યેખક પી. જી. નુહાઉમની 'ઈક આય વેર થુ' નામની વાર્તાનું રમૂજપ્રિય અને અભિનયરસિયા રૂપાતરકારે એમાંના પાત્રો ને વાતાવરણને ગુજરાતી બનાવી એક તખ્તાનાયક પ્રદક્ષન બનાવ્યું છે નાનપણમાં બદલાઈ ગયેના પૂનમિયા હજનમ અને ધાધવ મેટના માદીવારસ નાનમસિંહને ખરી વાત બહાર લાવી પૂનમસિંહ અને વાનમરાત બનાવી, એમાંથી રમૂજ નિષ્પન્ન કરી, ફરી પાછા તેમની મૂળ ગિયતિમાં મૂકી દઈ, વાનમ સિંહને એક ગ્રેવસી પણ લેખકે સપડાવી છે પ્રદક્ષનમાં અમલવદોષ નથી એમ નહિ, પણ તે ગમે નથી પ્રદક્ષન વચ્ચાની તેમજ જાજવાની વેળા આરી ગમ્મત પૂરી પાડે એવું હોઈ સફળ કહેવાય અત્યુ છે

ભાસતરના બે પુસ્તકો રા નગીનલાસ પારેખના છે અનેના મૂળ કર્તા રવીન્દ્રનાથ ઝાકર છે એ બે પુસ્તકો તે લક્ષ્મીની પરીક્ષા અને 'મતી' 'લક્ષ્મીની પરીક્ષા'માં હપાયેલા ચારે નાટકો પૂરા અભિનય છે અને

રવીન્દ્રનાથની બહુમુખી પ્રતિભાનું દર્શન કરાવે છે. સંગ્રહનું સૌથી મોટું નાટક ‘ગૃહપ્રવેશ’ દાંપત્યજીવનના કારુણ્યનું અને માસીના મગવમૃતિ પાત્રનું સુંદર નિરૂપણ કરે છે. બાકીની ત્રણે કૃતિઓ કવિવરની પ્રકૃષ્ઠ ચિત્તવૃત્તિનાં સર્જન છે. કન્યાઓને ભજવવામાં ખૂબ લાગે એવું નાટક ‘ત્રદમીની પરીક્ષા’ પેસાથી માણસનું મન મોટું થતું નથી અને લદમી તો એને ઉતારતાથી દાનદામા વાપરનારને જ વરે એ રહમ્ય હસાવીને કહી જાય છે. ‘મહેતિયા માવપાણી’ પ્રસંગનિષ્ઠ અને પાત્રનિષ્ઠ હાસ્યનું મગ્નનું એકપાત્રી લઘુનાટક છે. ‘અત્યેષ્ટિ સસ્કાર’માં ખડખડાટ હસાવે એવો કટાક્ષ છે. એમાં અતિચિત્રણ છે પણ તે હાસ્ય-કટાક્ષને પોષક છે, ‘સતી’ કવિવર રવીન્દ્રનાથનાં પાત્ર સવાદ-કાવ્યોનો ગંગાનુવાદ છે. એ પાત્ર સવાદકાવ્યો તે ‘વિદાય-અભિસાપ’, ‘ગાધારીનું આવેદન’, ‘સતી’, ‘નરકવાસ’ અને ‘કર્ણુ-કુતી સવાદ’ પાત્રેમાં, પુસ્તકના રસદર્શી પુરોલેખમાં રા. ઉમાશ કરે સાચું જ કંથુ છે તેમ, રવીન્દ્રનાથનું ધર્મદર્શન જુદાં જુદાં પાત્રો અને જુદી જુદી વેદનામય પરિચ્છિન્નિઓને અવલ્લબન બનાવી સાકાર થયું છે. કથ, ગાધારી, અમાઘાર્ધ, વિનાયકરાવ, મોમક અને કર્ણના અતરમા જે ધર્મભાનુ, આપી તેનાથી તેમને પ્રેરતાં ને વર્તતાં બનાવ્યા છે તેનું નિરૂપણ જ આ સવાદનું સાધ્ય છે. જેટલો સંવાદો જેને કથના પા પમરાવવા લખાયા છે તે રહમ્યનો પરામર્શ, તેટલો જ એ જે ઉદાત્ત અને કાવ્યસુંદર વાણીમા લખાયા છે તેનો આસ્વાદ, વાંચનારાઓને ચિત્તસતર્પક નીવડવાનો.

નવસકથા

સમીક્ષાર્થે મજેથી નવવકથાઓ કુલ બેતાળીસ છે. એમાં અનુવાદ ૫૬૨ અને પુનર્મુદ્રિત આવૃત્તિઓ આઠ છે.

સરૂઆત ઐતિહાસિક નવવકથાઓથી કરીએ. એવી કથાઓ બે છે, એક રા. સુનીલાવ વ. શાહની અને એક રા. ગુણવતરાવ આચાર્યની.

રા. સુનીલાવ સાહે પોતાને સાડમે વર્ષે લખેલી ‘એકવલીર’ એમનું એક યજ્ઞોદ્ધારી સર્જન છે. સદસવિગના અવગેષો અને જૂના પાટણનાં ખડેરાની ભૂમિમાના એક ભાંવરામાંથી પોતાને મળી આવેલ જ્યોતસિદ્ધ મોલકાની આપવીતીની દમ્બલિખિત અપવ્યથાપેથીનો પોતે ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરી રહ્યા છે એવો દેખાવ કરીને બોળિયા વાચકો માની લે એવી જે ભાણીની કુનુદ્યવર્ધક અદિત્યિક યુક્તિનો તેમજે આશ્રય લીધો છે તે કથાની આકર્ષકતા વધારે છે. મોઢેરક મડવ માટે તેના ઢકદાર સદમણુદેવનું

બહારવટું છોડાવી દસ વરસમાં પોતાના પરાક્રમ અને ગુર્જરેશ્વરની સેવાથી મોટેરક મંડલ પાછું મેળવવા અને તે ન મળે તો તેનાથી દોઢું બહારવટું લેવાની તેના પાટણના કુકુટધ્વજની કીર્તિ યોગ્ય કેવાવવાના અભિલાષ મહત્ત્વાકાંક્ષી પુત્ર કથાનાયક જયંતસિંહની પ્રતિજ્ઞા, ઉત્તરેઉત્તર ઉન્નત્ત્વ બનતી જયંતસિંહની કારકિર્દી, નિર્મોહ્ય બીમદેવને પંચાસરમાં પૂરી રાખી ગુર્જરાતની ગુમાવેથી પ્રતિજ્ઞા ને પ્રભાના પુનઃસ્થાપન અર્થે ગુર્જરેશ્વરના બધા અધિકાર અખત્યાર કરવાનું તેનું તેજસ્વી અને ભાવનાગ્રેષિત પરાક્રમ, અને છેવટે બહુદેવ અને કવબુપ્રસાદના પ્રપંચથી બદી બની મૃત્યુપ્રતીક્ષા કરવાનું તેનું દુર્ભાગ્ય, આ સૌ કથાને પૂરનો મમાલો પૂરો પાડે છે. માળવાની મેના તેમજ મુમુક્ષુમાનો ગમે ત્યારે આવીને નાક કાપી જવ એવી પાટણની હનઘૌરવ અવસ્થા, મંત્રીઓની અહીં-વહિ, રાગની નબળાઈ અને મંડેશ્વરોની દોંગાઈનું પરિસ્થિતિચિત્ર પચાદશ તરીકે સાડું દોરાયું છે. મોલંદી વર્ચસ ઘડી પાટણ પર વાઘેલા વંશની સત્તાની સ્થાપનાની રચાની જતી પૂર્વજ્ઞમિત્રા પણ ઘોળકાના મુત્સદ્દી અને મહત્ત્વાકાંક્ષી કવબુપ્રસાદ વાઘેલાને કથામાં મહત્ત્વનું પાત્ર બનાવીને કર્તાએ ગોઠવી છે. કથામાં પ્રજુષવાર્તા પણ કર્તાએ મૂકી છે. જયંતસિંહને પ્રથમ દર્શને આકર્ષતી અને તેના પ્રભે આકર્ષાતી કળા તથા પંચાસરની રાજ-કુંવરી બવાની, એ બંને તરફ જયંતસિંહનું અને જયંતસિંહ તરફ એ બંનેના દિવનું ખેંચાણ, અને કળાને કવબુપ્રસાદથી બીજા યુવતીને પેટ ચંપેથી પુત્રી અને એ રીતે બવાનીની બહેન દરાવી એ બેંને આખરે થતો

રા. ગુણવતરાય આચાર્યકૃત 'સેનાપતિ' સને ૧૭૦૭થી આરંભાયેલા અને એક શતક મુધી ચાલેલા હિંદુપતના પુનરુત્થાન અને હિંદુ પ્રગતના ઘડતરના મહાપ્રયાસમાં ગુજરાતનો દિસ્સો બતાવવાની નેમથી રા. આચાર્યે જે ઐતિહાસિક નવલકથાવલિ આપવા ધામુ' છે તેનું પહેલું પુસ્તક છે. મન્તાની, બાજરાવ, ખડેરાવ દાલાડે, પિત્રાજી ગાયકવાડ, ઝોડાજાનરેશ જત્રસાલ, શિવાજીપૌત્ર શાહુ, ઇંગ્જાકુમારી, દલો દેસાઈ જેવી ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓને પાત્રો બનાવતી આ કથા, સાચો ઇતિહાસ કેવો હશે એ તો જાણવાન મળે પશુ એ રા. આચાર્ય એને રંગીને નિરૂપે છે એવો જ હોય અને પાત્રોની ભાવનાઓ રા. આચાર્યે નિરૂપી છે તેવી જ હોય તો કેનું સારુ, એવી ઇંગ્જા વાગ્દેમાં જન્માવે એવી પ્રાણવાન છે. બાજરાવની પ્રસિદ્ધ પ્રેયમી મન્તાની આ કથામાં સૌથી વધુ મદદરતનું પાત્ર બની છે. મન્તાનીને છુદેલબડના ઝોડાજાના રાજા જત્રસાલની પુત્રી કંરાવી રા. આચાર્યે તેને પ્રથમ મીથુઓના ને પછી અજીતસિંહ રાઠોડના હાથમાં ફસાતી અને પછી તેમાંથી દવા દેસાઈ તથા પીપુ ગાયકવાડની મદદથી છટ્ટી આખરે બાજરાવની પામે પુરદરના કિલ્લામાં પહોંચી તેને મુસવમાન સેના વડે પ્રેરાઈ ગયેલા જત્રસાલની અને એમ હિંદુપતની વદારે ચડરા પ્રેરવામાં સફળ થતી બતાવી છે. બાજરાવની નર્મદાપારની કૂચના દસ્ય સાથે કથા પૂરી થાય છે. સાલોતર-અશ્વગાત્રી પીપુ (પિત્રાજી ગાયકવાડ) નાં પરાક્રમ, મન્તાનીની ફેશદાઝ ને તેજસ્વિતા, ચંચળરાવ દાલાડેની કાયરતા ને વિપાસિતા, ચંચળરાવની મા હિમાબાઈ અને પત્ની મેકવારબાઈને જવલત દેશપ્રેમ, અનિર્તસિંહની અધમતા અને બાજરાવના અનુજ ચમત્ બટની વીરતા કથાને પ્રમંગો ને કાર્ય પૂર્ણ પાડે છે વાયકોના હૃદયને 'હરે શુ' બનશે'ની આશંકાએ જોરથી ધડકતા કરી મૂકે એવી નાટ્યપૂર્ણ તગ પરિસ્થિતિઓ અને દિવ-ધડકાવતા પ્રસંગો, ઝડપી કાર્ય, તેજસ્વી પાત્રો, ફેશાબિમાન જેવી ભાવના અને પ્રવાહી ઝમકદાર ભાષા આ નધાને લીધે કથા અત સુધી વાયકોને ખેચી રાખે એવી વાર્તા બની છે. એનું ચિત્રપટ કે નાટક સારુ થાય, એમ કહેવામાં એનો મુખ્યપક્ષ ને મર્યાદા ઉભય મુસવાઈ જાય છે. રા. સુનીવાવ શાહની કથાઓમાં ઉત્કટતા સદેજ વધુ હોત અને રા. આચાર્યનીમાં નાટકી ઉત્કટતા મહેજ ઓડી હોત તો કેનું સારુ થાત !

સામાજિક નવલકથાઓની ગમીફાનો આરંભ થયું રા. આચાર્યની જ કૃતિથી કરીએ. એમની 'નર અને નારાયણ' તારાયદ માનરના

કુટુંબની, નાયકના પિતાની અને નાયકની પોતાની કથા દ્વારા નર ધારે કંઈક અને નારાયણ નિપજાવે કંઈક એવી નર અને નારાયણની અથડામણનો ખ્યાલ આપવા મથે છે. ઉપર ગણાવેલી ત્રણ કથાઓના સધિ દીક્ષા છે. નાયકના પિતાના તેમની પ્રથમ પત્ની મગળા સાથેના પરિણયની વાત વધુ પડતી લાંબી થઈ ગઈ છે જ, અને કથા જો કાંઈ મુખ્ય પાત્રના આત્મવૃત્તાંત કે સંસ્મરણો તરીકે લખાતી હોય તો તેના 'હું' એ જોયેલું-અનુભવેલું જ તેમાં નિરૂપાય એવો આભાવિકતાના કથાનિયમનો પણ ભંગ કરે છે. જાપના કારજના પ્રશ્નમાં નાનકટું જડ કરી ઘેરથી નીકળી ગયેલો વાર્તાનાયક મુબઈમાં કોલેજવિદ્યાર્થી બની શ્રીમંતપુત્રી મદાલસા સાથેના લગ્નની અતિઅમીષ આતી પહોંચે છે, ત્યાં કર્તાએ જો બાઈનો ઉવાળિયો કરી નાખી તેને અનાથ કુસુમ બેટાડી દઈ, ઘેર મોકલી, સગાંઓના વિરોધ વચ્ચે કુસુમને પરણી નાખવાનું બીજું બંડ તેની પાસે કરાવ્યું છે. કથાના અંતભાગને, 'નારાયણ'ની લીધા જ એમ કરીને કર્તાએ તેમાં ખતાવી છે એમ ન માનીએ તો, હપ્તે હપ્તે વાર્તા લખી અંતે તેને કર્તાએ ઉતાવળે આટોપી લીધાનું પરિણામ ગણવો પડે. 'પુર સધાન' નામક કથાપ્રારંભકમાં જેનો ઉલ્લેખ છે અને જેની સંસ્મૃતિએ તો નાયક પાસે આ આત્મવૃત્તાન્ત લખાવ્યો છે તે એની પત્ની કમલા તો આ કથામાં ક્યાંય દેખાતી નથી. એની કથા આ કથાના બીજા ભાગ તરીકે હવે પછી આવશે એવું આશો અનુમાન થાય છે.

વિશ્વયુદ્ધ, રમડોની ભરતી, લીગની પાણીગ્તાનપ્રવૃત્તિ, મલાયામાં જાપાનનો વિજય, પહેલી આઝાદ હિંદ કોળની સ્થાપના, સને ૧૯૪૨ ની ગાંધીય હડત, કુમાવો, કુકાળ, કાળાં બગ્ગ અને એવી ઘણી ઘટનાઓના સર્જક કાળચક્રની કથા લખવાનો મદત્તવાકાંક્ષી પ્રયત્ન આરંભનાર રા. ગવેરીચંદ મેનાળીને કાળે અચાનક ઉપાડી લેતાં અધૂરી રહેલી તેમની 'જીર્મિ' માસિકની ચાતુ વાર્તા 'કાળચક્ર'ના આડે હપ્તા સ્વર્ગચ્છે કરી રાખેલા કેટલાક સુધારા સાથે 'કાળચક્ર' નામથી પ્રકટ થયા છે. વસ્તુમાં તો નાયક સુમન મલાયા ગયો, વિમળા મુબઈ ગઈ અને '૪૦ ની નવમી ઓગસ્ટથી દેશમાં વડતાનાં મડાણ થયાં એટલે સુધી જ કથા પહોંચી છે. કથામાં કર્તાએ વળુવા ધારેના પ્રતોમાંથીય કેટલાક જ હટુ મૂચવાયા છે. એમના દેશમાં બીજા બેજરી એને વળ દઈ એવું દોરક વણવાનું તો ૨૧ી જ ગયું છે આમ છતાં કથા આકર્ષક બની છે એનો જગ જાણ્ય, મેધાળીની કે. નિર્મિતના પાત્રોને જ નહિ પણ આખી કથાને ગસિક

ખનાવતી લખાવટને, અને કથામાંના પાત્રાલેખનને. ભાઈજી, ગોપાળભાઈ શેઠ ને દુરમાઈના નાના જેવાં જૂના પેઢીના માનવીઓનું આલેખન સ્વ. મેઘાણી ગેમા સિદ્ધહૃદય જ હતા એટલે સારું થાય એમાં નવાઈ નથી, પણ ગોપાળભાઈની કગડાકી અને વટ જેને વારસામાં મળ્યાં છે એવો કથાનાયક સુમનચંદ્ર અને '૪૨ ની લડતના છૂપા કાર્યકર મનહરલાલ એ એ આધુનિક પાત્રોનું આલેખન પણ મજનુ થયું છે જેનામાં મંત અને વીર' ઉભયનાં લક્ષણો સોરઠી સંતો અને વીરોના પૂજક મેઘાણીએ મૂક્યાં છે એ દવભાઈ શેઠ (નાયકના પિતા) મેઘાણીની આગવી કથાઓનાં ભાષુ ને/સોમેશ્વરની હારમા બેસે એવું યાદગાર પાત્ર છે કથાના બાકીના વસ્તુનો કંઈક આકાર કરતાં મગજમાં ગોડવાયો તો હજેજ, પણ એ, એમની સાથે જતાં વાચકોએ દેવે તે વિગે માત્ર કલ્પનાઓ જ કરી રહી!

૨ા. પન્નાલાલ પટેલની સિનેમા પર નજર ગમી લખાયેલી લાગે એવી શહેરીજીવનની નવલકથાઓ 'સુરભિ' અને 'યૌવન' બોધે ધણીને લાગેયુ કે ૨ા. પન્નાલાલ તો 'મંગેલો જીવ' અને 'વળામણી' જેવી મામકથાઓ જ આપે તો સારું. સહદયોના અતરની વાત કળી ગયા હોય તેમ કે પછી પોતાની જ કહેવાય એવી વિશિષ્ટતા સુફરમાં સુફર રીતે જમકાવી નાખવા પોતે ઇચ્છુ હોય તેમ ૨ા પન્નાલાલે 'મંગેલો જીવ' અને 'વળામણી'નો જે જોટો 'માનસીની ભવાઈ' અને 'પાછલે ખારણે' એ બે કથાઓ દ્વારા આપ્યો છે તે એમની નવલકથાકાંતરીકેની પ્રતિષ્ઠાને ખૂબ વધારે તેવો છે.

પ્રથમ લઈએ 'માનસીની ભવાઈ'. આ વર્ષની નવલકથાઓમાં જ નહિ, તેના સમગ્ર લખિત વાહમયમાં પણ સર્જકતાની દૃષ્ટિએ જેને પહેલો નંબર આપવો જોઈએ એવી પ્રાણવાન કથા છે એ. ઝાકળિયામાં એડેલા ભુડા કાણુને 'મનખાવતારની ભવાઈ' પર અશ્રુસમેત નિઆચા મૂકતો અને પોતાના બોવાઈ મંગેલા મનખાને—આધુન્યના તીતેલા દાયકાઓને શોધતો તેમજ વટાવેલા જીવનપથ પર દર્બરી અને મનુષ્ય નજર નાખતો ખનારી, ખીમ પ્રકળગી તેના એ જીવંતકાળની જે કથા વાચકો નજર મમકા એ ભગવાની જ નુરો એવી સાચાતકારક રીતે કર્તા રજૂ કરે છે તે, એ પૂરી ચાર ત્યાં વગી વાચકોને હોડો નહિ. હાલનિયા કાળ પૂર્વે પચીપચીસ વર્ષ પર વાતા ડોઆને ત્યાં તેની વગની અવસ્થામાં રહી

રીતે કાગુનો જન્મ થયો, આલણે કાગુનું ટેવુ જીવનુ લવિષ્ય લાખ્યુ મરદ જેવી ફૂલી ડોમીએ કઈ-ચ-મના માર્યા અને કઈક પરગણુ વૃત્તિથી ફૂટડી રાજુ સાથે નાના કાગુની ફેરી ગીતે મગાઈ કરાવી આપી, કાગુના જન્મથી જ બળી જતી તેની ઈર્ષ્યાજાગ ૧૫ માનીના ખારમા એ બનાવે ફેવો તો ઉમેરો ક્યો માની ને તેના છોકરાનાં કરતુને પ્રતાપે ફેવી રીતે કાગુ ને રાતુને કેમ પડી ગયા બીજે દેખતો પરણાવાઈ ગોના એ અને ફેવી ગીતે એકમેના દંધામાથી જીખડ્યા નહિ 'મનના મોરદા મનમા જ રમાડવા અને એમ મનખો પૂરો ગ્યો' એવો બાગેવી પેદનાથી ભરેનો અનુભવ એ મેહિએ ટટનો જરો વખત વે ચો અને છ'પનિયા કુમરે તેમને વિષમ મળેગોમા ફેવા ભેગા લાવી મૂક્યા, જેની કથા દમણાના વગસોમા અપ્રતિમ મહેવાય એની છટાથી ન પન્નાવાને એમા નિડપી છે 'મજેલા જીવના પ્રમગની મગુ-રાતુની દ'ભરી પ્રગુયમ્યા આ થાની એમ મોગી વિશિષ્ટતા છે તો રા પન્નાનાના જીવનપર્યં, નિર્લક્ષ્ય અને વર્ણન-મામર્થ્યના ઉત્તમ પુરાવા જેવુ આમીલ પોડજીવનનુ વાસ્તવની ભોંય પર આનેખાયેલુ જીવનત ચિત્ર થાની બીજી એવી જ મોગી વિશિષ્ટતા છે ત્યાના લેકો, એમની મોની, મેમના વજ, ખાનદાની, ઈર્ષ્યા લવાઈ સીધાઈ -આડાઈ ઇં, એનુ મેજિનુ તેમજ સમવિષમ અવગ્યાઓ વેગાનુ બ્યમ્તિ જીવન તથા મધજીવન એમના આમાર્જિત ગીતગિવાજ, એમના જીવનમા રસ ને વિવિધતા ઝગી જતા વાવળી મેગા ઉમરો ને અન્ય અવસરો —આ મર્વની વિગતો આથે આ થ્યા વાચકો આમગ ઈડર બાજુનુ ગામક ફેવુ ખક મી દે છે પરમખીનો પોરી પ્રમરણુ તો ગામડાનુ સુંદર અમાજચિત્ર રજૂ કરી જાય છે આમમમાજ ને આમજીવનનો આવો આનેખ મગમના માનવીઓનુ મજીવ આનેખન કરી જાણે નહિ જેમ તે ઈર્ષ મને? સમાગી આધુ જેવો રાનો ડોમા વખત આ રે પોતાનુ પોત

પુલ્લી કરી દીધી છે. કયાની ભાષા પણ કર્તાની એક વિશિષ્ટ સિદ્ધિ કહેવાય તેની છે. કર્તાના ભાષાપ્રભુત્વનું એક પાત્ર બતાવતો ધરતીનાં છારુની તળપદી બોલીનો યથાપાત્ર પ્રયોગ બનપદી વાણીથી અણુવાકેદ નગરજનતાનું શબ્દલક્ષણ વધારી આપે એવો તથા ગુજરાતી ભાષા કેવી સમૃદ્ધ ને તાકાતવાળી છે તેનું તેને ભાન કરાવે એવા છે. કર્તાના ભાષા-પ્રભુત્વનું બીજું પાત્ર બતાવે છે ક્યામાંના સરસ, તાગ્ન, નવાં ને દૂકાં કુદરતવર્ણનો (જુઓ ૫ ૨૪, ૧૫૪, ૨૫૪ અને પ્રકરણ ૨૯), અને કવિત્વથી ચમકતી કેટલીક ઉપમાઓ કયાના ઉત્તરાર્ધમાંના ઠપનિયા કાળના ચિત્રની સાક્ષાત્કારકતામાં ઝેટલો કર્તાની ઉત્કટ કલ્પનાનો તેટલો જ તેમની વેગીલી ભાષાનો પણ ફાળો છે. ખેડતો વહાંથી ધરતીને છોડી નગરની શેરીઓમાં ધાન માટે ભટકે, સ્ત્રીઓ પતિઓને ને બાળકોને છોડી શીય પણ તજે, પેટની આગ શમાવવા બીજો દોરને કાચાં ને કાચાં કરડી ખાય-આવું આવું દેખાડનાર એ કારભી આસમાની આકૃતિનું 'કાળના પાડનાર ભગવાન, તારુ મળ જગ્ને તે માનનીની આ દશા કરી' એવા કાળના શબ્દોને વાચકોનો ય ટેકા મળી આપે એવું તાદશ ચિત્રણ આ નવવક્યાનું એક અવિચ્છેદ્ય અંગ છે 'દુ ખના દળણા ફળી ખાય તો ખેડત જ' એ વાલા ડેસાનું વાક્ય તેના જ નહિ તેના દીકરા કાળના પણ જીવનથી સાચું ઠરતું કર્તાએ બતાવના માગ્યું છે, તેમાં આ દુકાળની પણ મદદ એમણે લીધી છે. આખી કથા 'પરથમીના પેરી' ખેડના દુ ખના દળણાની જ કથા છે. તેમાં કાળને બહારના દુ ખની સાથે અતરનું પણ દુઃખ છે. એના એ દુ ખના શમનની અનુદ્રૂણતા પણ અંતે આ દુકાળ કરી આપે છે. કયાનો અંત એ વિગે જે બાળાહી કરવા વાચકને લલચાવે છે તેને કર્તા સાચી ખાડે છે કે કેમ તે તો આની પત્રીની કથા બતાવશે. પહેલા પ્રકરણમાંની અમુક વિગત એની અનુસંધાન-કથાને અપેક્ષિત ઠરાવે છે જ. વેગીલી પ્રવાહી ચિત્રાત્મક લખાવટે રા. પન્નાલાલ પાસે કડક પ્રમાણભાન રહેવા દીધું નથી. ક્યાબધ દીલો છે, કાળની દ્વેદિથીએ તેમજ દુકાળે ક્યામાં વધુ પડતી જગ્યા રોકી નાખી છે, નીચક કાળુ રાજુ જેવી છાપ પાડતો નથી અને પાછળથી તો કર્તાએ તેને વણે ક્ષતગૌરવ બનાવી દીધો છે, ક્યામાં વેગ છે ચિત્રા છે પણ કોઈ સદેશ નથી. કયાના અંતનો કાળુ અને રાજુ વચ્ચેના પ્રસંગનું ૫ ૩૯૩ ના નીચલા ભાગમાનું નિરૂપણ અનિવાર્ય નહોતું અને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ તે સસિકતાવિરોધી પણ છે. આવું આવું કહેવું હોય તો કહે, બાકી જે જત આ કથા દેખાડે છે એ

અત્યારની ખીજ કેટલીક કથાઓમાં એના મને છે. 'મેવું' છુ ધરતીએજો
જેવતો, મારી માટીનો મોવેરો મોર' એમ કહેતા રા. પન્નાસાલનો પોતાની
આ કથા માટેનો અભિપ્રાય સાચો છે. મુન્નરાની નવલકથાઓમાં
'માનવીની જગાઈનું' સ્થાન પહેલી દરોજમાં છે.

'પાછલે બારણું' રા. પન્નાસાલની 'વગામબૂં' જેડી ત્રયુનવક છે.
મુંદર પ્રકૃતિપર્જનથી આવુ જોલની એ કથા એક નાનકડો ઠંકરાતના
રજવાડો વાતાવરણમાં આપણને ઘર્ષ જનવ છે. કથાવચ્ચુને ગતિમાન કરતો
પહેલો પ્રસંગ છે ગામડાના રજપૂત મુખી દમીરજના એક મદિનાની
ઉમરના જેડકા પુત્રોમાંથી એકની, ઠંકરાણી રાજગાઈના બાદીવારસ બનવા
માટે, ઠંકરાણીના વિવાસુ માણસ ગવગાજ સાથે, દમીરજના ધરને પાછલે
બારણેથી, રાજધાની પ્રતિ વિદાયનો. કથાનો છેડો કળાપ્રસંગ છે પચીસ
વર્ષ પછી તેજ ગામકનુ ઠંકાર અમરસિંહ તરીકે એવી જ એક મધરાતે,
એ જ બલગાજની સાથે, જે માતાએ એને આટલો વખત બોલો હતો
તેને તેની આખર ધડીએ પોતાનું જગ્યુ પોતાને પાછુ મળ્યાનો સંતોષ
મંપડાવવા, એ જ પાછલે બારણેથી થનું આગમન અને ઠંકારની રજવાડો
દુનિયામાં પુનર્વિદાય. કથાનામને સાર્થક કરાવતા અને કથાને એક પ્રકારની
સુસ્મિટતા સાધી આપતા આ આદિ ને અંતના બે પ્રસંગો વચ્ચેનો ગાળો
દમીરજના ખીજ પુત્ર દિંમત અને રાજ બનતા તેના બાઈ અમરસિંહનાં
લુદાં લુદાં ધડનરથી અને તેમની વચ્ચેના સંઘર્ષથી કતાર બગે છે. એ
સંઘર્ષ જેટલો બે બાઈઓનો નથી એટલો એમની સાચી માતા
કુવરગાઈ અને અમરસિંહની માતા બનનાર ઠંકરાણી રાજગાઈ વચ્ચેનો
છે. વાર્તા ચગાવવા લેખકે જ એ બોલો કર્યો છે. બે પુત્રો માટેનું
વહાલ એકલા દિંમત પર વર્ષાવી તેને 'બાજેટલું' (બેરિટર) બનવા
બજાવની વાતસંધર્મિત કુવરગાઈને પોતાની પ્રતિપર્ધી માનવા મંડની
ઠંકરાણી એની મુખીપણાની જમીન આંચકી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમાંથી
એ સંઘર્ષ જન્મે છે. પણ કુન્નીની મૂગી વેહના અનુભવની અને પોતાનાં
જણ્યાંના સંઘર્ષથી ફફડી ઊડતી એ વચ્ચે માતાને વાર્તાકાર દુ ખી કરતા
નથી. એની મરજુધરી 'મા, હું અમર' કહેના અમરસિંહના અને દિંમતના
હાંથમાં મરવાનું સદ્ભાગ્ય જેને આપીને મુધારે છે. જેમ અમરસિંહને થતા
કુવરગાઈના સાચા અભિજ્ઞાનના અને તદનંતર થતા તેના પરિવર્તનના
નિરૂપણમાં, તેમ માતા કુવરગાઈ જતાં પ્રાપ્ત વેશ સ્વસ્થતાથી ભગ્વી
છૂટવાનો નિરધાર કરતા તેના અંતિમ વિદાયઉદ્ગારમાં, રા. પન્નાસાલે સારી

કના દાખરી છે હિંમતો અમાની, લાવનાશીન ગાનીમાગો જુવાન અને
અમરસિદ્ધને પીળા પ્રેશના રા નીઓનો પ્રતિનિધિ બનાવી એમનેકને ન
ઓળખતા એ ભાઈ ભાઈને અથડામણને આરે આણી મૂકના પણ જંગનો
પહેનો ભડાકો થાર તે પહેના આવો અત લારી રા પન્નાનાલે ખતાની
આપુ છે કે એમને રવાડી આપખૂદી સામેના સયાગ્રહની સધર્ષદયા
ડરતા પ્રેમ આ વાત્સલના અમર માનર ભારેના નિરૂપણમા વધુ રસ છે
ડુવર ભાઈ રાજ ભાઈ અમરસિદ્ધ મને ગત ભજનુ મનોનિરૂપણ તેમજ
રજવાગી તત્તનુ આતરિક સાતાવરણચિત્ર આ કથાની નોધપાત્ર બામતો
ગણાગે 'માનની ડી ભવાઈ મા વસ્તુ સ્વાલ વિક લાગે છે ત્યાં આ કથાનુ
વસ્તુ ખતાએ યુદ્ધરચના તયાર શ્રીને ગોચર લાગે છે એથી જ નાટક
સિનેમાને મટે એ કામ ના। ગોની ભી છે આમ કહેવામા એમા
સાલિત્યગુણુ ઓછા કે એમ વિનક્ષિત નથી જ

આમજવનની ગોવી જ રે રસિક ને સજીવ કથાઓ રા ઈશ્વર
પેટનીંર તરફથી મળી કે એના નામ પળીનો મગો અને તેની
અનુસધાન થા પતાગદૂરી

આગની નહુનવલનુ રસ સાદુ છે પોતાની પરચેતર લખીને તેને
પીયરથી આડુ શ્રીને તેગી લાવતા જુવાન આશાભરા માધો ખાર્યો
ગામમા પેસતા પેતાના લેણુ ર ઝા। ંકરની કડવી જીભના ગેક અવગા
વેણથી ઉરેરોઈ તતુ ખૂન ડરી ખમ છે આ। પડી કમરા જેવાસી
જેવતોકુ એ ર આ ખારવગિા મો છે બહારવગનો નિર્ણય પ્રતા
લખીનુ જીવતર ન બગડે ત માટે તમ જ સસરના બધા રગગણના છે
ઉડાવી દેનાથી જ પોતે ખરા બહારવટિયા બની શકે તે માટે પોતાના
અતરના બધા કોડો લમી દઈને ત નખીને ફારગની નખી આપે છે
પોતાના અધન્ય પગનાથી જ માધાની આ સ્થિતિ થઈ એ ભાન હૈયામા
વૂટયા પ્રતી નખી પણુ પોતાની સાથેના મધથી છટો થતા માવા
ભવિષ્યમા સુખી થશે એની નદ્દાથી પોતાના હેત માત્રને દાખી એ નિર્ણય
રવીકારી લે છે માધા ને લખી એ મે પળીનો મેલે થાય ન થાય એ
એમનો માજો બાધે ન બારે ત્યા તો એમ। છટા પડુ પડે છે અને
પહેના પ્રકરગુમાના મદગી કોસીના ડેયા મારા આ તો પળીનો મેગો
છે આમતેમથી ઘડીમા પળી ટોળે વળે આ। ઘડીમા બીડી જય એ
ખમયા જ નીકળેના ઉગારા સાચા પડે છે કથા આમ કરણાન્ત છે,

પણ માધા ને નખીના પરમ્પરના પ્રેમથી જ પ્રેરાયેના પરમ્પર માટેના ત્યાગનું તત્ત્વ એને ઉદાત્તા અર્થે છે આ મેના દાપત્યના મુખમ્પના મેળીનાખનાર વિધિનું સાધન કે હથિયાર બન્યા છે જીવન ઠક્કર આવી દુર્વંટના માટે અને નરમ પ્રકૃતિના ને લગ્નમડળીઓમા જતા માધાને ખૂની ને બહારવટિયો મનાવવા માટે જનામદાર તો છે માનસીની લોહી ઉકળારી નાખનારી દુષ્ટતા, એ આ કથામાથી રીઝ સૂચિત વાય છે શાહુકાર, પાત્રીદારો ને જાગૃતાના મગધ, જામડાના પ્રતો, અને જામડાના લોઠાનું તથા ચોરી ને ડાકુગીરીને સ્વસાય બનાવી મેના ગુનેગારોની ભીતર મૃદિનું યથામા માયુ આનેખન થયુ છે જીવન ઠક્કર, હેતા, મામો, લખી ગોકળ મહારવટિયો, ભરાડી નાથો કાકા ચોગીઓ કરારી ઠક્કરત માણતો પાડસજ અને એના પાત્રો સજીવ છે

‘પાતાંગુરો’ બહારવટિયા મેના માધાના બહારવટાની તેના અત સુનીની વથા છે જનતાત્રિય ‘માધા દરગાર’ નું નેકીવાગુ બહારવટું, બહારવટું તો એકવાર તેની અંગ પડનારને વડુ ને વડુ બીડે લઈ જતો પાતાંગુરો છે એવો તેને થતા અનુભવ લીવેલા જીવનરાહથી અને તે અંગે રસ પડના ને યાગેક અતરની શુભનિર્ગમ છતા હાથથી થઈ જતા દુખા ઝામથી અત ક્ષોભ ઉપગ્નવતુ તેના અતરનું આલિંગત્ય, અને તેને પડના મથની ગાયનાડી તથા સરમરી પોતિમની અપર્ધા પ્રિયા અને પ્રપચ્છરેની ખટપટ આ સર્વનું નિરૂપણ કથાને અત સુની ભરી દે છે પેની પોતિસખટપટ તા કથાનો ધણો લગમ રોકે છે એના આનેખનમા મઝીમઝમા સૌને બલ્લીની અને અ મેવાણીનિર્ગિત ‘માલસાઈના દીવા મા આવતી નામર દેવા મમરી હજી તોનો કર્તાએ ઉપરોગ કરો છે એ વાત જાની રવી શક તેમ નથી આગરી કથામા પણ માધાની ભગત તરીકેની પૂર્વ-કારકિર્દી, એની મા હેતીની જ્યેમુનામત, એની જેનતોડ, હોળીને દિવસે મેવા જમના એનું મૃદાગમન, એના બહારવટાનો પ્રારભ એ સૌ પ્રમગો પણ જામર દેવાની વાતને મગતા છે માધાની માનુ નામ તો જામરની માનુ જ સાયુ નામ છે અને એનાં સ્વભાવનુઓ પણ તેના છે યાવગુ આમ મીડ મજેનું છે, પણ વાર્તાકસમ રા પેટીકરનો પોતાનો કે આ મ્યામા એમની રિજિટના માધાના પત્રનેખનમા દેખાવ છે જનેરીની જેન માફ કરાવાને માટે તેમજ પોતાના માથી એકી મગ ધાર તે ખાતર માવાએ પકડાઈ જઈ દેખાડેરી દિની દિવાળી વાયકાનો

સદ્ભાવ છતી જાય તેની છે આગની ને આ એમ બંને કથાઓ સાથે વિચારી માધાના જીવન પર નજર નાખતા, સીડું નિર્દોષ બનત તેવું એક જીવન કેવું વેફડાર્થ ગયું એ વાતનો ધ્યાનિદર ખ્યાન જન્મે છે માધાની માનવતા ચમકતી છે, તેની જ રીતે હેતા, મોનાલખી મગર ને વખત એ પાત્ર સ્ત્રીપાત્રોનું પણ નાયકોના મન પર સાગી છાપ પાડે એવું સુદર ચિત્રણ રા પેટનીમ્મે આ નાર્તામાં કર્યું છે પુરુષપાત્રો કરતા સ્ત્રીપાત્રોને વધુ ઉમદા આનેખરાનું તેમને બહુ ગમે છે 'પખીનો મેળો' અને 'પાતાળકૂવો' તેમની ત્રણ પુરોગામી નવનકથાઓથી રા પેટનીકરે નવનકથાખર તરીકે થોડા જ સમયમાં રંગેની પ્રતિષ્ઠાને ટકારી તો રાખશે જ, પણ વધારતે યે

રા રામનારાયણ ના પાઠની 'સાથી' અને 'સોહાગ' એ બંને સીધી શૈલીની ધ્યેયનક્ષી કૃતિઓ છે આગનીમાં કર્તાએ પોતાની અહિંસા પરની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરવા ઉપરાંત ભાષનાઓને ગામડાંમાં જઈ ગ્રામ વાસીઓ જેવા જ બની રહી શ્રમજીવન છરી ગ્રામવાસીઓની સેવા કરી તેમને જીએ લઈ જવાનો સાચો સેનામાર્ગ સીખવવા ઇચ્છ્યું છે બીજામાં, હરિજન યુવકો ભણતા થતા તેમના પ્રજ્ઞાને લગ્નને નમતા જે કાયડા ગભા થવાના તેને સ્પર્શવાનો ગેમલો પ્રયત્ન કરો છે પહેલી પ્રધામાં તિ સક ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઈ ચૂકેના એ ગુજરાતી જુવાનને અહિંસાલક્ષ્ય બનતો અને એ ગામડામાં આવી વસી ત્યાના પટેલના સાથીનું જીવન જીવતો મતાવી તેની દ્વારા અહિંસાને માર્ગે ગ્રામપચાપતના ધ્યાનિક શ્વરાજ્ય તરીકે આપનાના વિચારને કર્તાએ વહેતો મુક્યો છે બીજી પ્રધામાં એક સર્વજ્ઞ દિદુ યુવતી અને એક હરિજન યુવાનના આખરે ભાઈમહેનના પ્રેમરૂપે માર્ગ કરતા પ્રેમની વાત કરી છે વાર્તારસ લાવવા રા પાડકે બંને કથામાં પ્રવાસ કરેલો તો દેખાય છે પણ સાહિત્યિક કલાકૌશલ કે રચયત્વકૃતિ એમાં જુદાવી સફી નથી એનું મારણ એ છે કે રા પાઠનું અમુક લાવવા કે પાઠથી આશ્વાઈ તેનું રજૂ કરવા નરુ ગોડની આવડે તેવો વાર્તાગી આકાર તેને આપે છે પણ એમાં બનાવો ને પાત્રોના વલણ-વર્તન પરિવર્તનાદિમાં પ્રતીતિપર નાસ્તવિકતાનો કે સભવાસ ભવનો તે બહુ વિચાર કરતા જણાતા નથી આગની કથામાં નાયકનું દિસાવાદીમાંથી અહિંસાવાદીમાં થતું પરિવર્તન પ્રાઈ માનસશાસ્ત્રીય નિકષણ દ્વારા મનાનાયુ નથી એ થયું છે પેટનું જ મર્તા કહે છે, ને નાયકોએ તે સ્ત્રીમંત્રી લેવાનું છે એ પાત્ર રોક સુધી રચયવેદિત

સમયપ્રવાદને તથા ચર્ચ રહેલા ફેરફારને અડીતલી અડતા જવાનું જ દર્શાવી, જન્યું છે. કલાકસગ તથા વાર્તાસ કાષ્ટ ચિરસ્થાથી જાપ પાડે એવાં નથી. જોડણી-અનુસ્વારાની અશુદ્ધિઓનું પ્રમાણ મોટું છે.

‘મોલનાં પાણી’ (નંદકુમાર પાકક) લેખકની પહેલી નવલકથા છે ને એવી તરીકે કેટલીક કચ્ચા દેખાડી પણ આપે છે, છતાં આજની સંસ્કૃતિ કે ફેગવણીએ ઘડેલાં યુવકયુવતીઓના માનસ અને તેમના પ્રેમનું, એમાં લેખકે દાઘ ધરેલું નિરૂપણ એને સત્કારપાત્ર કરાવે છે. મુશર્મી ભળતા સરસિજ નાનપણમાં માળાપે પોતાને પરજાવેથી કરતુરીને તરછોડવામાં પોતાની ફેગવણીની કસોટી અને સામાજિક પુનર્વિધાનનો આગો રાહ માની, તેના મિત્ર દરિતે જંને ‘આધુનિક સંસ્કૃતિનું વિકૃત સર્જન’ કહી ઓળખાવી છે તે અવકાશ જોડે લખ્ત તો કયું, પણ તે ભૂતકાળ—કરતુરીને કરેલો અન્યાય ને માળાપને લગાડેલો આપ્રાત—બૂવી શક્યો નહિ, અને તેથી પળેપળ આનંદમાં રહેવા માગતી અવકાશને મોકળે દિલે આડી શક્યો નહિ. પરિણામે તે અવકાશને ગુમાવે છે, અને ધેર જાય છે તો, કરતુરી તેને ઘર મોંપી ચાવી જાય છે એટલે કરતુરીનેય ગુમાવે છે, ને ત્રિશંકુ અને છે. વાર્તાકારે આધુનિક સંસ્કૃતિની ટીકા જ કરવા માગી નથી, એટલે સરસિજ તથા અવકાશને, (ખાસ કરીને આગલાને), તેમજ મથનગીશ દોષો છે અને ટીકાકાર તેમના ઘાટ ઘડે તેના કરતાં દર્દી સાગં બનાવ્યાં છે. નજમર્મ સાથે એમના લગ્નોત્તર જીવનમાં થોડાં મદશો પણ મેહમાં મકયા છે. અવકાશ ને કરતુરી સરસિજને છોડી જાય અને ‘અલકા અતે’ દરિતની યાગ એવો અન્ત વાસ્તવદષ્ટિએ કદાચ અપ્રતીતિકર લાગે તોય કવિન્યાય એથી સતોપાતો હોઈ એ દષ્ટિએ વાચકની તેને સંમતિ મળવાનો સંભવ છે. ચાર જ પાત્રની આ કથામાં જૂના પણ તેજસ્વી સ્ત્રીત્વનો નમતો કરતુરી અને આજની પેદાશના પ્રયુથળેયનો પૌરૂષવતો સ્વસ્થ દ્રષ્ટા દરિત એ એ પાત્રો વધુ આકર્ષક છે. પૃ. ૨૯-૩૨ માંનું કવિપણ તથા પૃ. ૧૭-૨૦ ના સંવાદ કથાને આકર્ષક બનાવવાની લેખકની હોંસનું પરિણામ છે. ‘વિરમયતા,’ ‘અભિસારીકા’ જેવી જોડણી, અને ‘વખત આગ્યે’ ને જલ્લે ‘વખત આવે’ જેવા અશુદ્ધ પ્રયોગો પુસ્તકમાંથી ટાળવાની જરૂર હતી.

રા. પ્રબોધ મહેતાકૃત ‘સુવાસિની’ વિશે નોંધપાત્ર હકીકત એ છે કે લેખકે કથાનાયક ડો પ્રભાતને જન્મતમાં સુદને કાયમ માટે અટકાવી દે એવી શોધમાં મગી પડતો બતાવી, અને વીજળી

ને વિજ્ઞાનની છેલ્લામાં છેલ્લી ઝોધના ઉપયોગથી દર્શિત મુવના રાતા સૂર્યના પ્રદેશની નવી જ દુનિયાનું ચિત્ર આપવામાં મળતી કૃપના દોષાવી, તેને વિજ્ઞાનકથા બનાવવાનો ખાંતીલો પ્રયાસ કર્યો છે. પણ વિજ્ઞાનકથા બનશે એવી આગાહી આપતી ને આરંભમાં એવો દાંડ જમાવતી આ વાર્તા પાઞ્ચગી પ્રભુચક્રના જ બની જાય છે. દિસાખોર સત્તાઓ દાં. પ્રભાતની મોધને કબજે કરવાનો જે પ્રયત્ન કરે છે તે પછી, છેવટે સત્તો નિરુપયોગી થને તો બીજાં ધર્મોથી પણ માણસ લડરાતો તો ખરો જ એવી પ્રતીતિથી તે પોતાની મોધ પડતી મૂકે છે ને નીરાને મેળવવામાં જ કૃતાર્થતા માની લે છે. રાતા સૂર્યના પ્રદેશની રાણીનું દો. પ્રભાત પ્રયેનું આકર્ષણ, શીયાનું માનમપરિવર્તન ને એવા બનાવો કથામાં બહુ આભાવિક નહિ તેટલા કર્તાએ વાર્તાની સગવડ ખાતર ગોઠવેલા નિર્ગો લાગે છે. કથામાં વિજ્ઞાનરસ, સાહસ, બેદલરમ ને જાત્રમી, અદ્ભુત રમ ને પ્રભુચક્રના મુદ્રા કર્તાએ પોતાના આ કૃપનાસર્જનને વાચકોને મળી જાય એવું બનાવવા સારી કોશિશ કરી છે. અંતભાગે તેને કથનાવી નાખી ન હોત તો કથા વધુ સારી જાપ પાડત. પણ જેની છે તેવી પણ વગુનારી-બને લીધે તે આ વરસનું એક ધ્યાન ખેંચવું સર્જન ગણાય.

વિધવા માતાની તેના મૃત્યુ વેળાની સૂચના પાગવા પંકજે મેઢની તિલોરીમાંથી બે દળર રૂપિયાની ચોરી કરી પોતાની બહેન સરોજને સારી મીતે લાગુની તેને પોતાના મિત્ર કીર્તિ જોડે પરણાવી. યુનાની સગમાંથી જટકી તેણે આદરેલા ભ્રમણમાં તેને મુબઈના મજૂરોની અને કાઠિયાવાડની રજવાડી પ્રજાની મિથિતિનું સામું દર્શન કર્યા મળતાં તેની આખો ખૂલી અને તે મહીવાદ અને રજવાડાંવાદી સામેની લડત તરફ વળ્યો. ખોટી સમાજનિંદાથી ત્રામી સિતેમાનડી મંજરી બનેલી વિધવા જન્મનાની પુત્રી ચિત્રા જોડે પગલી એ પકજ પોતાના વતન કાઠિયાવાડની મેવા કરવા જાપડે છે. આવા વગુવાળા બે લાગમાં પ્રકટ થયેલી નવલકથા 'માતાનું ઝળુ' (જટુભાઈ મળેતા) માં રસની ઉત્કટતા નથી, જ્યાં તે મુરાચ્ય તો છે. કીર્તિ-સરોજની તથા પકજ-ચિત્રાની પ્રભુચક્રના બહુ જામતી નથી. એમ કહી પ્રભુચક્રના રસિયાઓ ચોપડી હેવી મૂળ દે એવું છે ખરું. પણ કર્તાનું લક્ષ્ય નાયકને જાહેરને લાગુની સામે દેશજો પગલાવી જન્મદાત્રી માતાનું ઝળુ ફેડતો અને મજૂરોની તથા કાઠિયાવાડની મેવા કરી ધાત્રી જન્મભગિ-જનનીનું ઝળુ ફેડ્યા કટિબદ્ધ થનો બતાવવાનું જ હતું નાયક પામે પેસા

હિયાપત કરવાનો ગુનો કરાવ્યા વિના બીજી રીતે ય કયા લખી શકાત, પણ કર્તાના વાસ્તવપ્રેમે જેમાં મધ્યમ વર્ગના શિક્ષિત જુવાનને આવે માર્ગ લેવો પડે છે એ પરિસ્થિતિનું ચિત્ર આપવું પમંદ કર્યું છે.

‘હવનસ્વપ્ન’ ને તેના લેખક ‘સુધીર’ સર્જન નહિ પણ અનુભવગાથા ને ‘શ્વાનુભવ હવનસ્વપ્ન’ મનાવવા માગે છે, પણ એમાં સુધીર રિશેની કથા પહેલા પુરુષ એકવચનમાં નહિ પણ ત્રીજા પુરુષ એકવચનમાં લખેલી છે. ત્રેનીસ વરસના દપતીહવન પછી ગુજરી જતી પત્ની ગૌરીને તેની મરણપથારીએ આધેડ વયનો સુધીર ફરી ન પરણવાનું વચન આપે છે, પણ પછી થોડા સમયમાં પડેશી યુવતી સુધા પ્રત્યે તે આકર્ષાવા માડે છે. સુધા તેનાં સતાનોની મા બનવા તૈયાર બને છે બનેનો પ્રેમ લક્ષમાં પરિણમે તેમાં પેનું મરતી પત્નીને સુધીરે આપેલું ફરી ન પરણવાનું વચન આડે આવવું નથી, જેટલો આડે આવે છે સુધાનો ભાઈ ‘ધીરુ’ સુધાને સુધીર પરણી શકશે કે કેમ તે તો આ કથાનો બીજો ભાગ કહેશે. આ કથા પૂરતી તો વાત એટલે જ અટકે છે આટલી વાત કહેવામાં લેખકે ૩૪૪ પાનાં રોક્યા છે. આ પ્રગ્તારને માટે જવાબદાર છે લેખકની ઊર્મિયતા અને પ્રાસંગિક ચિંતનમનન ને વૃત્તિવિશેષણને રમણલાલી શેઠીએ સાહિત્યિક છટાથી નિગ્મવાનો પ્રમાણુભાન ચૂકી ગયેલો એમનો મોહ. કથાલેખકને પોતાનો ઊભરો ડાલવવાનું ઠીક સાધન બની છે. ભાના વ્યાકરણદોષોથી ભરપૂર છે. એ સુધારવા માટે લેખકે કોઈ ગુરુ રાખ્યા હતા તેણે બરફાંસ કામ કર્યું લાગવું નથી અથવા લેખક એ ગુરુને ગાંઠ્યા જણાતા નથી.

‘રિગ્ધર’ તેના લેખક ‘રાજહસ’ની પ્રેમકથાઓમાં એકનો ઉમેગ કરે છે. કલાવતી અને સ્વરૂપ વચ્ચે પ્રેમ છે, પણ કલાવતી પરણે છે બીજાને દરમિયાન સ્વરૂપ લડાઈમાં જોડાય છે એ પાછો આવે છે ત્યારે કલાવતી વિધવા બની હોય છે. વિધવા કલાવતી તેને અચાનક મળી જતા સ્વરૂપનો એક વખત ચર્ચા જતા સમાગમથી પુત્રવતી બને છે ને પછી કામી હૃદયમાં તે મારી જાય છે સ્વરૂપની બીજી પ્રેયસી બનતી ચિત્રા પેલા પુત્રની માતા બને છે આવું તેનું વસ્તુ છે. કતા પ્રણયને વિશુદ્ધ ભૂમિકા પર મૂકવાનો દેખાવ કરે છે પણ એમનો પ્રણય ચણીવાર કામ બની જાય છે, અને ધર્માવિરુદ્ધ તે તેને બનાવી શકતા નથી. કથામાં કતલિ કવિત્રી ન્હાનાવાવતી રોલનગૌવીના જેવી ભાના વાપરી છે, પણ તે એક તો આવડી નથી ને કથામાં જે રીતે વાપરી છે તે રીતે લાગે છે ય વિચિત્ર.

શ્રીમતી વી. એમ. પી. એ લખેલી નવલકથાનું નામ તો છે રૂપાંતર.

લાન્તેનાકના દોકેરનુ પાત્રાલેખન, યુગોની ચિત્રાનુશક્તિ, સચ્ચ પાત્રાલેખન, ઇતિહાસાલેખન અને માનવતાનુ તેણે કરેલું જૌરવ આ કૃતિને યુગોની કૃતિઓમાં આગવી હરોળમાં બેસાડ એવાં છે. એવી જગપ્રસિદ્ધ કૃતિનો અનુવાદ ગુજરાતને ભણે મળ્યો. અનુવાદ જનને સારો થયો છે અને વધુમાં અનુવાદકના પિતા શ્રી. હરેચંદ્ર મેઘાણીની નજર ને રધો તેના પર ક્યોનો લાભ પણ તેને મળ્યો છે.

જર્મન લેખક ઓરિશ મેરિયા રેમાકના 'આપ ક્વાએટ આન થ વેઝર્ન કન્ટ 'નો અનુવાદ 'પ્રકટ કન્ટાર ભારતી આદિત્ય ગંગે એના અનુમંધાન ' કોડ બેક 'નો અનુવાદ 'ધરને મારો' (મકગ્ન દવં) પ્રકટ કર્યો છે. યુદ્ધ ખતમ થતા નાગરિક જીવનમાં પાછા ફરતા સૈનિકોની વિરાટ મૂગગામ્યાની સાર્વજનિકની દ્વંદ્વિયા એમાં મળે છે. યુદ્ધે જુરાનેને કેવા બનાવી દીધા તેનું ને તેમની બરબટ લાગા, ઝનૂન, ગિરાદરી દત્તાદિનું ચિત્ર મહો સાંકું દેરાયુ છે. અતમા વિધીનો ગામડાના માત્ર જનનાનો અને જોગનાં જાણકોને માત્ર જાન આપનાનો નિર્ણય અને લડવિગના મૃત્યુથી પ્રેરાયેલો અન્નનો દરેક વ્યક્તિના વિકાસ માળતા જીવનસરવને સહાયક જનનાનો નિશ્ચય કયાનાપી વિનાશના શ્વેગ વાગ્ગજમાથી પ્રકાશનો અમકારો કરતો ઝગડો છે તેમાં સાચો, ક'નાલુનો, ધરનો, માગ્ગ લેખક ખતાવે છે. દુનિયાની યુદ્ધસર્જિત વિરાટ દુર્વિદ્યા (ટ્રેજેડી)ને કથી માનવતાવક્ષી કથાના આ સત્કારપાન અનુવાદને સમાજનની થોડી જરૂર હતીએમ બાગે છે. જાપનુઓ પણ રતી ખર્ચ છે.

'રગનરાજ' સાહ્યિક ને વૈજ્ઞાનિક ક'પનાકથાઓના વિખ્યાત કે અ લેખક જુલે વર્નફૂટ 'મિપર એફ થ ક્વાલિફૂટ'નો રા મૂગશ કર મો ભટ્ટે તમળુ વિદ્યાર્થીઓ માટે કરેલો અનુવાદ છે. હવાથી ભારે વ ન્યાયિત વિમાન ઊડી શકે એ પાળાથી વિમાનસિદ્ધ બનેથી ક'પના બલૂનના યુગમાં જુલે વર્ને તેમા કરી ને અને તેની આસપાસ ઉત્સાહ, સાહસ, ચપધા, અજ્ઞાન, હડ આદિ વૃત્તિઓ દાખવતા માનવ પાત્રોનાં વર્તનનું વાતવિજન રચ્યુ છે. આની કથાઓ તરણોનાં સાહસરસ, વિમાનપ્રેમ અને કલ્પનાને તદુરન્ત ગોપલુ આપે એની હોઈ આપણી ભાગમાં જેટલી વધુ સખ્યામાં ઊતરે ને આપણી તરુણ પેઢીના હાથમાં પહોંચે તેટલી સારી

એ દષ્ટિએ મસહર અંગ્રેજ જગવકથા 'ટારગ્ન એફ થ એપ્સ'ના રા. મકરદ દવેકૃત અનુવાદ 'જગવનો રાગ્ન ટારગ્ન'ને પણ ઉમળકાભર્યો આવકાર આપવો જોઈએ. ટારગ્નની કથાએ ચિત્રપટ ઉલોગને સારો તડાકો

પડાઓ છે અને તેને લીધે લોકપ્રિયતા પણ એણે ઘણી મેળવી છે. જંગલકથા, સાહસકથા અને પ્રણયકથા એમાં મુંદર રીતે વણાઈ છે. આફ્રિકાનાં વિદ્યુત ગીત જંગલના તાદસ્ય ચિતાર, ત્યાંના દૂર ગેરીતાને અન્ય પ્રાણીઓ વચ્ચે નાનપણથી જિહ્વેલા માનવ-ગાત્રક દારજનનાં એકએકથી ચડતાં સાહસો ને પરાક્રમો, તેને પહેલી વાર યનો માનવીઓનો સમાગમ, જેન પોર્ટર માટેનો તેના હૃદયમાં જગનો પ્રેમ, તેનો સ્પૃહિતપ્રવેશ અને પોતાને ધોરે પોતાની સાચી જાતનું અભિજ્ઞાન જેનના જ મુખને ખાતર અચાતતામાં ફેંકી દઈ લગ્નોદ્વાર આનંદવિલોપનથી અમેરિકાની સ્ટેડી સંસ્કૃતિની ફરી વનમાનવીનું હવન હવવા તેણે લીધેલી વિદાય આ અદ્ભુતરસિક અને તવીન વસ્તુથી આકર્ષની કથાને રસપ્રવિષ્ણુથી બનાવે છે.

સ્વિકૃત અને આનાતોલ ફાન્સની વિષ્ણુવાત કટાક્ષકૃતિઓ સાથે જેને સરખામણીનું માન મળ્યું છે એ જ્યારે ઓરવેન્ડરૂન 'એનિમલ-ફાર્મ' નો અનુવાદ રા. જયંતિ દલાલે તૈયાર કરી 'પશુરાજ્ય' નામથી પ્રકટ કર્યો છે. જેન્સની મેતોર વાડીનાં પ્રાણીઓ માણસની વર્ણોથી આલ્પી દાદાગીરી સામે ક્રાન્તિ કરી પશુરાજ્ય સ્થાપે છે. કોઈ સાસક નહિ અને કોઈ સાસિત કે શોષિત નહિ એવી રચના એમને કરવી હતી, પણ પછી એમાં એક પહે કેરી રીતે યુક્તિપ્રખંધથી મત્તા જમાવી ક્રાન્તિના મુખ્ય સિદ્ધાન્તોનો ભંગ કરવા માંડ્યા છતાં પોતે ક્રાન્તિ આપુ જ રાખે છે એનો દંભ ક્યાં કરી, જે માનવીને નેમણે શત્રુ માન્યો હતો તેની સાથે જ વેપારને નાતે સંબંધ બાંધી, છેવટે તો પશુરાજ્ય નામ પછુ છોડી દઈ જૂના મેતોરવાડી નામ પર આવી જવાનું કર્યું, એની રસપ્રદ વાત એમાં કહેવાય છે. વાત એકત્રી રસપ્રદ નથી, બાધપ્રદ પણ છે. લેખકની નજર મુખ્યત્વે તો ક્રાન્તિ પછીના રશિયા પર છે એ દેખાઈ આવે છે, પણ સરમુખત્યારી તંત્ર જ્યાં દૂસ્વાદશ્યાં છે એવા દેશોનેય આમાંની હકીકત કેટલેક અંશે લાગુ પડે. જે સિદ્ધાન્તને આજળ કરી ક્રાન્તિ કરી તેને ધીરે ધીરે દગો દેના રહી સત્તા મજબૂત કરવાની સત્તાધારી પક્ષનો રમત ક્યાં લઈ જશે તે કર્તાએ બતાવવા માગ્યું છે. રસિક પ્રાણીવાર્તા જેવી લાગતી આ કથા આમ એક સ-સાર સફળ કટાક્ષર્મ રૂપકૃતિ બની છે. પશુઓ માનવી જેમ વિચારે-વર્તે એવી કલ્પનાને એક વાર સ્વીકારી લો, તો પછી આને સારી રીતે આસ્વાદી શકાશે.

પેટ્ર કેન્ડની 'મિસ્ટર એડમ' એ કથાની સક્ષિપ્ત આટ્તિનો યુગ્મરાની વાયકાને ખ્યાલમાં રાખીને રા. જયંતિ દલાલે તૈયાર કરેલો અનુવાદ

‘મિસ્તર-આદમ’ અણુઓમાંની વિનાશક અસર પુરુષની પ્રજનનશક્તિ પર થાય તો માનવજાતિનું શું થાય એનો કલ્પનાએ ત્રેરેથી મનોરંજક વાર્તા છે. અણુઓમાંથી પણ સાહિત્ય સર્જવાનો આવો પ્રયાસ પશ્ચિમના લેખકોની સ્ફૂર્તિ અને કૃષ્ણદુષ્પતા બતાવે છે.

‘હિરોશિમા’ (અનુ. નિરુ દેસાઈ) અમેરિકાના ‘ન્યુયોર્કર’ પત્રના પ્રતિનિધિ જોન હર્સીએ જાપાનમાં એક માસ રહી હિરોશિમા પર ૧૯૪૫ના ઓગસ્ટની છઠ્ઠી તારીખે ફેંકાયેલા અણુબોમ્બે જે વિનાશ વરસાવ્યો હતો તેની, એ બનાવના સાચા સાક્ષીઓ પામેથી એકઠી કરેલી હકીકતને આધારે તે જ પાત્રોને વાર્તાનાં પાત્રો બનાવી બની શકે ત્યાંસુધી તેમના જ શબ્દોમાં લખેથી વાર્તા, જેની લાખો પ્રતો દુનિયામાં ખપી છે, તેનો અનુવાદ છે. વાર્તા હિરોશિમામાં બોમ્બ પડ્યો ત્યારે હાજર એવાં છ જાણુના અનુભવોની આસપાસ ગૂંથાઈ છે. બોમ્બનો સૂર્ય જેવો ઝમકારો, પછી તેણે સરજેલ વિનાશ, આગ, વાવાઝોડ, વરસાદ, ને માણસોનાં શરીર પર તેણે કરેલી પ્રાણુઘાતક ને રોગજનક અસર-આ સર્વનું સાક્ષાત્કારક ચિત્ર પુસ્તકમાં મળે છે. સાથે, જાપાનીઓની દેશભક્તિ ને શહેનશાહ-ભક્તિનું તેમજ બિલ્લેટ્ઝ પછી લંડનવાસીઓએ બતાવી હતી તેની સમાજભાવના ને ખિરાદરીનું પણ એમાં સારું દર્શન થાય છે. આખો હેવાલ મિસ સસાકીએ પાન્ફ્રીને પૂછેલા ‘તમારો દેવ જે આટલો ભલો અને દયાળુ છે તો પ્રજાને આટલી બધી કનડે છે શું કરવા?’ એ પ્રશ્નનો તથા ફાધર સીમ્સે પોપને લખેલા ‘સાચી વાત તો એ છે કે આજના સ્વરૂપમાં કોઈ હેતુ સંધાતો હોય તોપણ ‘સમગ્ર યુદ્ધ’ ન્યાયી છે કે કેમ તે જોવું જોઈએ. ગમે તેવું શુભ થવાનું હોય તોપણ તેનાથી અનેકગણાં અનિષ્ટ પરિણામો ઉપજવનારું આધ્યાત્મિક અને ભૌતિક પાપ આમાંથી પેદા નથી થતું?’ એ શબ્દોનો આપણા અંતરમાંથી પણ સખાળ પડેલા પડાવે છે.

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકો ‘ગતિ’ પ્રકાશનો છે અનુવાદ માટે એ સમ્યાના હિસાદી સચાલક રા. દલાલે કરેલી પુસ્તકોની પસંદગીને અન્ય પ્રકારકોએ અનુકરવા જેવું છે. એકવી સુવાળી પોત્તી પ્રજાપ્રકથાઓને દેશની બીજી ભાષાઓના સાહિત્યમાંથી ગુજરાતીમાં ઉતાર્યે જવામા ગુજરાતની બહુ સેવા નથી થતી.

મરાઠી નવલકથાઓના પાંચ અનુવાદોમાં ત્રણ રા. વિ. સ. ખોડકરની કથાઓના અને એ પ્રો. ના. સી. ફડકેની એક કથાના છે. રા.

ખાડેકરની કથાઓના અનુવાદક ગ. ઓપાળગવ વિદ્યાસ છે અને પ્રો. કડેની કૃતિમાં ગ. અદુલાલ ભટ છે

પ્રથમ ગ. ખાડેકરની કૃતિઓના અનુવાદ તપાસીએ 'દાએના દેવા' (મૂળ 'ડાએના મોહર') માં કવિને પરંપરને દેવિત ડગવના પત્નીએ અને પતિઓની એમના અત્યંત ગાય-વજ્રન નમવી કેમ્પિયો તેમને કુશળતાપૂર્વક આધીને રજૂ કરી એકે પથની મદાનુમતિપાત્રના બતાવી, જે સિદ્ધ કરવા ચાલુ છે કે નાનપણના ઉત્કેરથી કે કોઈ અનુભવથી કે મનોમધાગણથી જેમને અમુક ગ્રંથ બધાઈ જયા હાય એવાં સ્ત્રીપુરો પાંડિતીત શ્રવનમાં સગીરસુખની જામતમાં પગપગભિમત મુખવિહાર ન કરે અને તે સ'બધમાં ગનાચાર થા અતિગયાચાગમાં ચા થા ગાય તો તો તેમના પ્રેમ-શ્રવનમાં વિકૃતિ જ-મે છે, જે તેમના વગ્નશ્રવનને ડોળી નાખી તેને દુ ખમય બનાવી દે છે વાગુસેના નમ્નશ્રવનના બિમ્બિતક બનનાને કાઠ જમાવવા ઉપનાત ગા ખાડે-કે પિરે-રેનાના 'નિમ્મ કેન્કર્સ' ઇન સર્ચે આફ-એન આથ' એ નાટ્યની આયોજનાને અનુકૂળી બખાવતો આકર્ષક પ્રયોગ આ કૃતિમાં કર્યો છે

'સુનખા' ગ. ખાડેકરની 'દિરવા ચાકા' (અનુવાદ પો)નો અનુવાદ છે મધ્યમ વર્ગની ધનિકપુત્રી સુવખાએ પિતાએ તેને માટે પસંદ કરેલા ભણેલો જોન પજુ પેમાદાર વર્ગના કુલપણોવાળા ધનિક ઉમેદવાર વિજયને છોટી મધ્યમ વર્ગના સામાન્ય આર્થિક સ્થિતિના બાવના શાળા મેદાપરાયણુ યુવક મુકુદને પોતાનું હૃદય આપ્યું અને મુકુદે ઉપાટેલી પ્રવૃત્તિમાં તેને સાથ આપી તે જોન નહ, એનું એનું વસ્તુ છે મુકુદ દારા કર્તા સમાજવાદને કથામાં વાળ્યા છે સમાજીન શ્રવનના પ્ર તિશીલ વિચારપ્રવાહો અને પ્રવૃત્તિ-આવિનનોની પૃષ્ઠ પર તેની બાનાશીલ

નિતેમાશાઈ લાગે છે તેનું કારણ એ છે કે મૂળ 'હંસ પિદ્મસ'ના 'વિતા' ચિત્રની કર્તાએ લખેલી વાર્તાનું એ સહેજ વિકસિત આલેખન છે. અગ્રોક, પુષ્પા, અરોડના પિતા અને સુશીલા એ ચાર મુખ્ય પાત્રો પોતપોતાની કલાણી કહેતાં હોય એવી રીતે એ કથા લખાયેલી છે. એમાં અગ્રોક ને પુષ્પા દ્વારા પ્રણયકથા અને અરોડના વગોરદ્વ પિતા દાસોપત અને તેની સાથે લગ્નથી જોડાતી યુવતી સુશીલાનાં પાત્રો દ્વારા એક બે સામાજિક પ્રશ્નો વણવાની તક કર્તાએ જોખી કરી છે. વચમા ઘણી ગેરસમજૂતીનું ન્યૂન્ય વ્યવસ્થા જોખી થાય છે, પણ આખરે એ દૂર ચાલ છે અને પ્રમુદ્ધ અન્ત આવે છે. આઠે વાર્તાઓ વિષય ને નિરૂપણની વિવિધતા તાળી છે, ગસિક છે, ને રા ખાડેકરની વાર્તાકાર તરીકેની મક્કિતઓ બતાવી આપનારી છે.

પ્રો. ના. સી ફડકેની નવલકથા 'પ્રવાસી તેા અનુવાદ બે ભાગમા પ્રસિદ્ધ થયો છે. કથાનાયક રાજભાઈના પિતા પાનનરાવ સરજામેનું ચિત્ર દોરી તેના' અવસાન પછી આગળ આપેલા તેના પુત્રના તેના મૃત્યુ સુધીના જીવનપ્રવાસની કલાણી એમાં કહેવાયેલી છે. તેજમ્બી વિદ્યાર્થી અને સંગીતપ્રેમી રાજભાઈને તેના જીવનપ્રવાસની સાથેસાથ બંધાતી રહેલી જિંદગી રાજકીય પાર્શ્વબની અસરો જોલતો અને સને ૧૯૩૦ ની સન્ધ્યાપ્રકલ્પ વેળા મૃત્યુ પામતો કર્તાએ બતાવ્યો છે. કિશોરાવસ્થામા તેના સંગીતના ઉસ્તાદ ખાસાહેબની દીકરી જુલિયા પ્રત્યે અને જુવાનીમા અચલા પ્રત્યે તેને થયેલું આકર્ષણ અને પછી સન્ધારી ત્યક્તતા ઉમા અને નીર્વામરીના એના પર ટોળાયેલ પ્રેમનું આલેખન કથાને પ્રણયકથા પલું બનાવે છે.

બંગાળી નવલકથાઓના ત્રણ અનુવાદમાં એક સ્વ. શરદ્યાબુની કથાનો ને બે સૌરીન્દ્રમોહન મુખોપાધ્યાયની કથાઓના છે. શરદ્યાબુની કથા તે 'વિપ્રદાસ'. એના દમ વરસ પર રા. રમણલાલ સોનીએ કરેલા અનુવાદમા ઘણી ખામી જોયાથી રા. બચુભાઈ રુક્ષે તેનો આ અનુવાદ તૈયાર કરેલો છે. અનુવાદની મજને વફાદારી એની એક વિશિષ્ટતા છે, તે બીજી વિશિષ્ટતા છે પ્રસ્તાવનામાં અનુવાદકે દાખલાદલીલો સાથે ઉત્તરાર્થી વ્યક્ત કરેલો અભિપ્રાય કે 'આ વાર્તા શરદ્યદ્વના અત્યંત અનિશ્ચિત જ્ઞાનસ ને કઈક અંગે થયેલુને લીધે પાંગળી થતી જતી સર્જકશક્તિનો નમૂનો છે.' કથાના ઘણાને ગમી ગયેલા મુખ્ય પાત્ર વિપ્રદાસને માટે રા. ગુરુવ કહે છે 'હિન્દુ ધર્મની ઉદાર આર્થભાવનાને અણુધટ્ટુ' અને અણુજાળવ વર્તન વિપ્રદાસ વારવાર બતાવે છે'. એના કારણ તરીકે

શરદ્યંદ્રના અંગ્રેજ કેળવણી અને અંગ્રેજ સંસ્કાર તરફના સખત અલુગમાને બતાવી, આ શરદ-કૃતિના કડક વિવેચક બનેલા અનુવાદકે આ કથાને નવવક્થા નહિ પણ ઉપદેશાત્મક વાર્તા કહી, કળાકૃતિ તરીકે શરદ્યંદ્રનાં પુસ્તકોમાં ઘણા જ ઊતરતા દરજ્જાની ઠરાવી છે. એક બંગાળી વિવેચકના ગાડામાં બેસી જતા અનુવાદકના આ અભિપ્રાયને વ્યક્તિગત અભિપ્રાયથી વધુ મહત્ત્વ ન આપતાં વાચકો પોતાની વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી આ કથા વાંચે અને તેની છાપ પોતા પર પડે તે પડવા દે તો જ વધુ સારું થશે. મુઢ્ઠાની અક્ષમ્ય અશુદ્ધિઓ આ પ્રકાશનની ત્રીજી વિશિષ્ટતા (i) છે.

‘ભારતી’ના તંત્રો અને શરદ્યાણુના શિષ્ય ને સાથી રા. સૌરીન્દ્ર-મોહન મુખોપાધ્યાયની વિશિષ્ટતા એમની કૃતિઓમાંના નારીનિરૂપણમાં છે. કુખિયારી નારીજાતના એ સાદિ/સંકાર-એવી છે. એમની કથા ‘સાદસિકા’ (અનુ. રજનીકાંત ત્રિવેદી) ની નાવિકા કઠુણાદેવી નિષ્પાપ છે છતાં તેને પુરુષોને અને ખાસ કરીને ખસનાવક અજય ઉદે જહરને કારણે ખૂબ વેડતું પડે છે. તેના અપાપવિદ્ધ ચારિત્રને કથામાં ચોખ્ખું કરવામાં આવ્યું છે. પણ તે પહેલાં જે દારુણ મનોબાતના એને વેડવી પડી તે તો વેડવી પડી જ. જહરમાં પુરુષની ધીકતી વાસના મૂકી નારીને અવમાનિત કરનારું કાઈ હોય તો એ વાસના જ છે એ આ કથામાં ઠીક બતાવાયું છે. વાચકોને કરુણા પ્રત્યે સહાનુભૂતિવાળા બનાવવામાં લેખકનું આભેષન સફળ થયું ગણાય. પુસ્તકમાં મુઢ્ઠાની અશુદ્ધિઓ ઘણી છે.

એ જ બંગાળી વાર્તાકારની ‘શ્રીમતી રોય’ (અનુ. મોહનલાલ ધામી) એ જેમાં મંગેશવશાત્ શ્રીમતી રોય પર શક આવે એવું હતું એવા, વસ્તુતઃ ચોરીને જ ખાતર રીડા ગુનેગારોએ કરેલા, શ્રીયુત રોયના ખૂનના બેદરકારીની ગુનાગોષ્ઠ કથા લેખકની ચતુરાઈ કે સામર્થ્ય બહુ દાખવતી નથી.

નવી આકૃતિઓ

મોંઘ લેવા માટે સમીક્ષકને મંગેશી નવી આકૃતિઓ નીચેની નવવક્થાઓની છે—

(૧) જ્ઞાતકિશોર અને તનમનની અમરણીય એકકથા, દેશી રજવાડાંની મેસી ખટપટ, સ્વામી અર્જુનાનંદનું ચિરંજીવ પાત્ર અને તેમની અમચી ઘણતા જ્ઞાતના વેરની મંગલાન્ત વચલાત— એટલાં આકર્ષક તરવોવાળી અને ગુજરાતને નાટ્યગત્વયુક્ત નિર્ભેળ

રસપૂર્ણ વાર્તાકલાનો પહેલીવાર ગ્વાદ ચખાડીને ગુજરાતી નવલકથાનું એક મહત્વનું સીમાચિહ્ન બનેલી રા. મુનશીની કીર્તિદા સામાજિક નવલકથા 'વેરની વસુલાત' (ત્રીજી આવૃત્તિ); (૨) અર્ચિળ 'અવલોકાયેલી રા. મુનીલાલ વ. શાહની ઐતિહાસિક નવલકથા 'એકલવીર' (બીજી આવૃત્તિ); (૩) વિદ્યા-કલા-મંસ્કાર-ત્રેમી માલવરાજ બોજના જીવનના ઉત્તરાર્ધને અને અવન્તીની ચડતીપડતીને કથાવિષય બનાવતી, વૈભવ વિજય ને કીર્તિ કરતાં ધર્મ વિદ્યા કલા ને મંસ્કારનું ગૌરવ કરતી રા. મુનીલાલ શાહની ઐતિહાસિક નવલકથા 'અવન્તીનાથ' (બીજી આવૃત્તિ); (૪) સને ૧૯૩૭ માં 'ફૂલજાબ'ની વાર્ષિક બેટ માટે વીસ-પચીસ દિવસમાં રવ. મેઘાણીએ લખી કાઢેલી, સૌરાષ્ટ્રના મધ્યમ તેમજ નીચલા થરની પાત્ર-સૃષ્ટિ અને સમાજ આલેખતી, બીજી રીતે સ્વતંત્ર પણ મદારી હોઠકટો બાળક અને અંધી છોકરીની વિકટર જુગોફ્ટ 'ધ લાર્કિંગ મેન' પરથી મચિત પણ નવેસરથી વિકસાવેલી અને મળકથાનું સમકક્ષ આકર્ષણ બનતી પાત્રત્રિપુરીવાળી, અનેક વાચકોની માફક ગ્વા. મેઘાણીના પોતાના ય પક્ષપાતનું પાત્ર બનેલી સામાજિક કથા 'વસુધરાનાં બહાર-દેવતા' (કથાને મંગલાન્ત બનાવી સુધારતી બીજી આવૃત્તિ); (૫) કરણ વાઘેલા કૌશલેથી ને મનેક કાકુર માથેનો અપજ્ઞ શોવાનું, દિલ્હીની રાજખટપટ વર્ણવવાનું, મુસલમાનોને હાંકી કાઢ્યા તત્પર બનેલા મોરડે મહમદ તપ્તજબને ઓપેલા પરાજયની વીરગાથા ગાવાનું, ખેગારવંશજ રા' મહિપાળને અને પ્રજાત આવડાને બિરદાવવાનું અને મોખડાજી ગોદિબને કથાનાયક બનાવી તેની આચિયાગીરીને ને રાજ્યપ્રાપ્તિને જીજ્ઞાસી કરી આલેખવાનું કાર્ય અદીસો પાનામાં બજાવતી રા. મુણુવતરાય આચાર્યની પહેલી કંપનાપ્રધાન ઐતિહાસિક કથા 'વતનનો સાદ' ('ઝડા' ને માટે 'જુડો' અને 'માન્યતા' ને માટે 'માનિનતા' જેવા અશુદ્ધ પ્રયોગ જેમાં સુધારી લેવાયા નથી એવી બીજી આવૃત્તિ), (૬) મુદત, સુચરિતા અને આનંદની ત્રિપાત્રી પ્રણયકથા ઉપરાંત સિંધુનીરનાં ગણુરાજ્યો અને પ્રગસતાની તેમની બાવનાની ગૌરવગાથા આલેખતી, મિનેન્ડરની ચડાઈના પ્રમંગને અંદર સાંકળી લેતી, બે હજાર વર્ષ પહેલાંનાં સિંધુનીરનાં ગણુ-રાજ્યોના સમયમાં ફૂટકી મારતી, સુત્રના ને સુચરિતા જેવાં સ્ત્રીપાત્રો અને અંત્રેય, અંત્ર, મહાકાસ્યપ ને આનંદ જેવાં પુરુષપાત્રો ચમકાવતી અને સ્પૃહા પરાજય પર આર્યમંસ્કૃતિનો વિજય દાખવતી 'દર્શક'ની ઐતિહાસિક કથા 'દીપનિર્વાણ' (બીજી આવૃત્તિ); (૭) અમૃત્યુ વર્ગમાં ય વિગેય દુર્દેવી

વર્ગ જે ભગીજનો, નેમના ડવનનો માથો ચિત્તા આપતી, નેમની આંખપાંખ હાથ કરતાં જંગોને ગદ્દ કરતી અને જોમના અમનવતો માર્ગ દાખવતી, અમાન્યેવાની તેમ જાદિવની દષ્ટિજો નોપપાન એવી રા રામનાગપામ ના. પાકકવિચિત્ર નવવક્યા 'માનવનાનાં મુલ' (બીજી આગતિ); અને (૮) ૩ ઉમાગદર નેત્રીની જલ્દ સફળ ન ગાનાયેટ્ટી, પણ નવવક્યા જો સમાગચિત્ર દોષ તો વીક વીક મોટા સમવપટ પર પથરાયેલા ૨ સારચિત્ર નુ માર્મિક આયેષન કરતી, 'ડવનમાં પડેલી ક્યાંક તો અનિવાર્ય માનવી પડે ગેરી અપાર કરમ્બુનામા 'અકિયુ' કરાવતી, અને કર્તાનુ ડવનનિરીક્ષણ, સમાગચર્ચન, અને પાનમાનગ-નિરૂપણકીયલ દાખવતી સામાગિક ક્યા 'પાગમ જપ્પા' (નજો જ અને ઉચિતનામ પ્રકરકેમાં વહેંચી વાર્તાનાદના વગાદ આડી આપતુ નનુ મચ્કમ્બુ ક બીજી આગતિ)

વાર્તા

આ વર્તે નીચીક્ષા માટે મળતા વાર્તાપુસ્તકની મધ્યા છેતાગીમની સાનમા દતી તેા ડગા થોટી ઝોડી છે. પહેલી વાર હપાતા વાર્તા-મચ્કદોની મધ્યા રીસ અને બીજી આગતી વાર્તાઓના ભાગતગેતી હ છે નરી આગતિઓ પામ વાર્તામચ્કદોની ચર્ચેતી છે

વમિ ગામે આપખા નાપીતા વાર્તાકથા 'ધૂમકેતુ' પામેથી 'આકાશગીપ' અને 'પરિશિષ્ટ' નામના એ વાર્તામચ્કદ આ વર્ષમા મળ્યા છે અને મચ્કદોમા મધી મળી આવીન વાર્તાઓ મચ્કદાઈ છે એ જાની નવી નથી કેટલીક જૂની જોટથે પુગેગામી સમચ્કદોમા હપાયેલી નદિ તોપણ તેમાની વાર્તાઓની સમગવીન કે પુગેગામી વાર્તાઓ પણ છે 'આકાશગીપ'માં એવી ત્રણ અને 'પરિશિષ્ટ'માં એરી વાર્તાઓ ચાગ છે કર્તા જેને 'સવાદ વાર્તા' નામ આપે છે તે 'મચ્કનાની' અને 'દક્ષમલમ'ને પણ આ સમચ્કદોમા અનુક્રમે મ્યાન મળ્યુ છે. પહેલો સવાદ વીગત્વ અને સોદર્ષના ચોગની અને બીજો તીખા આત્મગૌરવ ને સ્વમાનની ભાવનાઓને લીધે તેમજ ભાષાની કળકરે લીધે ધ્યાન ખેંચે એવા છે પે ૧ જૂની સોત વાર્તાઓ કર્તાની ૩૧ ને ૩૪ વચ્ચેના અજાની રડાતી વાર્તાકનાના જુદા જુદા પ્રયોગો જેરી છે અને પ્રાગભિક અપમ્યાની ડ્યાગે અદોનહી પ્રકટ કરે છે અને મચ્કદોની માડીની મુકામવે નરી વાર્તાઓમા 'તણુખા'ના 'ધૂમકેતુ' દેખાવ છે ને નથી દેખાતા દેખાવ છે' તે એમની વાર્તાકાર તર્કિકની કેટલીક જાણીની લાક્ષણિકતાઓ અડી પણ જેવા મગે છે તે કારણે દાખલા તર્કિક, 'ધૂમકેતુ'ને વિવા ને કરાના અનન્ય ઉપામો

તથા ભાવનાશીન ધૂનીઓને નાવકો બનાવવા બહુ ગમે ને ફાવે છે, તો 'આઝાદી' માની 'મારા પોતાને માટે' અને 'પરિશેષ' માની 'હિમકન્યકા' અને 'આરાધના' ચોરી વાર્તાઓ છે ચોગ્ર, વૈદક, જ્યોતિષ ને મુક્ત વિદ્યાઓની સિદ્ધિઓ ચમત્કારો તથા સ્વતાત્માઓ સબધી ઘટનાઓમા "ધૂમકેતુ"ની ખુની જ નહિ તો ગેમનામા વસતા રોમાન્ટિક સાહિત્યકારની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતી વાર્તાઓ જેમ 'ધૂમકેતુ'ના પુરોગામી વાર્તાસમહામા જેવા મળે છે તેની પણ અહીં છે 'આકાશદીપ માની 'શાપિત રાજનકમ્બી,' 'રેન્ડા ઇદિરા' તથા 'જન્મપત્રિકા,' અને 'પરિશેષ' માની 'હોનિકાદર્શન,' વિચિત્ર અવસ્થાત' અને 'એક જૂની પોથી' આવી વાર્તાઓ છે મધ્યમ અને નીચના વર્ગના માનવીઓની વાતવચનશી તથા ભાવનાપ્રધાન વાર્તાઓ તેમજ ઐતિહાસિક ખાનો ને પ્રસંગોની કથાઓ પણ બેઉ સમહામા પોતાની હાજરી પુરાવે છે આમ છતાં એમા 'તલુખા'ના 'ધૂમકેતુ' દેખાતા નથી એમ કહ્યું તે એ પ્રતીતિને લીધે કે એમા 'તલુખા'ની વાર્તાઓની ખુરામો તથા રચનાહતા અનુભવાતી નથી, અને 'ધૂમકેતુ'ની વાર્તાકાએ નહુ સિદ્ધિપદવિકાસ છે ॥ 'સકામા' જ્યો દેખાતો નથી આ થઈ અને સમ્રાટની સમય છાપ નેમા સારી વાર્તાઓ જેવા મળતી નથી એમ નથી 'આકાશદીપ'ની એવી મોખડે મુખવાપાત્ર વાર્તાઓ આ ચાર અગ્રેષ્ઠ નખાઓને આધારે લખાયેલી એક અગ્રેષ્ઠમા માતૃપ્રેમ અને તેને ધટકર મારતા દેગપ્રેમની એને સિવાજી મહારાજની ઉત્તરતાની કથા કહેતી 'ગૂમ ચયેની તમરીર', સત્તાસાનના બગવાના એક તહેમત' પર રાજાની સીરતાની તથા જેનીના ભેડની અટકતાની વાર્તા 'જન્મપત્રિકા', જૂના ગોની અતુરાઈની વાર્તાઓ જેથી તાતિયા બીનના પરાક્રમની વાર્તા 'તાતિયો ભીન અને કકુડી કોળણના અભિજ્ઞત પ્રેમની વાર્તા 'અનની મોજ' 'પરિશેષ'ની સારી ગણાવા પાત્ર વાર્તાઓ તે મિત્ર રઘુનાથને ખાતર પોતાના ન્યાયશાસ્ત્રના અમુદન અથને ગણામા પધરાની દેનાર નિમાઈના અપૂર્વ ત્યાગની કથા 'કેન્ડ ત્યાગ', એ જ સમ્રાટની નિષ્ફળ પ્રહસનવાર્તા 'નવો કવિ'ને મુકામલે ધણી સફળ હાસ્યવાર્તા 'હતા ત્યા ને ત્યા', ભગાની પુત્રવધૂની ખાનદાનીની વાર્તા 'ખાનદાની', અને પતિજીની અનન્ધ શાનોપાસના આલેખની વાર્તા 'આરાધના' ગાકોની વાર્તાઓમાં જે તેમના પ્રયોગોને કારણે ખ્યાન થયે એવી છે તેમા 'અન્તરંગ મનુષ્ય' ('આકાશદીપ') અને 'તારાની છાયા' ('પરિશેષ') એ બે વખતવચનશી ભાવ-વાર્તાઓ, 'પુરુષ અને સ્ત્રી' એ ચયા-વાર્તા 'વલુભાઈનું રખાકન મુનથી અને પિરેન્ડોના પ્રયોગ પછી

હવે નવો ન હાથે એવો પ્રયોગ રજૂ કરતી 'વાર્તા વિનાની વાર્તા' ('આકાશદીપ'), આડી ચૂકેન મુમાફગેના સવાદમાંથી વાર્તા બની કરવાના સફળ પ્રયોગના ફળરૂપ 'નતતપાસ' (પરિચય) અને રમિયાની મિદ્ધિથી પ્રેરાયેલું લાગતું પણ વાર્તામાં અત્યાભાવિક ઝડપથી જોડાતું ગેબરમાં પરિવર્તન સાવતું આવતી કાલનું કન્યાચિન 'ગોકળનો ગોઠા' ('પરિચય') ગોટનીતે ગણવાય વિચારપ્રતિપાદનની દૃષ્ટિએ જોતું હોય તો અને સમ્રહોની મોટા ભાગની વાર્તાઓનો ઉ નેષ કરવો પડે કાંઈ વિચાર વાર્તાના અતમા અમકાનવો કે વાર્તાના રહસ્ય કે સાર કે બાહ્ય માફક રજૂ કરવો એ 'ધૂમકેતુ' ની વાર્તાઓનું એક કદ લક્ષણ છે અનેક વિચાર મૂલ્યવાન કે રજૂ કરના માટે જ વખાણેની નાજે ગોરી વાર્તાઓ આ બે મત્રહામાંથી ઓગી નહિ નીકળે

ધણે વનમે રા ઉમાશંકર જેવી પાસેથી આનતા નીજ વાર્તામંત્રક 'અતરાય'ની વી નાતગોમાં પ્રણય કન્યાને છે, જુઓ 'સી', 'પ્રતિમા' 'આપણું ગઠું નહિ,' મુકને પિતાને કેમ પરખાયા,' 'રત્ના કેમ પરણી,' 'હીની વાડી' 'અનામિકા' (ગેર) અને એક 'અનામિકા' સિવાય મધી સુખાન્ત છે, જો કે 'અનામિકા'નો ઝગ અત પણ અનિવાર્ય નહોતો 'કવચિની' અને 'મિતનું રહસ્ય' તેમાં ઘસાતા લોકમાનસના તથા સમાજના દર્શનને નીં, અનરાય' અને 'રત્ના કેમ પરણી' આધુનિક ધુવધુવતીગોના મૌઘન ાગના નિગ્ધણને કારણે 'સી' વન બીનન્યાના તદુરસ્ત નમના આનેખનને હીલે 'મેરામણ રખાણી' એના નાયક મેરામણ બ નાણીના મળના રખાચિનને મરણે 'અતરાય' અને 'મુકને પિતાને કેમ પરખાયા' તેમાંના માનસચાત્રીય રસને મરણે આમ મત્રહની અગિ રાગ વાનાઓ તેમાંની એક નહિ તો બીજી વિશિષ્ટતાને મરણે વાયનગમ આપે છે લખાવના નવા નવા પ્રયોગોય રા ઉમાશંકર ધણા કયા છે રત્ના કેમ પરણી એ જરાન હાડેતી નહિ એની નાનકડી વાર્તાને ગડિગોના સઆપણુ વનમે તેમજે તુરાગતાથી ગોડતી છે 'આપણું ગઠું નહિ' મા લોકકથાને એને જ કહેવા બણે જની યોજના કરી હોય એમ આપણને નાજે એ રીતે વાર્તામાં વણી તેનો આગળના પાત્રોની યા સાથે મનધ બેડયો છે અમુક વ લથી લખાની વાર્તાઓ વાયવા ટેનારે ॥ વાર્તારસિસાઓને આથી આ મત્રહ કઈક નવી નવાવવાળી વાર્તાઓ દે માડગે પણ નાતગો પૂરો પરિતોષ આપતી નથી સમ્રહની ચાર વાર્તાઓ એક દિસમા જ લખાયેલી હોવાની

દષ્ટીકતમાંથી એનું કારણ મળે. ને બીજું એ છે કે સંગ્રહની ઘણી વાતો કતારને જીવનમાંથી જડી હોય એના કરતાં અધિક માનસ-પ્રકાર કે માનસશાસ્ત્રીય વ્યાપાર રજૂ કરવા ખાતર તેમણે ગોડવી હોય એવી લાગે છે 'પ્રતિમા' ને 'અનામિકા' જ એવી વાર્તાઓ નથી, બીજી ય પણ ફેટલીક છે. જો કે વાર્તામાં જે બનતું વર્ણવાય છે તે વ્યાભાવિક અને સંભવપુષ્ટ લાગે એવું પાત્રોના મનોવ્યાપારોનું ઝીણું નિરૂપણ ઉમાશંકર કરે છે જ. મુઠ્ઠા દેવાંએ જેલેથી રમતને પછી વાન્તવદ્યો નજરે વિસ્તોકતાં છતાં દેવાના મીઠા દદથી ભરેલા અનુભવને બૂધી ન શકતાં યુવકયુવતીના મનોવ્યાપારનું 'અંતરાય'માંનું આલેખન અને નમાયા મુકુલના વિધુર પિતા તથા મુકુલની શિક્ષિકાને એકમેકની નજીક જેવતી અને અંતે લગ્ન લગી તેમને લઈ જતી મનોલીલાનું 'મુકુલે પિતાને કેમ પરણાવ્યા'માંનું નિરૂપણ એ વાર્તાઓને આ વાર્તાસંગ્રહની ખામ નોંધપાત્ર વાર્તાઓ બનાવે છે. આમ છતાં 'આવણી મેળા'ના લેખક પામેથી અપેક્ષિત દો કદમ આગે' આ સંગ્રહ દેખાડતો નથી. એમને આપવી જોઈતી કલાસાધના આપવાને બદલે વાર્તાઓને રા. ઉમાશંકરે ધમડી નાખી હોય એમ લાગે છે.

'તરંગ' પત્રકારના ધધાદારી જીવન દરમિયાન રા. ગુણવંતરાય આચાર્યે લખેલી શીઘ્ર-વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. એની સત્તરમાંથી આઠ વાર્તાઓ સમાજદર્શન અને સમાજસુધારણાના ધ્યેયને વરેલી સામાજિક વાર્તાઓ છે. વિધવા, પરિણીતા, વિધુર, વેશ્યા, અત્યજ ને મિલ્લમગૂર એમાં મુખ્ય પાત્રો બન્યાં છે. હેતુ સમાજસુધારણાને હોઈ ફેટલાંક પાત્રોને શિક્ષિત ને સમાજના અન્યાય સામે બાંડ કરતાં લેખકે બતાવ્યાં છે. કોઈ કોઈ વાર્તામાં લેખક અલેક્ષવાળા લાપજો પાત્રો આજીવ કરાવે છે તે પણ એ જ કારણને લીધે. આ જોતાં આ સામાજિક વાર્તાઓ સ્વ. મેઘાણીના 'ચિંતાના અંગારા'ના પ્રકારની કહેવાય. અલબત્ત આ એના જેટલી ચોટદાર નથી. 'શિકારીનો સહ' 'એ તો ખલાસી હતો ને ?' અને 'ક્યાં છે એ જીવનદાતા ?' એ માનવતાનું સારું દર્શન કરાવતી વાર્તાઓ પેલી સામાજિક વાર્તાઓ કરતાં વિશેષ આકર્ષક છે. એમાં પહેલીમાંની મરતા દુશ્મનના છેડા બોલતે માન આપી તેના પ્રત્યે વર્ષોથી સધરેલું વેર બૂલી જઈ તેની પુત્રીને પોતાની પુત્રી પેઠે ઉછેરનાર રહેમતખાનની ખાનદાની, બીજીમાંનો ખલાસી પાતાજી અને તેની પત્ની કંકુને પરણનાર સંતાજી એ બેઉની પરમ માનવતાભર્યા ત્યાગની ગ્ધર્ષા, અને ત્રીજીમાંની એક શ્રીમતને હાથે અત્યાચક ચઢી જતી એક નાનકડી સેવાએ સામાના

હવેમા રોષેલી અરેસાનની સકે' જતિ એ ત્રણે વાર્તાઓને હૃદયપૂર્ણ બનાવે છે. રા. ગાયકવને અનિદાસિન્ધો પોષ્ઠા પરથી વાર્તા બનાવી લેતા સારુ કહે છે તે 'હાઉ તો હાઉમે ખરો હો' એ વાર્તા બતાવી આપે છે. મોરચીના ૮૦૭ ગમેરના રોષને ચતુરાઈથી ઓગાળી નાખતા જતા કામદારના વિજયની એ વાર્તા સમ્રાટની માવજ કામદારની અક્ષયકાશિયાગીની છે. ની વાર્તાની માધ્યમથી વિનોદવાર્તા બની છે 'પરમાણુ દ મરજો' અને આખરે જન જૂની' પણ એવી વિનોદવાર્તા છે. સમ્રાટના જૂની લોષ્ઠાઓ જેવી બે બોધધ્યાઓ પુત્રનુ વેચાણ' અને 'નક્ષત્રીની માયા'—તેમના વાર્તાપ્રકારથી ધ્યાન ખેંચે છે નવા લેખના જૂની ઢમની વાર્તા લખવાના પ્રયાસ તરીકે એ બે વાર્તા ધ્યાન ખેંચે. એમાંની પહેલી વાર્તામાં પુત્રનુ માળાપ પ્રત્યેનુ વર્તન વાચકની સમીક્ષા નહિ મેળવે. વાર્તાઓ ઉતારવે ધમકી મારેલી તાઈ જીવીની દૃષ્ટિએ સમાજીક નથી અને જોડણીની બુનો ધણી છે.

પશ્ચિમમાં વચ્ચુપ્રધાન અને મુઝેજ કનાવિધાનવાળી મોપામા-ગૈનીની વાર્તા પડી ચિન્તાત્મક, વર્ણનાત્મક, અર્થાત્મક ને સ્વરૂપમાં અનિમલ કે મુક્ત પ્રકારની એજોવ-ગૈનીની વાર્તા પ્રતિષ્ઠિત બની, અને અત્યારે માગેવાનારો લેખકોને હાથે વાર્તા બનાવવા આમર ધારણ કરતી ને દોષવિચાર સાધતી રજાય છે. એ નવા વનવોને શ. અશોક દર્શ 'મુષમા મા અનુસરવાનો મ્હાત્ર સમાન પ્રયત્ન કેવો છે એમ કરવા જતા વાર્તાતેમને હાથે ઈવત્તામાં ટૂંકી તેના નામ 'ટૂંકી વાર્તા પ્રમાણે ખરેખર ટૂંકી બની છે. એથી જ તો ૨૮૮ પાનાના આ સમ્રાટ ૩૦ વાર્તાઓ સમાવી શક્યો છે. મોથી નાની વાર્તા તો બે પાનાંથી ૫ ઓછી છે. આપ્તુ દૂ માણુ નાતને નાનકડા દુચ્ચ જેવી જ બનાવી દે, અને આ સમ્રાટની 'બાપ તેવા મેન', 'બાદશાની', 'મુક્તીવા', 'હટમસનો દમ જેવી ધણી વાર્તાઓ દુચ્ચ-વાતો જ બની ગઈ છે. અ પ વિન્તારમાં પણ 'પ્રેમ, પ્રતિમા અને પ્રમોદ'માં સવાદનો ને 'પ્રમારસાગી'માં વેપારી ને સરમગના પન-વવદારનો જે પ્રોત્ત લેખકે મેલ છે તે શી વિવિધતા આણે છે. વસ્તુની આડી પાતળ રેખાવાળી આવી યુવાદ સ્વના આવી બની જવાનો પૂરતો સ્વભવ છે. એ લલ-સખવ ન દર્શ પાનના વ્યંગિતવને અથવા કોઈ વિચારને અદર ચમકાવીને કે વણીને આ વાર્તાઓને મધ્યમ્ય અર્થવતી બનાવવાનો વલ હોતો દાખ્યો છે. અન્યત્ર એમાં બધી વખત તે મફત નથી થવા રસાનુભવ આ વાર્તાઓ દતારી શકે છે. એ ગમાનુભવ

પ્રગાઠ નહિ, પણ રમના નાના શા અટકા જેવો ને જેટલો જ હોય છે એ વાત પણ ખરી સત્યક વસ્તુ કે વિષયની દૃષ્ટિએ સીક વૈવિધ્ય દાખવે છે ધરીકમાં પ્રેમ કરવા માડતા મૂરખાઓની બતાવટની વાર્તાઓ ('પ્રેમ, પ્રતિમા અને પ્રમોદ' તથા 'દિવંગતગાના છોડ દિવા' જેવી), 'વિપમયગણુ' અને 'મારી વાર્તા' જેવી કર્તાની સાહિત્યભાવના ને પ્રગતિશીલતા બતાવતી વિચારબક્ષી વાર્તાઓ, 'હસન લડાયો' ને 'નફરત' જેવી ખવાસીકથાઓ, 'કવિતાનો આપસત', 'સોનાનો દાત', ને 'જૂગારી' જેવી કૃતિઓ, ઉવટે મૂક્યા ત્રણ પરદેશી વિજ્ઞાનકથાઓના અનુવાદો અને 'વાખમી' જેવી પ્રાણીવાર્તા આ અપૂર્ણ બતાવી આપે છે સત્યહતી મારી વાર્તાઓમા પહેલી મુકાય નળુ વિજ્ઞાનકથાઓ પણ એ તો અનુવાદો છે રા અશોક હર્ષના પોતાના સર્જનની વાંત કરીએ તો સારી વાર્તાઓ ગણાય તેને એ 'ધૂમકેતુ'—ગૈલીની કહે તેવી વાર્તાઓ 'જુગારી', 'સોનાનો દાત' ને 'વાખમી' ૫ ૯ પરની 'મહાભવાની' સમ્પ્રદાની લેડણીની અને ૫ ૩૨ પરની 'તિતીક્ષ્ણ' સમ્પ્રદાની લેડણીનો તેમ અર્થની બેઝડી બૃલ ખ્યાન એએ છે વાર્તાસત્રક વસ્તુ તથા નિરૂપણની નજરે જે વિવિધ પ્રયોગો લખકે કર્યા છે તેને ખાતર સત્કારપાત્ર ગણાય

૨૧ ઈશ્વર પેખીકરકૃત 'માનતા'ની નવ વાર્તાઓમા વસ્તુમકલના કરતા પાત્રનિરૂપણ, અને પાત્રનિરૂપણ કરતા આસીખ સમાજનું દર્શન અને અને લોકમાનસનું આલેખન વધુ મારુ છે આગડાના માનવીઓના શ્રદ્ધા, ભોળપણ, વજ, વેર, કલિંગડતા વગેરેનું એમા સારુ નિરૂપણ થયુ છે પહેલી વારતા 'માનતા' પચ્ચાને હડતાળ ભાગવા શહેરમા લઈ ગયા તેને એને બહાઈમા લઈ ગયા ધારી ધનીએ માતાની માનતા કેવી માની અને એની તે શ્રદ્ધાને દહાને એમ પસંદો સાંજે પાછો ટ્રી ગીતે ઘેર આપ્યો એની રમજી સુખાન્ત કથા કહે છે ભગિયણુ ધનીની ભોળી શ્રદ્ધાની એ વાત છે તો નાની, પણ એને ભગીજીવનની ૮૦ પાનાની લામી વાર્તા કે લઘુનવન કરતા લેખકને આવડયુ છે, ને તે જરાય કટાણો આપે નહિ એવી રીતે શીજી વાર્તા 'કાળમુખી' વાર્તા કરતા લડાઈ વખતનું આમચિત્ર છે કાળમુખી લડાઈ ગામડાગામ મુંડી દાય લખાવી ત્યા વમતા એકે એક જાણુને ફેરી બડખી ગઈ અને સૌ એનાથી ફેરા વાળ આવ્યા દતા તેનું ચિત્ર જુદા જુદા પાત્રોની વાતચીતમાથી એમા ગજુ કરવામા આવ્યુ છે 'ખુ'ધુ આકાગ' શહેરના અમકાવાળા પતિની આથે શહેરમા જેને ન ગમ્યુ તેરી ગામડામા જાહેરી ચમ્પી પતિને ગામડામા લાડી ગામડાનો મદાનગીભર્યો પહેરવેશ

પહેરતો એવા ટ્રી ઇન્ડ છે ને તેમા ટ્રી મકળ થાય છે તેની કથા કહે છે 'વેરતૃષ્ઠિ'મા વેગને ખાતર પોતાથી દન વરમે મોગી ને વગી દરખાને બકાર ભગાડી શાઓ ને તેની આથે તેજે ધર માડયુ એવુ વગુ છે 'માડગાદી' ફાકી જલદવકાકાના ગેખાચિત માટે અને 'સુખનો ઓડકાર' મુખ જેઈ ઉદાર ખની જતા નગેતમકાકાના પાનાવેખન માટે નોધપાત છે, જેમ 'ગોદન્યા' લોકમાનસ અને સમાજદર્શન માટે બંડી વાતો સુવાચ્ય છે. મગદની ઉત્તમ વાર્તા 'માનતા'માનો 'ઓગવા'ને બદલે 'ઓગવા'નો પ્રયોગ 'રંગ'ના ગોટાળા વિગેની ગ પેટથીકની અમાવધાની હતુ ગઈ નથી એ બનાવે છે

'માનતા' જે અગેતગના ગામડાને મજબ કહે છે તો 'પેપા ને લાંબાગી' (દિવસકર મહેતા) કાડિયાવાડના ગ્રામજીવનને ખડુ લગવા બકાર પડે છે. ગામડાના લોકમા રૂપ, સૌર્ય, ટેક, વટ, બગ, બલિદાન વગેરે હોય એમ માની મગદની વાર્તાઓમા તે આવેખવામા આવ્યા છે અને 'હાડમો દિમાજો' જેવી વાર્તામા તેમના કુ ખ પખ વાર્તાવિષય બનેલ છે 'માનના દગકની ટેવડી', 'છવળી' અને 'નગ્યાનુ એવાતણુ' એ તણ વાર્તાઓ એ રીતે નોવપાત છે કે તેમા નાપોષ જાલખો છે અને એ જાલખોને જોગવર ને ગરનીર ચીતરવામા આવ્યા છે એ તણમાની પહેડી બે વાર્તામા તો સ્ત્રીત્વ પાગપને કે સુરના રીરનાને વડે એમ બતાવીને લેખકે પ્રજુપકથા પાગ મૂકી છે, જોકે એ વાર્તાઓના અંતમામમા લેખક સમાજના ન માનસના આતેખનના મુખને ધ કામેલ કહે છે જેમ 'રૂપાળી' તેમ 'રૂપા કણુમણુ' દલકા વરણુનાં ગળાયેતા માનવીઓનાં અંતરની ઉત્કળપ સુદર રીતે બનાવે છે 'ખીમનાની કડી', 'જેમનમગત વરવડની વાત છે અને લેખનની રસિકતાને 'માનના દગકની ટેવડી', 'રૂપાળી' અને 'છવળી'ની જેમ સાગે અવકાશ આપે છે એ રસિકતા મ્યોગે અને કુગતના વખનોમા તેમને પવળી ગ્રામસુદરી સાથે અચૂ સરખાચ્ય રીને પણ લેખકે પુન્તકમા પ્રદર્શિત કરી છે લેખકનો કાડિયાવાડી ભાષાનો મોહ કળાઈ આવે એટલા પ્રમાણમાં નજરે પડે છે કાડિયાવાડી ગામડિયા પાનો તેમની તગપદી બોલી બોને એ તો બનાવર ને આવસ્યક પણ ખરુ, પણ લેખક પણ પોતાની ભાષામા 'દીડરીયુ', 'દાનતુ', 'બોદી આવળી દતી', 'સોદ ચડી', 'દમગ ડોદિય ટ્રી ગિયો' વાપરે એ અગુવનું છે અને તગપદી બોલીના બાલિય મોહતુ પગિણાગ છે એક 'આજ દિન તક'નુ જત પણ એમને બડ વગચુ છે જ્યારે ને ત્યારે એ સન્દર્ભોત આવે છે 'છવળી'નો અંત

અસ્વાભાવિક કે નાટકી છે, પણ સિવાય એ તેમજ અધી વાર્તાઓ નોમદાર છે.

‘વીરધર્મની વાતો’ એ વીરધર્મ એટલે જૈનધર્મનાં પુરુષાર્થબોધ અને તેજસ્વિતા એ ધર્મના પ્રેમીઓને દેખાડવા અને એ ધર્મના ભવ્ય ભૂતકાળ દેખાડી એના ભવિષ્યને ઉજ્જવળ કરવા તેમને પ્રેરવાના આશયથી ‘જયવિજય’ એ લખેલી ચૌદ વાર્તાઓનો મંત્રહ છે. મુનિ મટી યુદ્ધ ખેડી બહેનનં બચાવના આર્ય કાલક, બાલ વનરાજને વીરધર્મ ને ક્ષમાધર્મ શીખવી પછી એને એના પ્રકૃતિધર્મને માર્ગે જવા દેતા શીવગુણમુરિ, જ્ઞેયનને પૂરું માણી લીધા બાદ મહાવીરને મારએ કમરા આગળ વધતા મહાશત્રુ, યાકિનીના ઉપદેશથી પ્રતિહિસાના ઘેર પાપમાંથી જોગરી જતા હરિભદ્ર મહામુનિ, સાધુવંદ શ્રાવક આનંદ, ઇન્દ્રને આત્મધર્મનો મહિમા વાણીથી તેમ પોતાના વર્તનથી શીખવતા ગાતપુત્ર મહાવીર, અંભાતના ધરમી રાજિયા-વાજિયા ઝેઠ, મહાવીર ભગવાનના પરિનિર્વાણથી શીખેલા ગૌતમ, અર્વિષ્ઠમાંથી નમ્ર યોગી બનતા નંદીસેન, પિતૃઆરાધી પિતૃહત્યા કરતો શ્રીયક, રાજુલાને પરણુવા આવતાં વચમાંથી જ ત્યાગી થઈ ગયેલા તેમકુમાર, નમ્યા વગર શાંતિથી મોતને બેઠતા રામચંદ્રસરિ, પોતાની બધી મૂડી આપી દઈ અમરનાદને બચાવનાર નગરશેઠ ખુશાલચંદ, નિ મંતાનત્વ માગતો વિમળમંત્રી—આ સર્વ મહાનુભાવો આ ચૌદ વાર્તાઓના નાયકો છે. વાર્તાઓ તેમનાં આ મુખ્ય પાત્રોના સમયને ખ્યાલમાં રાખી ઐતિહાસિક સમયાનુક્રમમાં મંત્રહમાં ગોઠવવી ઉચિત હતી. વાર્તાઓ દ્વારા જૈનધર્મ જે પ્રબોધે છે તે તત્ત્વાનુ પ્રતિપાદન લેખકે ઇચ્છ્યું હોઈ વાર્તાઓમાં વાર્તાતત્ત્વ ને વાર્તાકલા કરતાં વાર્તા જેટલો અવકાશ આપે તેટલામાં છૂટથી થતુ એવુ પ્રતિપાદન વિશેષ છે. મોટે ભાગે પાત્રો વચ્ચેના સંવાદને લેખકે એ કાર્ય સોંપ્યું છે. લેખકને ભાષાની ઝળકનો વધુ પડતો શોખ છે. ભાષાને જોરે લખાણમાં તે ઉત્કટતા લાવી શકે છે પણ ભાષામાં તેમણે શુદ્ધિ અને ઔચિત્ય પ્રત્યે ઉપેક્ષા દેખાડવી ઘટતી નથી. ‘ખૂલ્લું’ ને ‘ધર્મીય’ જેવી જોડણીની વાત કારે મૂકો, પણ ‘કંડારેલો ઝમો’ (પૃ. ૯૩) એ તે કેવો પ્રયોગ ? અને અગ્રેજી રાજદ આલે ગુજરાતી લખાણમાં ‘આ’ તરીકે (પૃ. ૧૧) તે કેઈ વપરાતો દશે ?

‘પિતાજીનો વનપ્રવેશ’ની દસ વાર્તાઓમાં તેના લેખક રા. પૂર્ણાનંદ ભટ્ટનું ધ્યાન વસ્તુગંધના કરતાં પાન-નિરૂપણ પર અને કથન પર વિશેષ રહ્યું છે. એક દરે એ મંત્રહ કર્તાની વાર્તાલેખનની સિદ્ધિ કરતાં શક્યતાઓ

ધણી પાસે આપે છે. કાનની પાસે નિગીઝાવશક્તિ આગી છે. કપાડે મગજાતી ડટા તનોંકે, પળુ તગીસગ તો કટાગપ્રિય મન્કગીંગે ગની નગરે. આનપામની દુનિતા અને મનુ ભોનું તેમને કન્થુ નવનાકન તેમની ધ વાનાંગિાની પાળગ ઊનુ જે લેકોની મગર જાનુ કગતા રીમપા જાનુ તેમના પ્રસનમા નધુ નાસી કે એમ આ નમદની 'પિતાકો વનપ્રસન', 'મુગસ', 'જલોતિ અને સદીટ', 'નનતનો વિમલ' અને 'મારે ધે તો મીરા પસાસ' જેરી સનગોલે નસાં છે. આથી આજાવિક રીતે કટામ એમનુ ધવનું ગમ્મ જનો મનુ છે. 'પિતાકો વનપ્રસન'મા પિતાને દંભ અને ગાફીની દમ ન ગુણની વાર્તામાં આનનિક પુનકપુવનીએને પ્રેમ, અને સેવા પ્રાપ્તિ ને આદર્શભક્તિનો તેમનો આકાશ વાર્તામગન વાસના સાગ મપાગ પાસે કે 'અદિત પ્રિયમ' આનુનિક પુવનીન પ્રેમની મન્કરીની પ્રદનનીયા વાર્તા કે 'પાડી ખાતરી' પણ આધુનિક પુવપુવનીતા પ્રેમની લેખકે મન્કગીયા. દબેરી પણ કરુમાન જનાંવરી વાર્તા છે. કટાસમુખ સાર્તાઓ મમમા છે જગી, પા એની મંખ્યા જોડી છે 'પ્રેમરિન્ય', 'મન્થાળ અમ્મા કયા કુંદેશી અને 'પ્રસુતિ' એવી છે. વાર્તાઓ તરીકે તે ખીજી કગતા વિગેર નતો. આપે એરી છે છે થી વાર્તા 'પ્રસુતિ' મમાજદશન કગવતી એક કગજાન કયા છે. મમદની નામદગી પહેની સાર્તામાર કમળતા અર્તાઈન ૮ સ પૂર્ણાનંદ પામ કવમ છે, પણ લેખનીની ધ એમની પામે વાર્તા માને તે કગતા ધ ક વધુ લખાવી નાપે છે, ખ્વનિને ફેટરીકવાગ અનુમ્ત મના નેનું નથી, અને રજો વડુ પડના પેસ જનાવો મકે છે. કાગનયમ આરી કવથ તો તેમની પામેથી સારી વાર્તાઓ મજે એવી આગાદી કરી નમથ એવી આશાખ્વદતા તેમજે આ નમદમા જગર નતારી આપી છે. એટલા માટે આ મમદ સત્કારને પાન જણાય.

'નવોદા'માની વાર્તાઓ વાર્તાકયાની દષ્ટિએ નહિ પણ તેમાના હગવાપખાની દષ્ટિએ નોધપાન હોઈ આપણા વિનોદી લખાવના ઉપા સંગમા તેમના લેખક સ ચિનુભાઈ પટવાના નામનો ઉમેગ કરાવે છે. 'વાત્સલ્યનો મેતુ' અને 'અર્વાચીન અંગરા' પૂર્ણ વાર્તાઓ નહિ પણ મવાદો છે. પાનપરિચય થાય છે એટલું વવાસમા 'કુમારી ખુમારી' ને 'પ્રણયપ્રયોગ માય પ્રાધાન્ય મવાદનું છે. હગતી લખાવટના લેખક પામે જોઈએ તેરી ભાષા અને કથનર્મની લેખક પામે સાગી છે, જે તેમના પાન-પ્રમગ-વધુની અને ખાગ તો આવા મવાદો જતારી આપે છે પણ

એકલી હળવી ભાષાથી જસ નથી થતું. હાન્યકાર પાસે દુનિયા અને તરેહ તરેહનાં માનરીઓનું સારું નિરીક્ષણ જોઈએ. એ રા. પટવા પાસે છે. ‘અર્વાચીન અ’સરા’ અને ‘કુમારી ખુમારી’માં ધનિક વર્ગનાં યુવકયુવતી-ઓનું ચિત્રણ સારુ થયું છે. અર્વાચીન યુવકયુવતીઓનું માનસ, તેમની ભાષા, તેમના પ્રણયપ્રયોગ વગેરે લેખક એકદરે તેના જાણકારની અદાથી નિરૂપી રાંક છે. ‘જેલલીલા’ અને ‘હોડાનિકાર’ જેલજીવન અને રાજકીય જીવનને લગતી તેમાં પડેલા માણસોની નબળાઈને ઠીક રજૂ કરે છે. ‘વાંકી આંગળી’ ને ‘વાતસલ્યનો સેતુ’ જેવી જબીર વાતોમાં પણ લેખકની અગંભીર જની જવાની એને હવે પડી ગયેલી ટેવ—અને એ વસ્તુ ટેવ જની જય એટલે લેખકે એતવા જેવું કહેવાય—ગળકયા વિના રહેતી નથી. પણ વિનોદપ્રિય લેખક કમળનેય સ્પર્શી શકે છે—‘ઉ આં ઉ આં બહેન’ અને ‘દોટવનો રામો’ એ જતાથી આપે છે—એટલું સારું છે. મંત્રહતી ‘નંવાહ ને નવા નમના’, ‘હોટલનો રામો’, ‘વાંકી આંગળી’, ‘મધુરજનીમાં જે મત’ એ વાર્તાઓ ગમી જાય એવી છે. પુસ્તકમાં જોડણી ને અનુગ્વારની અંખ્યાબધ ભૂલો છે. લેખકે કે પ્રકાશકે કેઈકે તો ધ્યાન આપવું હતું !

‘અખડ જોડી’ (ગમનન વિ. જાણી) એ જાર વાર્તાના લઘુમંત્રહતી ‘કાશ્મીરી યુવાજ’ એ સૌથી સારી વાર્તા તો ભાષાંતર છે. બાકીની અગિયાર એરી છાપ પાડે છે કે લેખક પામે થોડો અનુભવ, થોડું નિરીક્ષણ, થોડું સાંભજેલી લોકકથાઓનું બડેળ, મંવેદનશીલ હૃદય અને ભાષા છે, પણ પૂરી વાર્તા જનાવવાનું કૌશલ નથી. ગેમની પોતાની અગિયારમાંથી પહેલી પાંચ વાર્તાઓ ઇસ્પતાવાની દુનિયાના નિત્યનેમિત્તિ પ્રસંગચિત્રો છે. ‘અસમદનાં ડગલાં’માં ડોળીનું ને ‘પ્રેમની જોગણું’ તથા તેની પછીની વાર્તામાં નસોનું પાત્રાલેખન લેખકે સારું ક્યું છે. ‘પ્રેમની જોગણું’ અને ‘ન ભૂલાય તેરી વાત’ જેવી વાર્તાઓમાં પ્રણયકથા જોબી કરવા લેખક પ્રયત્ન કરે છે, પણ ક્યારેક તો પોતાનું સવેદન નોંધીને જ તે પતાવે છે. ‘અખડ જોડી’ ને ‘પરિવર્તનના પગથાર પર’ એ એ જોળાને લોકોને અવગણ્ય વિચારતા કરવાના આશયથી લખાયેલી લાગતી સામાજિક વાર્તાઓ કેઈકે વાર્તા થવાને પથે છે, પણ વાર્તાકૌશલ ત્યાંજળદુ જણાતું નથી. ‘આધુનિક વીગ્તા’ ને ‘રસિયાજીવ’ એ એ રમજી વાતો અને સંપ્રદાની હેઠળી જે ઐતિહાસિક વાર્તાઓ મુકાજલે ઠીક લાગે છે તે મોટે ભાગે એમાંના પ્રસંગોને લીધે. ‘લેખક ઉપાડ કરનાં જે આશા આપે

છે તે આજગ જતાં સતોતના નહીં' એ આમુખલે મહત્તી વાત આપી છે એણીની બૂલો ઘણી રી રઈ છે

આપણા મદુલખા ઉત્તારી જીર્ણ ગ કુંમરની ધરમની સપટ પામેથી આ વિભાગ ખાતે નોંધણી જેવું મર્મનાત્મક વખાણ 'સાગર યાત્રો'ની ૭ વાર્તાઓએ આ વર્ષે મળ્યું છે મમદની પટેની વાર્તા જગત્તરમા દિંદીમોની પ્રતિજ્ઞા વચાનનાર સ્ત્રીના આદ્ય મોદામર લનાખાની, અને ખીજી, આચિયાના દાયમા કુમાઈ ત્યાથી છટખી દોનેડમા પટેથી ત્યાંના કમાકાગીરીગી રીખી તેને કુચમા લાવનાર રામસિંહ માવમની કથા કહે છે ત્રીજી વાર્તા રામા માવમ ને તેના વદાણને નરેલા તોફાનની, ચોથી દુમેન નાખુનાના 'દિવાનપમા' વદાણને નરે. તોફાન ને આચિયાઓની, પાચમી અને ૧૮૫૮ મા વાગેર આચિયાઓ અને એક અગ્રેજ કમાન વડે દવારાની કુત્તમાર વચ્ચે થયે. સાગરયુદ્ધની, અને છત્રી, લાખા માવમની સફળે, કાકુનાના વીતકો અને તાખાના વદાણ 'પ્રેમમગાઈઓ' આચિયા વેકો પાના વદાણ 'ગમેગ' સાતે પેને. જુદીની કથા વિગતારીને કહે છે ઘણી વાર્તાઓમા દગિયાર્થ તોફાનો, આચિયાઓ સાથેની મગાઈઓ ને એમના દાયમા પકડાઈ આપણા અગ્રીઓને વડવા પગલા લીતકોની યથા આવે છે પટેની વાર્તામાં જગત્તર ને ત્યાંના સુનતામે વિશે તથા એમ સુલતાને આક્રિનના જગ મા ખેને. દિવાગ વિશે ખીજીમા ગમસિંહ માવમ જ્યાં જ્યાં ફરી આ પો તે અરગમ્તાન, હાનડ, તવા વગેર વિશે, અને છે તેમા કાકુતોને નિમિત્ત મનારી આક્રિનના જગ. તેમાંનાં ફોળા, કાડ, પ્રાણીઓ ને જગની સીદીઓ વિશે યથાપ્રાપ્ત માહિતી લેખકે સફરી છે વાર્તાઓ વાર્તાના કાવિધાન કગ્તા અદરની આરી સામગ્રીને લીરે નસિક બની છે તોફાનના ને દરિયાર્થ યુદ્ધોના વણુનો કમગ્ત ને ચિત્રાત્મક છે પણ 'સાયકો' ગમસિંહ જેવા યાઓ' જેવા પાડયપુત્રમિયા અન્ય અગ્રે ગમે ગમે નથી ગઈ પેદીઓના કમગ્તકિયાવાડના સાદસિક સાગરોડોઓની યોગગતવવ દાણી ફેટી આ સાગર યાઓમાં વહાણનાં અગ્રેઅગ્ના પાઠિભાવિક નાઓ વપગય તે તો સ્વાભાવિક છે પણ લેખકે વદાણના ચિત્ર તથા તેના અજોના નાઓની સમગ્રતી વાર્તાઓના આરભમા જ આપી દઈને આજના વાયકોને સરગતા ફરી આપી છે પ્રન્તાવનામા દેલી વદાણવગ વિશેની માહિતી તથા પરિશિષ્ટમા વદાણનાની ઉપસમિતિના અહેવાલનો સાર રજૂ કરીને રા મ પટે પુસ્તકની ઉપયોગિતા વધારી છે

‘દીનાનાથ’ (રમણલાલ ધીરજલાલ શાહ)ની ચારે વાર્તાઓ સિનેમા-ખરની ને ધડાકિયા બનાવેવાળી છે. તેમાં બોધકતા ઘણી છે અને વધુ પડતો પ્રસ્તાર છે. વાર્તાવિધાન પણ અર્વાચીન કલાદૃષ્ટિવાળું નથી. પહેલી વાર્તા ‘મિત્ર’ હિંદુમુગ્ધિમ મિત્રતાની વાત છે. ‘વીરાગના’ હિંદુમુગ્ધિમ વિગ્રહની તેમ તેમના ગૌરવની પણ કથા છે, તે એ રીતે કે એમાં હિંદુ રાજકુમાર ને મુગ્ધિમ શાહનદીના લગ્ન કરાવ્યાં છે. હિંદુ-મુગ્ધિમ એકતાની ભાવના લેખકને એટલી બધી ગળે વળગી છે કે તેમણે ‘ચેરેવા’ની વાર્તામાં છેવટે સમાજશાને ગેમનશા પીરને ય પોતાની સાથે વૈકુંઠમાં લઈ જવા દેવા ભગવાનને વિનંતિ કરતા બતાવ્યા છે ! વિમાનમાં વૈકુંઠ જતા સમાજશા ‘જય હિંદ’ની ધોપખા સાથે માતૃભૂમિને વદન કરતા જાય છે ! ચોથી વાર્તા ‘નિરજન’ નિરજનની પત્ની ગારદાનાં શીલ અને સતીત્વની વાર્તા છે. લખાણમાં જોડણીની અશુદ્ધિઓ ઘણી છે.

‘ક્રાન્તિનાં પરિમળો ભા. ૨-૩’માં સામ્યવાદના ભક્ત દુનિયાના ઇતિહાસને જે દૃષ્ટિથી જુઓ-નિરૂપે તે દૃષ્ટિથી ઇજિપ્ત અને ગ્રીસથી માંડી દુનિયાના દેશ દેશના ઇતિહાસમાંથી જમાને જમાને ત્યાં ભગતા ને ફેલાતા ગયેલા નવા વિચારો ને તેના વિચારકોની પ્રવૃત્તિઓ સારરી તેને રા. ચંદ્રભાઈ ભટ્ટે વાર્તારૂપે આપેખ્યા છે. છુદ્ધ અને ઝસસને લેખકે શ્રમ-માનવ અને સધ-માનવના ભેરુ ગણ્યા છે, પણ જે રીતે એમની વાત મૂકવામાં આવી છે એવું જ એ જે મહાનુભાવોના મગજમાં હશે એની શંકા પડે છે. આવું તો ધણા બનાવોના નિરૂપણ પરત્વે કહેવાય તેમ છે. વાર્તાઓની વાર્તા-કથા પર નહિ તેટલું વક્તવ્ય પર લેખકનું ધ્યાન એકાગ્ર રહ્યું છે. લેખકની ભાષા નાહકે તીખી અને આવેશયુક્ત છે. ‘જનથીમ’, ‘ખૂની’ અને ‘ડાકું’, જેવા શબ્દો આ પુસ્તકમાં બહુ સમ્પત્તા છે. હકીકતમાં જ કથા છે ને સૌંદર્ય છે એમ ગાંધીજીની પેઠે કે શાસ્ત્રીય સ્વચ્છશુદ્ધિ ઇતિહાસકારની માફક લેખકે માન્યુ હોત તો પૃથ્વીના આ નાનકડા ગોળા પર જન્મીને ભલા ગયેલા માનસીએ કરેલી આજ સુધીની પ્રગતિની, નવા નવા વિચારોના ઉદય અને વિકાસની અને એ વિકાસે ચૂકવેલી કીમતની સાદી કથા જ એ સ્વસ્થતાથી લખત, અને એમ છતાં લખાણ જરાય ઓછું અસરકારક ન બનેત.

‘દર્શક’કૃત ‘ઇતિહાસકથાઓ’ના ‘રામ’નું એક અને ‘ગ્રીસ’ પરના એ મગી ત્રણ પુસ્તકો આગનાની લોકશાળાના કિપના વર્ગો પામે ઇતિહાસ રજૂ કરવાના પ્રયાસનું પરિણામ છે. ઇતિહાસ હવે શુદ્ધ સામવારી, લડાઈઓ ને

સધિઓ તથા અમુક રાજવશની જ ઝા મગી ગયો છે. એને વિદ્યાર્થી-
એને શીખવવાનો પણ હોય રસિક બનાવીને, વાર્તાના રૂપમાં, એમ
નવા કેળવણીગાસ્ત્રીઓ સૂચવે છે. આ નવી વિચારસરણીની તો અહીં અસર
છે જ, ઉપરાંત લેખકે ઇતિહાસ પામેથી આપણે પ્રકાશ ને પ્રેરણા મેળવવા-
નાં છે એ દૃષ્ટિ પણ રાખી છે. એ દૃષ્ટિએ આ રોમ ને ગ્રીસની ઇતિ-
હાસકથાઓના વસ્તુની પગદળીને દોરી છે. પ્રથમ પ્રકટ થયેલ 'રોમ'માં
રોમન પ્રગત્યતાકે અને રોમન પ્રગતનાં ગુણવસ્થાઓનો પરિચય કરાવે એવી
કથાઓ છે. રોમન સમ્રાટોના ચિત્રવિચિત્ર નમૂના, અને તેમના વખતના
પતનમાર્ગો વિવાસદૂષ્ટતા રોમની વાત લેખકે કરી નથી તે એમાંથી પ્રેરણા
ને પ્રકાશ મળે એમ નથી તેથી જ. 'ગ્રીસ'ના બે ભાગમાં ગ્રાહ્ય અને
એથેન્સનાં એકમેકથી વિશિષ્ટ ઘટતર, એ બંનેનો ઉત્કર્ષ કરનાર અને
તેનો યશ વધારનાર નરવીરો, એ બંનેના તત્ત્વ કે સંસ્કૃતિમાં રહી
બેઠેલી કથાશ, અને એ બે વચ્ચેનો આતરસંધર્ષ, એ સર્વની કથા
રસિક વાર્તાઓ દ્વારા કહેવાઈ છે. માહિતીનો બાર વિદ્યાર્થીઓને
કચરી નાખે નહિ એની સરત રાખી, 'દર્શક' રોમ અને ગ્રીસનાં
સંસ્કૃતિ, સમાજ, ગભ્યશાસન વગેરેનો તેમજ એ બંન્નામાં ફાળો આપનાર
વ્યક્તિવિશેષોનો વિદ્યાર્થીઓને અને સામાન્ય માણસને માટે જરૂરી એટલો
પરિચય સરળ અને રસિક વખાવટવાળી વાર્તાઓ દ્વારા આ પુસ્તકોમાં
આપી આપણે ત્યાં ક્યારનું કરવા જેવું હતું એવું એક ઉપયોગી કામ
કર્યું છે. પુસ્તકોમાં મુદ્દલુનો અશુદ્ધિઓનો પ્રવેશ નિવારાણો જોઈતા હતા.

વચમાં મ્યાંકે ક્યાંકે ગીતો દેખાડતી, ન્હાનાનાથી ડાનનર્મનીનું વિષ
ક્ષણ અનુકરણ કરતા વ્યુત્કર્મર્મનીનાં આડંબરી વા-ચોમા વખાણેની રા
ધૈર્યશ્રદ્ધ સુદની વાર્તા 'પ્રણયસાધના'માં વાર્તા જેવું ઓછું છે. નાયક પ્રણય
અને નાયિકા દેવદાસી સાધના પગે પ્રતિ આકર્ષાયા અને મંદિરમાંથી
ભાગી છટક્યાં, પછી બંનેએ દેહવાસના અને સવન પર લાંબુ મંભાપણ
કયું અને છેવટે 'આત્મા અને દેહ જુદા નથી' એ મંદાન સત્યનો તેમણે
અનુભવ કર્યો. —આત્મા એનું વસ્તુ છે અર્થ અને આચિત્યની દૃષ્ટિએ ચોપડીની
ભાષાની પરીક્ષા કરો તો તેને બહુ ઓછા ગુણ મળે,

'દુષ્ટત ને શુદ્ધતા, અને બીજી વાતો' એ ગુણુ પુસ્તિકા આવકારને
પાન એટલા માટે ગણાય કે તેના ઉત્પાદી લેખક ગ. રામચંદ્ર પંડ્યાએ
જુદી જુદી રીતે શિક્ષાપ્રદ એવી નવ વાર્તાઓ મદાભારતમાંથી ચૂંટીને
ખૂન સક્ષેપમાં તથા ચોક્કસ ભણેલા પણ સમજી શકે એવી સરળ ભાષામાં

તેમાં રજૂ કરી છે. પમદ થયેની વાતોમા દુઃખત-શકુતવાની, દૂતના અનર્થ જતાવતી નગની, હતવીર્ષ પુત્રને પાનો ચડાવતી વીર માના વિદુવાની, કર્મફળનુ રહસ્ય જણાવતી મોમકના પુગેહિતની, ઋષ્યશૃંગની, હસ સાથે હોડ બકના કાગડાની, ચદુકુળના વિનાશની, મુન્-ઉપમુદની અને ગુરુમહિમા ગાની ઈન્દ્ર અને યવકીની—એટલી છે.

‘ઉ’વાસ વાચનમાળા’ની પાચમી પુસ્તિકા’ રેલગાડીની સૃષ્ટિ’ની છયે વાર્તાઓ સ્વ. મેરાણીના, વાર્તાઓ તથા નવલકથાઓમાથી ઉપાડવામા આવી છે. જા’રીમા બનાવેના મ્યમનગની બમિકા રેનગાડીની હોઈ ‘રેનગાડીની સૃષ્ટિ એ મથાળા તમે એ પીડ ગોડવાઈ શકી છે ‘પંડેની બે અને છે’ની વાર્તામા કે’ને ઝેશનનુ વાતાવરણ થોડુંક ઉપમાવાન છે, અને બાકીનીમાં આગગાડીના ડગ્ગામાના ભાતભાનના ઉતારુઓના ફર્શન આપણને કરાવવામા આવે છે. મધી વાર્તાઓ સ્વ. મેરાણીનુ નિરીક્ષણ અને માનવપરીક્ષણ કેટલુ ત્રીજું ને કેટલુ આચુ હતુ એની પ્રતીતે કરાવી રહે છે. વાર્તાએ તરીકે, અસ્માશ ગણના પડાણની માણુમાઈનુ આલેખન કરતી ‘અસ્માશ આદીના દરદીની સતી પત્નીના ઉમ્મા પાત્રનો પરિચય કરાવતી ‘વાદી અને હળવી અમાજદર્શી પ્રસંગવાર્તા ‘બને ગાડી મોડી થઈ’ એ ત્રણ બાકીની ત્રણ કરતા વિશેષ સારી છાપ વાડે છે.

ભાષાંતરે

ભાષાંતરના છ વાર્તા-પુસ્તકમા પરદેશી વાર્તાઓના ભાષાંતરનુ એક, હિંદીના ભાષાંતરનુ એક અને મગાળી કૃતિઓના ભાષાંતરના પુસ્તકો આગ છે જનપાન, ઈશિન, વુર્કમાન, ચીન, નોર્વે, ઓસ્ટ્રિયા, ડેન્માર્ક, દટિકી, દગરી, ક્રાન્સ, ઈન્ડાડ, પોલેન્ડ, રશિયા, મેન, સ્વીડન અને યુગોસ્લેવિયા એ દરેક દેશની એક એક અને એક પિડીશ મળી કુલ સત્તર પરદેશી વાર્તાઓના ભાષાંતરનો ‘શિવમ સુદરમ’મપાદિત સંગ્રહ ‘પ્રલોભન’ એક ત્રણ અમેરિકન વાર્તા વિનાનો કેમ છે તે અમળતુ નથી. સમ્રદમાંની બધી વાર્તાઓ પોતાની જુદી જુદી વિશિષ્ટતાઓને કારણે રસાનુભવ કરાવનારી છે, છતાં ‘પૂનરગ’ (જનપાનની), ‘મિડ્ગ-ઈ’ (ચીનની), ‘માનવીની ભરાઈ’ (ઓસ્ટ્રિયાની), ‘બુલબુલ’ (ડેન્માર્કની), ‘પતિપત્ની’ (દટવીની), ‘વીટી’ (ઈન્ડાડની), અને ‘લક્ષ્મી’ (પિડીશ) એ સાતને મધી કક્ષાના વાચનારાઓ એકમનીથી સમ્રદની પહેલી હગળની વાર્તાઓ જરૂર ગણુગે આપણા વાચકોને પરદેશની વાર્તાઓના આરા નમૂનાનો રમાન્નાદ કરાવી, વાર્તા-લેખનની કલામા શીખ દેશોની સિદ્ધિઓ બતાવી, તેમની રમટિતને બોલે

લઈ જવામાં આવા મગ્ગો જરૂર મદદગાર બને. વાર્તાઓની પમદગી અનુવાદક-અપાદકની રુચિ જીની છે એ દેખાડી આપે છે. ઈરાનની વાર્તામાં અનુવાદકે મૈત્રેય મદદાની વૈદક જેવા સમ્બોનો તેમજ ત્રીજી વાર્તામાં ૫ ૪૩ની ઉપાન્ત્ય પશ્ચિમમાં 'પોતા'ના અર્થમાં 'દરવેશ સમ્બોનો પ્રયોગ કેમ કર્યો હશે ?

'રેણુ અને બીજી વાતો' (રમણીય િ મળેતા) 'રાષ્ટ્રભાષામાંથી ઝીરેની છે અનુવાદકે એને આમાર્ગ વાર્તાઓ' કહી છે પણ 'રૂપમતીને 'દગમારી' તો અંતિદાસિય વાર્તાઓ છે વાર્તાઓની પમદગીમાં અનુવાદક ઉત્તમતા પ્રગતિ વિવિધતાથી વધુ દોરાયા છે પ્રણયની કનાભક્તિની, ઉમદા નારીત્વની 'મમી જેવી બોળા બાળમાનસની અંગે' જેવી વિનોદની 'રેણુ અને 'મૃત્યુની ગોદમાં જેવી વિધવાઓને લખતી 'અમર જીવન' જેવી સાહિત્યકારની ગૌરવપ્રતિષ્ઠાની, એમ વિધિવિધ વિષયો પાત્રો ને વસ્તુની વાર્તાઓ આ મગ્ગ દ્વારા ગુજગતીમાં ઉતારાઈ છે મોટા ભાગની વાર્તાઓ દૂધી છે ને તેથી જ ૧૮૦ પાનામાં ૨૧ વાર્તાઓ માર્ક જગી છે કઈ વાર્તા કયા મૂળ લેખકની છે એ મહેવાનો આર્થિક શિષ્ટાચાર અનુવાદકે પાગલો જોઈતો હતો. પુસ્તક ગુજગતી વાતા પરવે જે કોઈ ગુજરાતીના મનમાં લઘુતાઅધિ હશે તેને દૂર દૂરે એવું ?

મગાગીમાંથી થરેના આરે ભાષાતર ગ રમણના મોનીએ પ્રેલા છે એમાં 'હૈમન્તી' ગ્વી- નાય ટાગોરની માત ચૂટી મટેની વાર્તાઓ ગૂઝુ પ્રે છે સાતે વાર્તાઓ બગાગી સમાજનું યથાતથ દર્શન પ્રાપ્ત છે વાર્તાઓમાં 'હૈમન્તી', 'હરચુ રી અને 'મલ્ખિની' બીજી પ્રતા વધુ સારી છે અને ગ્વીન્દનાથના માનવવૃત્તિનિરૂપણકોશન મર્ગશક્તિ, અને શૈલીયમકારનો સુદર પરિચય પ્રાપ્ત છે કવિવરની માનવતાનક્ષી દષ્ટિ માનવીઓના જીવન- માર્ગવેને કેવી રીતે પચી લે છે એ આ વાર્તાઓ બતાવે છે

'મીતા-વનવાસ' અને 'શુન્તતા પડિત ઈશ્વરચક્ર વિદ્યાસાગરકૃત બે કૃતિઓના અનુવાદ છે પહેલી પુસ્તિકામાં વા મીતિના ઉત્તરમાઝ અને ભરબૂતિના 'ઉત્તરરામચંદ્રિત ને આધારે વ માયેડી મારગ્યમર્તિ મીતાના વનવાસની કથા છે, અને બીજીમાં મવિતમના 'અભિજ્ઞાન શુન્તતા' ના મ્બની વાર્તા છે ઈશ્વરચક્ર ચરણ સુરાચ્ય વાર્તાઓ રૂપે આ મીતા ને શુન્તાલાની મૂળ કથાઓ સંસ્કૃતથી અભજ્ઞાન વર્ગને માટે બગાગીમાં લખી હતી

'રાજમદિની' (પ્રથમ ભાગ) એ અવનીન્દનાય ગુરુકૃત એ નામના પુસ્તકના અનુવાદનો પ્રથમ ભાગ વનનીપુરના ચર્ચપુત્ર શિનાદિત્ય,

ઈડરગદના બીજ રાજને સિદ્ધાસને એસનાર તેનો (એટલે શિદ્ધાદિત્યનો) પુત્ર ગુહાદિત્ય અને ગુહના વંશજ નાગાદિત્યનો પુત્ર બાપ્પાદિત્ય-એ ત્રણ સૂર્યવંશી રજપૂત રાજાઓની પરાક્રમકથા રસિક કિશોરભોગ્ય બાપામાં રજૂ કરે છે. ત્રણે કથાઓ ઇતિહાસ અને ચારણી દત્તકથાના સમિશ્ર પ્રદેશમાંથી ઉપાડેલી છે.

નવી આવૃત્તિઓ

જેની બીજી આવૃત્તિઓ પ્રકટ થઈ છે એ પાંચ વાર્તાસંગ્રહોમાં 'ત્રિભેટો' ('ધૂમકેતુ') અને 'મુંદરીઓનો શણગાર' (મનુભાઈ જોધાણી) એ બે મૌલિક અને 'પહેલો ફાલ' (ધનસુખનાથ મહેતા), 'કથાવલિ' (વિશ્વનાથ ભટ્ટ) અને 'વામા' (રા. વિ. પાંડક અને નગીનદાસ પારેખ) એ ત્રણ વિદેશી વાર્તાઓના અનુવાદોના સંગ્રહ છે.

'ત્રિભેટો' ગુજરાતના એક પ્રથમ પક્ષિના વાર્તાકાર તરીકે 'તણખા'નાં ચાર મહોથી 'ધૂમકેતુ'એ મેળવેલી પ્રતિષ્ઠાને સુદૃઢ બનાવે એવી પદ્મ વાર્તાઓનો જરૂર બીજી આવૃત્તિ માગે એવો સંગ્રહ હતો. બીજી આવૃત્તિ વેળા કેટલીક વાર્તાઓને થોડીક સુધારવા-મંકારવામાં આવી છે.

'મુંદરીઓનો શણગાર' સ્ત્રીઓનાં વટ, ચતુરાઈ, પ્રેમ, પરાક્રમ, શીલ વગેરે તેમનાં શણગારરૂપ સુવક્ષણોનું દર્શન કરાવતી લોકસાહિત્યની, ઇતિહાસની અને જૈન ધર્મમાં કહેવાતી દંતકથાઓના ૧૮-૧૯ વરસ પર રા. જોધાણીએ પ્રકટ કરેલા બે ભાગનું એક પુસ્તકરૂપે થયેલું પુનર્મુદ્રણ છે. આ નવી આવૃત્તિ વેળા તેમાંથી એતિહાસિક વાર્તાઓ કાઢી ન ખાઈ છે.

'પહેલો ફાલ' સને ૧૯૩૧ માં પ્રકટેલ 'હાસ્યવિહાર'ની બે સિવાયની બધી અને ૧૯૩૨ માં પ્રકટેલ 'વાર્તાવિહાર'ની પાંચ સિવાયની બધી વાર્તાઓનો એમાં એ નવી વાતો બેળવીને રા. ધનસુખનાથ મહેતાએ આ નવા નામે કહેલો સંગ્રહ છે. એમાંની ત્રીસ કૃતિઓમાં ત્રણ ('સિનેમાનું જંગલ' 'તરકરની તરફલુમાં' અને 'મોટા માણસ') વાર્તાઓ નથી. અનુરાદકની ત્રણ મૌલિક કૃતિઓ સિવાય બાકીની સત્તાવીસ યુરોપીય લેખકોની વાર્તાઓનાં રૂપાન્તર ને ભાષાંતર છે. સંગ્રહની હાસ્યવાર્તાઓ નમૂની છે. ગભીર વાર્તાઓમાં મુશ્કાયમતાથી જીવનરહસ્યો રજૂ કરતી લ ગેલિયનની પાંચ અને ગોવિંદ શાસ્ત્રીની એક એ છે કૃતિઓને તો ગુજરાતી રૂપ લેલેલપાયું. તે સિવાયની વાર્તાઓમાં 'પસજથ' (ગેસવર્ધી), 'કાળનાં ચક્ર' (બારકલે), 'દસ વૃદ્ધ સાવજ' (કર્ણ) અને 'રાજકન્યા અને લિખારી' સિવાય બીજીની ગુજરાતી રૂપાન્તર માટેની પસંદગી સળંગમાં મતભેદ રહે તેવું છે.

‘કથાવણી’ જેમને ઝાંઝીછએ ‘આ યુરુની સત્યની મૂર્તિ’ કતા છે એ મહાનુભાવ રશિયન સાહિત્યકર્તામી ટોલ્સ્ટોયે ઉત્તરવયમાં ‘પોતાના નવન હાનદર્શનને મૂર્તિ કરતી’ જે સર્વજોગ્ય બોધપરાયણ અને બ્યાપક અર્થમાં ધર્મપ્રધાન વાર્તાઓ (‘આપણી ધાર્મિક આખ્યાયિકાઓ પુરાણકથાઓ ને લોકવાર્તાઓનું’ પદે પદે સ્મરણ કરાવે’ એવી વળી છે તેમાંની ચૂંટી કાઢેલી અગિયારના રા. વિશ્વનાથ ભટ્ટ જેવા અધિકારીએ કરેલા સીધા બાયાન્તરનો પહેલો સંગ્રહ છે. એની બીજી આવૃત્તિ થવાની જરૂર હતી જ.

‘વામા’ નવે નામે ને ચાર નવી વાર્તાના, ઉમેરા અને એકની બાદબાકી સાથે પ્રકટ થયેલી ‘ન્યુ’ન અને બીજી વાતો’ની બીજી આવૃત્તિ છે. એમાંની ચાર ફ્રેંચ, એ રશિયન અને એક એક જર્મન, પ્રદાસિયન, પોલિશ અને હંગેરિયન મળી કુલ અગિયાર વાર્તાઓમાંથી બેનું લાપાતર રા. રામનારાયણ પાંડે અને નવનું રા. નમીનદાસ પારેખે કર્યું છે. સંગ્રહની સૌથી સારી વાર્તાઓ આ ચાર : ‘વામા’, ‘સ્વકારકિસ’, ‘માનેઓ કાલકોને’ અને ‘અદશ્ય ધા’.

‘હવનચરિત્ર

આ વિભાગમાં અવલોકવા માટે નાની મોટી કુલ ચોવીસ ચોપડીઓ મળી છે, જેમાં નવી આવૃત્તિઓનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

‘મેડમ ક્યુરી’ બબ્બે વખત નોબેલ પારિનામિક મેગવનાર, રેડિયમની જગવિખ્યાત શોધક, પોતાનો એ શોધનું પેટન્ટ ન લેતાં જખલદ લક્ષ્મીની લાલચ જતી કરી સાચા વૈજ્ઞાનિકની શુદ્ધ જાતોપાસના બતાવી પોતાની એ સિદ્ધિને સાર્વજનિક બનાવી, પ્રસ્તાવનાલેખક ‘ધૂમકેતુ’ કહે છે તેમ પોતાની અદ્ભુત શોધ કરતાં પોને વધારે અદ્ભુત છે’ એ સિદ્ધ કરી બતાવનાર વિશ્વગ્રંથાનિત મેડમ ક્યુરીનું તેની પુત્રી હવે લખેલા તેના ચરિત્રને આધારે ડૉ. નરસિંહ મ. શાહે વાર્તારસિક પ્રવાહી શૈલીમાં લખેલું આપણા તરફોને પ્રેરણાદાયક થઈ પડે એવું હવનચરિત્ર છે. ચરિત્રનાયિકાની અવિરત જાતોપાસના, નિઃસ્પૃહતા, આદર્શ શ્રીત્વ, ‘અપૂર્વ વિનમ્રતા અને એવા ગુણોનો પરિભવ પુસ્તક સારા પ્રમાણમાં મહેકાવી રહે છે. પૃ. ૫૦ માની બીજી છાંટીમાં ‘આદરમાન’ શબ્દને ‘નારીજાતિમાં મૂક્યાની અને પૃ. ૬૬ પર ‘વિદ્યાર્થીની’ ને ‘અભ્યાસીની’ શબ્દોમાં બેડણી જોડી કર્ણની બૂલ બીજી આવૃત્તિ-જેનું આ પુસ્તક અધિકારી છે જ-વેળા સુધારી લેવાની કતાને સૂચના છે.

‘મહાન-વૈજ્ઞાનિક’ના બે ખંડ ડો. સુરેશ શેડના અને ડો. નરસિંહ મ. સાહેબા ઇન્ડિયા રેડિયોના મુખ્ય એડિટરથી સ્કૂલ બોડકાર્ટ વિભાગમાં જગતના વિખ્યાત વૈજ્ઞાનિકોનાં છવન અને કાર્યનો પરિચય આપતાં જે વાચ-પ્રવચનો કરેલા તેના અચાકારી સંગ્રહ છે. શ્રોતાગણ કિશોર વિદ્યાર્થીઓનો કલ્પેવો હોઈ બને પુસ્તકની ભાષા કિશોરભોગ્ય અરજતાવાળી રાખી છે. સામાન્ય જનને પણ આથી આ પુસ્તકો કામનાં થઈ પડશે. પૃથ્વી સૂર્યની આપપાસ ફરે છે અને સૂર્ય બધા અહોનુ મધ્ય-મિદુ છે એ જ્ઞાન દુનિયાને પહેલી વાર આપનાર કોપર્નિકસ, અચાન-જડ મર્મસત્તાને હાથે જેનો જીવનાન્ત જગડ્યો એ ભૌતિકશાસ્ત્રી અને ખગોળ-વેત્તા જેનીવિયો, સમર્થ ખગોળશાસ્ત્રી ટાઈકો બ્રાહે, ટાઈકોનો વૈજ્ઞાનિક પારસ અને અહોની ગતિના નિયમોનો ગોધક કેપ્લર, રુધિરાભિસરણુની શરીરમાં ચાલતી ક્રિયાનો ગોવક વિવિચમ હાર્વે, ‘પ્રકાશના તરંગ’ના સિદ્ધાન્તનો અને ઘડિયાળ બનાવવાની કળાનો શોધક હાઇગેન્સ અને સમર્થ અણ્વિતશાસ્ત્રી તથા ગુરુત્વાકર્ષણના સિદ્ધાન્તનો સ્થાપક સર આઈઝેક ન્યૂટન —આ સાત વૈજ્ઞાનિકોનો પરિચય પહેલા ખંડમાં આવે છે. પ્રયોગાત્મક વિજ્ઞાનનો પ્રારંભ રાખર્ટ બોઈય, વિખ્યાત વનસ્પતિશાસ્ત્રી કાર્લ લીની-યસ, પાણીના રાસાયણિક બધારણનું સંશોધન કરનાર હેન્રી કેવેડીશ, કેવેડીશની જ શોધ અત્યંત રીતે ડરવા ઉપરાંત ૩૩ મૂળતત્ત્વોની યાદી આપનાર લાવોગ્રીએર, ‘વૅક્સિનેશન’થી પ્રખ્યાત થયેલો એડવર્ડ જેનર, ‘સેફ્ટી લેમ્પ’નો ગોધક હફી કેવી અને પ્રવાહી વિતની ગતિ પારખનાર કાઉન્ટ એબેસાન્ડ્રો વોટા બીજા ખંડમાં પરિચય-વિષય ચરિત્રનાયકો બન્યા છે. હવે ગુજરાતીમાં કીક લખતા થયેલા બને લેખકોએ અનુસ્વાર નો વ્યાકરણશુદ્ધ ઉપયોગ રાખી લેવાની જરૂર છે.

‘માણુસાધના દીવા’થી સ્વ મેવાણીએ જેમના ઉત્તમવર્ણ મૂળા સેવાકાર્યનું જાહેર સકીર્તન કર્યું છે એ શ્રી રવિશંકર મહારાજના ઘડતરની કથા ‘મહારાજ થયા પહેલા’ રજૂ કરે છે સને ૧૯૪૨ ના કારાવાસમાં એના લેખક રા બમવભાઈ મહેતાએ મહારાજ પાસેથી તેમના આગળા જીવનની વાતો કહાવી પછી મહારાજ જ એ કહેતા હોય એ રીતે તેમનું આ ચરિત્ર તૈયાર કર્યું છે આજથી ૬૨ વર્ષ પર ખેડા જિલ્લામાં એક નાના ગામડામાં આધારણુ ગિચિતિના મહેતાજીને ઘેર જન્મેલા રવિશંકર બાસ બાજના ‘મહારાજ’ અને ‘દાદા’ કેવી રીતે બન્યા તેનો પ્રેરક ઇતિહાસ આ લઘુ પુસ્તક રજૂ કરે છે. નાનપણથી શરીરે મજબૂત અને

પ્રકૃતિએ સાહસિક, નિર્મળ અને મેવાલાવી એવા મહારાજના ઘડતરમાં તેમની વિદ્યાર્થીદશામાં તેમના પિતા શિવરામ વાસનો અને નાગરદાસ માસ્તરનો અને નિશાળ છોડ્યા પછી તેમને આર્યસમાજનો રંગ લગાડનાર છોટાલાલ કવિનો ફાળો મળી લેખકે ત્યારપછીના તેમના વિકાસમાં સ્વામી નિત્યાનંદજી, મોહનલાલ પંડ્યા અને ગાંધીજીની પ્રેરક અસર વિગતે વર્ણવી છે. ગામડામાં ખેતી અને યજ્ઞમાનવૃત્તિ કરનાર આ અરૂપશિક્ષિત બ્રાહ્મણ પ્રથમ આર્યસમાજ પ્રત્યે ઢળી શંકરાચાર્યની જોડુકમી સામે બંડ કરે, યજ્ઞમાનવૃત્તિ મૂકી ઈર્ષ્યાચક્રવૃત્તિ ફેળવે, મોહનલાલ પંડ્યા પ્રત્યે અને તેની દ્વારા ગાંધીજી પ્રત્યે આકર્ષાઈ એક પછી એક જાહેર સેવાકાર્ય ઉપાડતા જઈ જાહેર જીવનમાં ખેતાર્થ 'સ્વરાજવાળો' બની પોષાક ખાનપાન ને આચારવિચારમાં ક્રાંતિકારક ફેરફારો કરે, અને લોકસેવક અને સાચા સક્રિય રાષ્ટ્રીય કાર્યકર બને—એ કથા રસિક છે તેટલી જ પ્રોત્સાહક પણ છે. લખાવટ સ્વચ્છ અને સરળ છે, અને પુસ્તક વાર્તાસ પણ આપે છે કિંગોરોના હાથમાં આ પુસ્તક અવશ્ય મૂકવા જોઈએ. લેખક ઇચ્છે છે તેમ તે '...આજની તરણ પેઢીને એ પવિત્ર પુરપંના જીવનમાંથી પ્રેરણા, બળ અને ઉત્સાહ મેળવવામાં મદદરૂપ થશે.'

'આપણા નેતાઓ-ભાગ બીજા' રા. યુમુક મહેરબાનીએ પોતે અંગ્રેજીમાં લખેલાં આપણા દેશના કેટલાક અગ્રણીઓનાં રેખાચિત્રોના પુસ્તક 'આપણા નેતાઓ'ને મળેલા આવકારથી પ્રોત્સાહિત થઈને બીજા વધુ રેખાચિત્રો લખ્યાં તેના અંગ્રેજી સંગ્રહનું ભાષાન્તર છે. આ બીજા ભાગની ચરિત્રવિષય વ્યક્તિઓ છે મહાત્મા ગાંધી, સુભાષચંદ્ર બોઝ, કમળાદેવી, અરુણા અચૂરબાઈ, અચ્યુત પટવર્ધન, ડૉ. ખાનસાહેબ અને માન્નર તારાસિંહ સાતેનાં વ્યક્તિત્વ અને આજ સુધીનાં કાર્યની આ પત્રદાગી શૈલીમાં લખાયેલાં લાગતા રેખાચિત્રો ઠીક પિછાણ આપી છૂટે છે. અરણ્યા અસફઅલી, અચ્યુત પટવર્ધન અને માન્નર તારાસિંહનાં રેખાચિત્રો એ પણ જતાવે છે કે લેખકે ચરિત્રવિષય વ્યક્તિઓનું ગુણ-સકીર્તન જ નથી કયું, પણ તેમની પોતાને દેખાઈ-સમગ્ર જોય તેની નાનીમોટી નબળાઈ કે ભૂલ પણ ચોંધી જતાવે છે. અનુવાદ રા. ભગવાનદાસ બૃખબુવાળાએ સારો કર્યો છે.

'રા. રા. કલ્યાણરાય જે. બહીનુ જીવનગત્તાન્ત' (દિમનવાસ ક. બહી) માંગરોળ, જોડણ, પોરબંદર, ઈડર વગેરે રાજ્યોની નોકરી નિષ્ઠાપૂર્વક બજાવનાર સૌરાષ્ટ્રના છેલ્લા નાગર મુત્સદ્દી કલ્યાણરાય

જેઠાભાઈ બક્ષીનું વિસ્તૃત ચરિત્ર છે. લેખક ચરિત્રનાયકના પુત્ર હોવાથી ચરિત્રનાયકના પત્રો, ડાયરીઓ, એમના પર આવેલા પત્રો અને બીજી ઘણી આવા પુસ્તકમાં ખપ લાગે તેવી સાગત્રી એકઠી કરી તેનો ઉપયોગ કરી શક્યા છે. બાપા એકંદરે સારી છે, જોકે 'સંમત' ને ઠેકાણે 'સમત' (પૃ. ૩૭), 'રસિક'ને બદલે 'રસીક' (પૃ. ૩૭), અને 'દરદર્શિત્વ' (પૃ. ૨૨) જેવી જોડણીઓ તેમાં ડોકાયાં કરે છે.

'વિવેકાનંદ' (સ્વામી જપાનન્દ અને જયંતીલાલ મ. ઝોઝા) 'નવભારતના પયગમ્પર સમા' સ્વામી વિવેકાનન્દનું માધાવતી અદ્વૈત આશ્રમ તરફથી અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ તેમની જીવનકથાનો તથા બંગાળી ભાષામાં પ્રકટ થયેલાં તેમનાં ચરિત્ર-પુસ્તકોનો આધાર લઈ 'ધારાવાહિક ક્રમ રાખીને' લખાયેલું કાંઈ મુખ્ય વિગત છોડ્યા વિનાનું સંપૂર્ણ છતાં સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર છે. પરિશિષ્ટમાં સ્વામીજીના જીવનમાંથી ૭ પ્રસંગો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. ભાવપૂર્વક લખાયેલું આ પુસ્તક અવશ્ય વાંચવા જેવું છે.

'સ્વામી આત્માનંદ સરસ્વતી' (સ. રત્નેશ્વર ભવાનીશકર વઝીર) સુરતના તાપી બ્રહ્મચર્યાશ્રમના, નાશિકની પંચવટીમાંની પાઠશાળા યજ્ઞશાળા ને ગૌશાળાના અને હાથરસના 'કૃષ્ણ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ'ના સ્થાપક અને આયુર્વેદના સમર્થ અભ્યાસી સ્વામી આત્માનંદ સરસ્વતીનો જીવન-પરિચય એક વિભાગમાં અને તેમના સદુપદેશી બીજા વિભાગમાં રજૂ કરતું ધર્મપ્રિય વાચકોને જાણે એવું પુસ્તક છે. જીવનપરિચયમાં તેમના પૂર્વાશ્રમની વિગતો તો બહુ ઓછી મળી શકી છે એટલે એમના સંન્યસ્ત પછીના પરિબ્રમણ વિશે અને સુરતમાંના એમના કાર્ય વિશે જ વધુ લખાયું છે. પુસ્તકનો મૂલ્યવાન ભાગ સ્વામીજીના સદુપદેશોનો છે.

કમલ પ્રકાશન મદિરની કિશોર અથમાળામાં પ્રકટ થયેલ 'સાત ચરિત્રો' (નગીનદાસ પારેખ) માં જીવનમાં ન મળી એટલી પ્રતિષ્ઠા મૃત્યુ પછી પામનાર સ્ત્રીના જાની કોન્ક્રિટશિયસ, અકબરનો મરાઠ્ઠર ગર્વિયો તાનમેન, 'ઝવરાળ'ના પ્રથમ મત્રોચ્ચારક દાદાભાઈ નવરોજજી, સ્વામી વિવેકાનંદના પ્રતાપી ગુરુ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, ભારતના પ્રખર રસાયનશાસ્ત્રી અને દેશભક્ત આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય, દક્ષિણ કુવપ્રદેશ પર પહેલો પગ મૂકનાર અને ઉત્તર કુવમાં જીવનનો છેલ્લો શ્વાસ લેનાર સાહસ-વીર એમુંડસન, અને પૂરી સ્વદેશી સેંદ્રલ બેંકના સ્થાપક અને બાહોશ સંસ્થાપક સોરાબજી પોચખાનાવાળા-એ સાત બુક્તિવિશેષોનાં 'કિશોર'

માસિઃ માટે પ્રથમ લખાયેલા વપુચગિતો અથવા યથા છે વખાનટની દષ્ટિએ એમુડસનનુ ચરિત્ર સારુ નખાયુ છે તાનસેનનુ ચરિત્ર બગાળીનુ ભાસાન્તર છે વિદ્યાર્થીનો માવા પુન્તકો ખાસ વાચી મદવા જોઈએ.

‘ભાગતની વીરાજનાઓ’ (રામનાગણુ ના પાઠ) એ ૧૮ પ્રકારના મધ્યાની શૃદ્ધિથી અથમાગાનુ નુ પુસ્ત છે ગણુદેવી, પદ્મિની આદિ સુનતાના, ઝાલીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ અને અલ્હ્યામાઈનો એ ભાગતની પાંચ સુપુત્રીઓની એમા આનેખાયેની ચરિત્ર યાઓ અમળા મનાની મુકમાર નારી પ્રસન્ન આપ્યે ધર્મની ને ગદ્ગદી રસા કેની વીગતાથી અને કેવી દક્ષતાથી કરી ને ■ એ જતાવે છે નવતર ભારતના દેવે રાધના નવા પુરુષાર્થમા જીઓએ પગ પાતાનો જો આપનાનો રહ્યો એવે સમયે ભારતના આ તે સ્ત્રી નારીરત્નોની ચગિરમ્યાનો વાનન તેમને મૂર્તિદાતા નીવડ્યો.

‘આપણા જવાર’ (પુરાતન જુચ) આવી ૭ પત્રી લોખનિયતામા ખીજ ૧૮ મધ્યાન પ્રાપ્ત કરનાર પતિ જવાદરતાની જીવનમ્યા સકલ પાવ-પ્રૌઢ-ભોગ્ય સૈનીમા આનેખે છે પુસ્તકનો આધાર મુખ્ય વે પડિતજની આત્મમ્યા છે જેમન માટે એ લખાયુ છે તેમને એ જરૂર ગમી જાય તેવુ છે.

‘અધર્મોદ્ધાર’ સંજ્ઞન ૭ રા ચાન્ત મહેતાએ ‘શ્રી સરાજ બાલગાનમાળા’ માટે લખી આપેલુ સંજ્ઞનદયચરિત્ર છે એ મધ્યમા શુભાગમી લેખના વધાગ્રાંથ લખાણોનો ઉપરાજ કરી રા મહેતાએ પોતાને મોપારેના મર્ષને આરો ન્યાવ આપ્યો છે ઉદ્ધવ અપ્રદાયના ખી ન નામે જોગખાતા આમિનારાયણ સપ્રકાશના આચાર્ય ને આપ્યે સ્વામી અહજનનુ વિગતવાર જીવનચરિત્ર લખવા કરતા જેમની શુભચિત્તનેવા કૃતજાભાવે નોધવા ને મૂલવવાનુ અને એમના અમિત્વનો પરિચય આપવાનુ ‘લેખકે યસ’ કર્યું છે.

૧૯ પ્રકુ ૧ પ્રા કોર ડિગ્રે માટે નખેલી પુસ્તિકા ‘સ્વામી ગમનીર્થ’ માત્ર ૬૪ પાનામા સ્વામી રામનીથની વિદ્યાથી અવધા, અધ્યાપક તત્કિના જીવન અને સન્યાસ પત્રીની તેમના ના આનવાર્થ અત નુધીની પ્રશ્નિઓ વિગે સરળ અને ગમિ ભાસામા અપૂરની માહિતી નુ રે છે.

મદારાજની આય (પુરાતન જુચ) જીવનચરિત્રનુ પુસ્તક નથી પણ મદારાજના ચગિરમગને મટે ને કેની સમગ્રી પૂરી પાટે એવુ છે વિશ્વકર મદારાજને લાગુ ૨૮ પ્રકી મદારાજની નોકાયતામી

મંદૂરી બાદ પ્રસંગોને તાદશ રજૂ કરે એવી શૈલીમાં રા. પુરાતન ધ્રુવે અત્ર આલેખ્યા છે. એમાંથી મેવામૂર્તિ મહારાજનાં વ્યક્તિત્વ, સેવાકાર્યો અને એમની વાણી એ ત્રણેનો યથાયોગ્ય પરિચય વાચકોને મળી રહેશે. કેટલાક પ્રસંગોમાં પ્રસંગ-તત્ત્વ નથી, પણ મહારાજનાં મંતવ્યો કે એમનો બોધ જ છે. ગુજરાતના જુવાનો થમનુ ગોરવ સમજતા થાય, ગામડાં પ્રત્યે નજર કરતા થાય અને સેવાશ્રમની દીક્ષા લેતા થાય એવું પરિણામ આ પુસ્તક લાવે તો કેવું સારું ?

‘શ્રી નેત્રમણિભાઈને’ છે તો કાકા કાલેવકરના પત્રોનો સંગ્રહ, છતાં એ પત્રો જેમના પર લખાયા છે તે રા. નેત્રમણિ ત્રાહના પ્રેમાળ, સન્ધારી ભક્તહૃદયનું એમાંથી પરોક્ષ દર્શન થાય છે. એના લખનાર કાકાસાહેબનો પરિચય પણ એમાં ઠીક પમાય છે. કાકાસાહેબનો રાષ્ટ્ર-મેવાયો કમયોગ, એમનો ‘રસયોગ’, એમના ખોરાકના પ્રયોગો, એમનો સંગીતપ્રેમ, સેવા અને પૂજન વચ્ચે એમણે પાડ્યો ભેદ, એકાંત સાધનાની ઇચ્છા છતાં ભારતમાં ફરતા રહેવાનું પ્રારબ્ધ લઈ આવેલું શરીર, લેખો કરતાં પત્રો દ્વારા વ્યક્તિગત મેવાની શક્યતા પર એમની વધતી જતી શ્રદ્ધા, સાધના ખાતર જાહેર સેવાકાર્યના ત્યાગમાં એમની અસંમતિ—એવી એમના આંતર-બાહ્ય પરિચયને મદદગાર જે સામગ્રી એમાંથી મળશે તે કાકાસાહેબના ચરિત્રકારને ઠીક કામે લાગશે નેત્રમણિભાઈનો કાકાસાહેબ પ્રત્યેનો ભક્તિભાવ તેમની ધાર્મિકતાને અંગે બધાયેલો, ‘પણ કાકાસાહેબે પોતાના તેમની પરના પત્રોમાં પોતાની ધાર્મિકતા, આધ્યાત્મિક અનુભવો, સાધના વગેરેની વાત ટાળી છે અને ક્યારેક માત્ર ઇશ્વારાચી જ પતાવી છે, અને પોતે ધાર્મિક પુરુષ નહિ પણ રાષ્ટ્રસેવક જ છે એમ તેમને હસાવ્યા કરી ધર્મ કર્તા વહેવારની જ વાતો કરી છે તેમ છતાં લખનાર છે કાકાસાહેબ, એટલે ઉપર જણાવી તેવી સામગ્રી તેમાં આવી ગઈ.

‘વસત-રજમ સ્મારક ગ્રંથ’ અને ‘ઝવેરચંદ મેઘાણી’ વસંતરાવ હેગિષ્ટે અને રજમઅચી લાખાણીના અમદાવાદના કોમી છુલ્લક વેળા થયેલા ખૂન બાદ અને રા. ઝવેરચંદ મેઘાણીના થયેલા અકાળ અવસાન બાદ પ્રકટ કરવામાં આવેલા સ્મારક ગ્રંથો હોઈ સ્વર્ગચ્ચોનાં ચરિત્ર માટે ઘણી સામગ્રીથી ભરપૂર છે, અને તેથી તેમનું સ્થાન આ ચરિત્રવિભાગમાં ઉપરની ચોપડી કરતાં વધુ ઉચિત ગણાય.

આગળા ગ્રંથમાં અમદાવાદની કોમી વિનાશથીવાને ગાંધીજીના માર્ગે હોલવાતા જતાં શક્તિ થયેલા વસંતરાવ હેગિષ્ટે અને રજમઅચી લાખાણીના

સ્વજનો, મિત્રો, પ્રશંસકો અને કાર્યસાથીઓએ પોતાનાં સંસ્મરણો રજૂ કરી એ બંને વીરોની ભાવનાશીલતા, સાચી સેવાદૃષ્ટિ, વીરતા વગેરે ગુણોને પ્રકટ કરવા ઉપરાંત બંનેનાં બ્યક્તિત્વનો પણ સરવાળો સારો એવો પરિચય કરાવ્યો છે. ‘પ્રત્યેક લેખિની’, સંપાદક મેઘાણી લખે છે તેમ, ‘કંઈ ને કંઈ નવું ને અણપેખેયું અજવાળની આવે છે.’ વસંત-રાવવિષયક લેખોમાં હેમવતા હેગિપ્ટે, રતિયાવ અદાણી, બળવંત શાહ ને ગોકળદાસ ગગસાણીના અને રજબઅલી સંબધી લખાણોમાં વજુભાઈ શાહ, ભાનુભાઈ ગુરુચ અમૃતવાય પરીખ અને રતિયાલ અદાણીનાં નોંધપાત્ર છે. અંથમાં કેટલાંક મગડી લખાણો પણ છે. તેમનો સારભાગ નિવેદનમાં આપી દઈ અજબિઓને અંથમાં ધ્યાન ન આપી, બંને સમીક્ષા સંબધી બ્યક્તિપરિચાયક અને ચારિત્ર્યવધી સંસ્મરણાત્મક લેખો જ આવા અંથમાં આવી જવી મદજ એવી પુનરુક્તિ ટાળીને પણ તેમાંના વક્તવ્યને અક્ષત રાખી અંથરથ કરવામાં ગ. મેઘાણીએ કુસંગ અને વિવેકશીલ સંપાદકપણું દાખવ્યું છે.

‘વસંત-રજબ રમારક અંથ’ના સંપાદક માટે ત્યારપછી થોડા જ માસમાં રમારક અંથ કાઢવો પડ્યો એવી તો કલ્પના જ કોને હોય ? છતાં એ વિધિનિર્મિત હતું તો બન્યું છે. તા. ૬-૩-૪૭ ના રોજ મેઘાણી અચ્ચાનક અવમાન પામતા ગોકળી દ્રવી જોડી એમનાં સ્વજનો, ભાઈબધો, શિક્ષાગુરુઓ, કાર્યસાથીઓ, ચારણ મિત્રો અને એમના વિશ્વાસ વાચકવર્ગમાંથી અંતરેકેએ પોતાનાં એમને વચતાં સંભારણું અને ગણપદ અજબિઓ ‘ફૂલછબ’ કાર્યાલય પર મોકલી આપ્યાં તેનો એ કાર્યાલયે પ્રકટ કરેલો સંગ્રહ તે ‘જવેરચંદ મેઘાણી’. પુસ્તકમાં ન માર્છ શક્યુ તેનો ઉપરના રમારક અંથમાં જેમ રા. મેઘાણીએ કર્યું હતું તેમ રૂપાળી રેલીમાં ઉચ્ચેજ કરી, પ્રથમ ત્રણ પાનાંમાં સ્વ. મેઘાણીની જીવનગેખા આપી, બે પાનાંમાં પ્રકાશનસાલ સાથે તેમની કૃતિઓની યાદી આપી, ત્રીજા પ્રથમ ‘હું પડાડનું બાગક’ નામથી નવગ્રંથનાં જ લખાણોમાંથી તેમનો આત્મપરિચય તારી-સાંકળીને મૂકી પછી પેલાં સંસ્મરણો અને કાવ્યાંજલિઓ રજૂ કરી સંપાદક ગ. નિરંજન વર્મા અને જવમલ પરમારે સારુ સંપાદનકૌશલ બતાવ્યું છે. પુસ્તકમાંની સામગ્રી સ્વ. મેઘાણીના જીવન વિશે જુદા જુદા દષ્ટિકાલથી રીક માહિતી આપી જાય છે, પણ તેમના મૃદુ, વાગળીપ્રધાન, સ્વમાની, મીઠા અને સગવડ અંતરનો તથા તેમના બ્યક્તિત્વનો માત્રો પરિચય મેળવવાનું સંદર સાધન તો બનશે તેમની ખૂબ નિકટ આવેના અને તેમને દાથે પદારતવ

અને લેખનકાર્યમાં પલોટાયેલા બને જુવાન સંપાદકોનો લેખ 'પ્રસંગ-સંભારણાં'.

નવી આવૃત્તિઓ

'ભારી જીવનકથા' નામના પંડિત જવાહરલાલ નેહરુની મૂળ અંગ્રેજીમાં લખાયેલી આત્મકથાના સ્વ. મહાદેવભાઈ દેસાઈએ કરેલા સુંદર ગુજરાતી અનુવાદની બીજી આવૃત્તિની સાડત્રીસના અથથ વાદ્મયની સમીક્ષામાં નોંધ લેતી વેળા આ સમીક્ષકે લખ્યું હતું કે આ અથથે શુ, બાવીસ આવૃત્તિઓનો અધિકારી છે. આ વર્ષે એની ચોથી આવૃત્તિ પ્રકટ થઈ છે. છેલ્લી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થયા બાદ પંડિતજીએ એક પ્રકરણ નવી અંગ્રેજી આવૃત્તિમાં નવું લખીને ઉમેર્યું છે તે આ આવૃત્તિમાં પુરવણીરૂપે પ્રારભમાં આપવામાં આવ્યું છે. એમાં કથાને સને ૧૯૪૦ ના ઓગસ્ટ સુધી પહોંચાડી પંડિતજીએ ત્યાંસુધીના બનાવોનું સિંદાવલોકન કરી લીધું છે. સ્વતંત્ર ભારતના પહેલા વડાપ્રધાન અને પ્રમુખ પ્યારા પ. જવાહરલાલની આત્મપરીક્ષણની વૃત્તિથી લખાયેલી આ ઘડતરકથા જેમ એમાની, સામગ્રીથી, તેમ પંડિતજીના મંથનો, મંતવ્યો અને ભારતીય રાજકારણના એમના પરીક્ષણમાં જે નિખાવસ રૂપજીવન અને સમગ્ર લખાવટમાં જે ભાષાપ્રભુત્વ એ બતાવે છે તેને લીધે, આજની પેઢીનો એક માનીતો અભ્યાસઅથથ બનવો જોઈએ.

'ગાંધી બાપુ'ના બે ખંડ રા. રામનારાયણ નાગરદાસ પાંડે લંખેલ 'યુગાવતાર ગાંધી'ની નવું નામ લઈ આવતી સુધારેલી વધારેલી આવૃત્તિ છે. આ આવૃત્તિમાં ગાંધીના પૂર્વજીવનની કથા વિસ્તારથી લખી છે તેમજ 'યુગાવતાર ગાંધી' બહાર પડ્યા પછીના ગાળામાં ગાંધીજીના જીવનને લગતી જે વિશેષ માહિતી પુસ્તકો અને માળુમો પાસેથી લેખકને મળી શકી તેનો પણ અંદર સમાવેશ કરી દેવામાં આવ્યો છે. રા. જુગતરામ દવે કહે છે તેમ 'લક્ષ્મી દષ્ટિએ' લખાયેલ આ 'ગાંધીગા' તેની આબાસવૃદ્ધ આમાન્ય જનતા રસપૂર્વક વાંચી શકે એવી સરળ ધરમથુ શૈલીથી આકર્ષક બની છે.

હંગેરીની મચ્ચર પ્રજાએ પોતાના વીર નેતા ફ્રાંસિસ કચાકની દોરવણી તમે કહેલી અહિંસાત્મક અસહકારની લડતની કથા સાથે કચાકની ચરિત્ર-કથા સજીવ લખાવટમાં રજૂ કરણ 'હંગેરીનો તારણહાર' (જવેરચ દ મેધાણી), ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતી માહિતી આપતાં સાધનોની મદદથી લખાયેલ અણહિલપુર-સ્થાપક વનરાજની 'ધ્રુમકેતુ'-લિખિત કિશોરભોગ્ય સુવાચ્ય ચરિત્રકથા 'વીર વનરાજ', 'પિસ્તાળીસના અથથ વાદ્મય'માં અવલોકાયેલી 'તુલસીદાસ' (રમણલાલ ના. શાહ) અને 'છેતાળીસના અંથસ્થ

વાહ્યમય'માં અવલોકાયેલ 'નાનભટ્ટ બાપા' (ડૉ. રસિકલાલ પરીખ) એ ચાર પુસ્તકોની પણ ખીછ આરતિ આ વર્ષે પ્રકટ થઈ છે. એમાં 'નાનભટ્ટ બાપા'માં જરાક સુધારોવધારો થયો છે, બાકીની ત્રણ પહેલી આરતિનાં પુનર્મુદ્રણો છે.

પ્રવાસવર્ણન

પ્રવાસવર્ણનનાં પુસ્તકો દર વર્ષે આપણને મળતાં નથી. ગયે વર્ષે એક પણ ન હતું. આ વર્ષે ચાર પુસ્તકો મળ્યાં છે એ આ કારણે નોંધપાત્ર કહેવાય.

'દિમાક્ષપત્ર' પર્વટનું (દિમનજાલ તુનારા) તેના જુવાન લેખકે પોતાના મિત્ર સાથે બોટાદથી કેપરી ઉત્તરેન, અજમેર, પુઝર, જયપુર, આગ્રા, મથુરા-ટંડાવન, દિલ્લી અને દરદાર થઈ ફેદારનાથ અને બહરી-નારાયણ સુધી ખેડેલા પ્રવાસનું નસિકે બતાવેલ છે. 'દતિહાસ, બ્રજોગ, સાહિત્ય, સમાજ વગેરે આજે લુહાં લુહાં ચોગડાંમાં બોલતીને શિખવાડાય છે. એ પદ્ધતિએ શીખનારાઓને પોતાના વાન પર ખરી મમતા નથી ચોંટતી. પ્રવાસવર્ણન એ સર્વનું ઓટીકરણ કરીને નેમજ થોડા અગત ઉદ્ગારોની પાંખી ફેરવીને ત્વરિત બતિએ વાચકોને પોતાની પ્રવાસમુખિ પર પચરંગી મનોવિહાર કરાવે છે: સ્વ. નેષાદ્ગીના આ કથનને સાચું કરાવે એવું આ પુસ્તકમાં થયું છે. રા. તુનારા લેખક તો પછી બન્યા. પહેલાં તો તે બન્યા પ્રવાસી અને દિમાક્ષપત્ર એ પર્વટને એમને બોલતા કયાં છે. પુસ્તકમાં સળંગ અંગત પ્રવાસવર્ણન છે તે સાથે સ્થળ સ્થળ વિશેની અંતિદાસિક-પૌરાણિક માહિતી અને જો જો સ્થળોએ કે દ્રશ્યોએ લેખકને હલાવ્યા તેણે પ્રેરેલાં સંવેદનો અને વિચારો પણ નોંધાયાં છે. લેખક પાસે માહિતીભંડોળ છે, સૌન્દર્યરસિકતા છે, સંવેદનશીલતા છે, સાહિત્યપ્રેમ છે અને એ સર્વને વ્યક્ત કરી શકે તેવી ભાષા પણ છે. પૃ. ૧૮૨ પરનું 'ફેદારનાથના પ્રથમ દર્શનનું' વર્ણન એમની સૌન્દર્યરસિકતા અને થોડુંક કવિપણું અને રાનીબેનના બોવધસ્થાનને લેઈ એપજતા વિચારો (પૃ. ૨૫૪-૫૬) તેમની ચિંતનપરાયણતા દેખાડી આપે છે. કાકાસાહેબના 'દિમાક્ષપત્રના પ્રવાસ'ની નિરૂપણશૈલીનું અનુકરણ આ રીતે કીક પ્રમાણમાં દેખાય છે.

સને ૧૯૪૪ માં રા. ચાન્તિલાલ છવલુલાલ ગાંધીએ પોતે કરેલા દક્ષિણ ભારતના પ્રવાસની કિશોરવયના પોતાના પુત્રને પત્રો દ્વારા સરળ પ્રવાહી ભાષામાં જણાવેલી માહિતી 'દક્ષિણ ભારતનાં તીર્થધામો' નામે

પુસ્તકાકાગે પ્રકટ થઈ છે પત્રાકારી લખાણ છે એટલે એમા અગતતા ઠીક પ્રમાણુમા આને છે પ્રવાસમા અનુભવેની અગત સગવડ-અગવડો, તીર્થઞ્ચજો વિશે સભગતી દતકથાઓ, મદિરાના વર્ણનો તથા દર્શનીય ઞ્ચજોની માહિતી થોડા વિન્તારમા પણ ઠીક પ્રમાણુમા પુસ્તકમા રજૂ થઈ છે લેખકના રાષ્ટ્રપ્રેમ, ગરીબો પ્રત્યેની અનુકંપાત્તિ અને એમની મિત્ર-વેવરી ધર્મભાવનાનો પણ પરિચય પુસ્તક કરાવે છે અઘારના ધિરોસાદ્ધિન આશ્રમ વિરો લખતા આના આશ્રમ સોથી પહેનો બહેવે ટમ્કી નામના માણસે અમેરિકામા સ્થા'યો અને 'આર્ક'નોટ નામના એક ભાઈએ આ આશ્રમ આપવામાં મુ ઉત્સાહ બતાવેનો એ બે વાક્યોમા મેકમ બેવેટમ્કીની જ્ઞતિ તથા કનન આર્કોના સાચા નામની બાબતમા લેખકે હાઆપ્ત ગોટાગો કઠી નાખ્યો છે

કાકાસાહેબના પ્રવાસપ્રેમ, પ્રૃતિનિરીક્ષણ સૌં વંદણિ વિનોદ, રાષ્ટ્રપ્રેમ, બહુનુતતા, ચિન્તનપરાયણતા, મવેન્નગીનતા, દેશના ઇતિહાસમૂળોગનુ અને ધર્મ તરનજ્ઞાન અને સમૃત્તિનુ પચાવેનુ જ્ઞાન-એ સર્વનુ તેમજ એમના શિક્ષકપણા અને કનિષ્ઠગાનુ દર્શન કરાવનુ જેમા તેમજે આપણા દેશની લોકમાતાઓનુ ભક્તિપૂર્વક કરેન નરી પદ્ધતિનુ ઉપજ્ઞાન છે' તે પુસ્તક લોકમાતા આ વર્ષે પ્રકટ થયેની તની ત્રીજી આવૃત્તિમા ધણુ ફરી ગયુ છે એમા દરેક નાનામોટા પ્રકરણો ઉમેરાયા છે જૂનો કમ તદ્દન બદલાઈ ગયો છે, અને પાછગ વિદ્યાર્થીઓ માટે આની પાઠ્યપુસ્તક થવાની યોગ્યતા ને શકનતાનો વિચાર મરી રા નગીનદામ પારેબે લેખકની સહાયથી લમેનુ દિપ્પણુ જોડવામા આ યુ છે નરી કમ વવઞ્ચા પ્રમાણુ પુસ્તકમા પહેના બાર પ્રકરણોમા મહારાષ્ટ્રની અને દક્ષિણની પઢીના સાતમા કાસ્મીર પન્નમ ને સિંધની, પઢીના નવમા યુક્તપ્રાત અને મિઝારની, પઢીના દશમા મધ્ય ભારતની નદીઓનુ અને છે ને ષલદેશની ઐરાવતીનુ અને ઉચબગીના ધોધનુ વર્ણન આવે છે પુસ્તકમા ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રની નદીઓની વાત વિગતે આવની નથી એ હકીમત કાકાસાહેબ પાસેથી દીક્ષા લેવાની અને એ જીલુપ પૂરી કરવા ગુજરાતી જુવાનોએ અને લેખકાએ આગમ આવવાની આવશ્યમતા ક્રમી અનિનાર્થ છે તેનુ જ્ઞાન જગાડે તો કેનુ સારુ ?

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર રા રમિશકર રાવજે કલામરની દષ્ટિ અને વૃત્તિથી કહેના એક જાપાનનો અને બે ઉત્તર હિંદના એમ ત્રણ પ્રવાસોનો અહેવાલ 'કનાકારની સરકારવાના નામથી પ્રકટ થયો છે

ખેતી વચ્ચે માતાનું દુઃખ ટાળવા કટિબદ્ધ થતા જુવાનના 'ઉત્થાન'નું, માને સ્વતંત્ર કરવાના એના 'સપથ'નું, એની 'દાંસી'નું, એની 'મૂગી શઢાદત'નું, એની ખાંખીના-અમારક'ના-પુજનનું, એમ પાંચ ચિત્રો વર્ણવેલા ક્રમમાં આવે છે. ભારતના બંધનથી માંડી તેની મુક્તિ સુધીની મજલની સપૂર્ણ ઐતિહાસિક ચિત્રમાળાને બદલે ભારતના સ્વાતંત્ર્ય-પત્રમાં હવે બનેલા જુવાનોનો એમાં ગો ને કેટલો ફાળો છે તે બતાવતું ચિત્રસમૂહ આ બન્યું છે. 'રાષ્ટ્રસ્વાતંત્ર્ય' પાછળ યાહોમ ફગી રહેલાં સમયસરો વચ્ચે રની ક્યાકારે તેમનાં મંથન અને સ્વાર્ષબુનું અનુકંપન અનુભવ્યું છે અને એથી જ આ ચિત્રોમાં વ્યથા અને સવેદનની છાયાઓ અપટુ ગ્રહી છે' એ રા. રવિશંકર રાવળના શબ્દોને એકંદરે ટેકા અપાય તેવું છે.

રા રવિશંકર રાવળને તેમની પપ મી વર્ષગાંતે પ્રસંગે ગુરુદક્ષિણા તરીકે સમર્પિત કરવા, બહુધા તેમના કલા-શિષ્યોના બનેલા 'ગુજરાતના આશાભર્યા કલાકારોની શ્રેષ્ઠ કલાકૃતિઓને ચૂંટીને આવા સંપુટા દ્વારા જનતાં સમક્ષ રજૂ કરવાના ધ્યેયને વરેલા 'ભેવંધનુ'-મડળે પ્રકટ કરાવેલા મંપુટ 'સમરંગ'માંનાં સાતે ચિત્રો રંગીન છે અને દરેકના ચિત્રકાર જુદા છે તેથી એમાં આકર્ષકતા અને વૈવિધ્ય વધુ આવ્યા છે. 'મુગ્ધા' (બીખુ આચાર્ય), 'દિવદાસી' (રમિકલાલ પરીખ), 'મારગને કહિ' (મોમાલાલ શાહ), 'બીજકલા (જીનલાલ બાદલ)', 'મન છી ખાત' (શાંતિલાલ શાહ), 'વમંત' (મજલાલ ત્રિવેદી), અને 'જલ-દીપ' (અદ્રશ કર રાવળ) એ સાતે ચિત્રોને તેની બતાવી શકીએ એની કોઈ ને કોઈ વિશિષ્ટતા છે. મુખભાવપ્રદર્શનમાં 'મુગ્ધા' અને 'મનછી ખાત', વાતાવરણના મુંદર ઉડાવમાં 'બીજકલા' અને 'જલ-દીપ', વિગતોમાં 'દિવદાસી' અને 'વમંત', પાત્રનાં હાવપ્રદર્શન અને ગતિમાં 'દિવદાસી' અને રંગસયોજન, પાત્રો અંગેની વિગતો અને સમગ્ર ઉડાવમાં 'મારગને કહિ' આગી છાપ પાડે છે. બધા ચિત્રરંગિકાની પનદગી એકસરખી હોવાની નહિ. દૃ 'મારગને કહિ', 'મુગ્ધા' અને 'બીજકલા'ને અનુક્રમે પહેલા ત્રણ નંબર આપુ ગુજરાતી ચિત્રકારોની કલા ભારતમાં ગેજળે મોઢે ગેબી રવી શકે એમ છે એની આનંદદાયક ખાતરી આવા ગુજરાતી કલાકારોના ચિત્રમંપુટા આપણને કરાની રવા છે સાતે ચિત્રોનું માંદર્વદર્શન 'જયભિખુ'એ

સાહિત્યમાં હું અથગ્યક બનીશ એવું મારા વિદ્યાર્થીજીવનમાં સ્વપ્નરૂપે નહોતું. એમ અચારજી 'સવેદન' (નિવેદન, મા જણાવતા રા રાવજીને સ્વ-દાહમહમદના મૃત્યુએ, પોતાની બાવનાશીલતાએ અને 'કુમાર'ના તત્ત્વીપદે લેખક બનાવ્યા છે તેમના લેખનનું એક ફળ તે આ લેખસંગ્રહ. અથગ્યકમાંના ધણા લેખોમાં સમાજ અને શિક્ષણતંત્ર કળાઓને તેને ધટતા પ્રતિષ્ઠા અને સ્થાન નથી આપતાં એની દરિયાદ અને એવા પ્રતિષ્ઠા ને સ્થાન એ એને આપે એ માટે જુએય છે એ રીતે પુસ્તકનો મોટો ભાગ રા રાવજી કરેલી કનાદિજનશીની વકીનાત જોવો છે બાળકની સિદ્ધિદાને ન જ બાળખતા કનામધિર કેળવણીતંત્રની જડતાને તેમજ આપણા અત્યારના સમાજની કલોપેક્ષાને કર્તાએ અવારનવાર ઠીક સપાટા લગાવ્યા છે કેટલાક લેખોમાં એમણે કલાનું સંરૂપ, અને સરકારધડતરના એક અનિવાર્ય સાધન તેમજ સર્જકતા ને વ્યક્તિત્વના અભિવ્યક્તિ આવિષ્કાર તરફ માનન જીવનમાં એવું મહત્ત્વ ને મૂલ્ય સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે કેટલાક લેખોમાં તેમણે બાળકોને ચિત્રશિક્ષણ આપવાનો સામાન્ય માણસને ચિત્ર જોતાં શીખવાનો અને કનાર્થીઓને કળાની ઉપાસનાનો માર્ગ બતાવ્યો છે કેટલાક લેખોમાં તેઓ આપણી કનાદષ્ટિના ને કલાપ્રવૃત્તિઓના ઇતિહાસકાર કે પરિચયદાતા બન્યા છે કેટલાક લેખોમાં રશિયા, જાપાન અને અમેરિકા જેવા દેશોની કળાની તેમણે વાત કરી છે 'કનાતા પરિવર્તનો' અને ચિત્રસૃષ્ટિ જેવા લેખે તેમની અભ્યાસશીલતા દર્શાવે છે આમ સંગ્રહના એકતાણીસ લેખોમાં રા રશિકર રાવજીનું બ્લાના વકીન, કલાશિક્ષક અને કલાવિવેચક-એ ત્રણે સ્વરૂપમાં દર્શન થાય છે અને કનાકાર તો તેઓ છે જ પુસ્તકના આરંભમાં મૂકેલું સંધ્યાગાનનું રંગીન ચિત્ર તેમજ પુસ્તકના પાનાઓને સોભાવતા રેખાકનો વાચકને એની પ્રતીતિ કરાવવા હાજર છે કથાર્થિતક અને લેખક તરીકે રા રાવજી પોતાની એક બાબા ઉપજની લીધી છે, એટલે અથગ્યક રાવજીનો પરિચય પણ પુસ્તક કરાવી રહે છે અશુદ્ધિઓ ધણી રહી ગઈ છે તે બીજી આવૃત્તિ વેળા સુધારી લેવાની ખાસ જરૂર છે એ વખતે ત્રિપવ-નેવસ્થા સરખી રીતે વિચારીને લેખોના કમ નવેસરથી ગોડવવાની પણ આવશ્યકતા છે.

હારથ-સાહિત્ય

વિનોદનક્ષી લખાણનાં જે ચાર પુસ્તકો આ વર્ષ મળ્યા છે તેમાં જે રા જ્યોતીન્દ્ર દેવના છે એ બેમાં 'પાનના બીજ' પર પ્રકાશનસાલ તો સને ૧૯૪૬ ની છે, પણ સમીક્ષા એ સારું મળ્યું છે આ વર્ષ એ પુસ્તક

પ્રવાસ કરી પાછો ઘેર આવનાર વાનિક પોતાને પ્રવાસમાં પડેલી મુશ્કેલીઓનું, થયેલા મારામારી અનુભવોનું, પોતે જોયેલાં સ્થળોનું અને પોતે જેમને મળ્યા હોય તે વ્યક્તિઓનું જે રીતે વર્ણન કરે તેનું વર્ણન એમાં છે. એટલે એક પ્રકારની ડ્રાવિંગ તો એ વર્ણનમાં છે. કર્તા પોતાના પ્રવાસની વાતો કરતા હોય અને આપણે તે માબગતા હોઈએ એવો અનુભવ થાય છે. 'કુમાર'ના વાંચનારાઓ માટે લેખમાળાએ આ પ્રવાસવર્ણન લખાયેલાં, એટલે પાસપોર્ટ મેગેઝિનની વિધિ અને ગ્રીમરની મગવડોની માદિની પણ અંદર આવી છે જનપાનની પ્રકૃતિથી, ત્યાંની ક્યા, ત્યાંના ક્યાકારો, ત્યાંની કલાસમ્યાઓ, ત્યાંની રંજમૂમિ, ત્યાંના નાટ્યો-નૃત્યો વગેરેનો તેમ શાંતિનિકેતનના પ્રાણપુરુષ અવનીન્દનાથ ડાકુર, અર્ધેન્દ્રકુમાર ગાંગુલી અને મદર્પિ રોરિક જેની વ્યક્તિએનો, તથા કવચતા પટ્ટણા ને વખનોની કવાચાગાઓ, ઝરિયાની કોલસાની ખાણે, પટના ને અપાહ્યાખાંડનાં મગદળાન, નાવદા ને સારનાયના અવગે, અમૃતસરના મુવર્ણમંદિર અને કુપુત્રેગનો રમથયો પરિચય પુસ્તક વાચકોને કરાવશે. કતાં પોતા કટલાક મિત્રો ને પરિચિતોની ઓગખાણુ પણ વાચકોને પુસ્તકમાં કરા છે. વ્યક્તિઓ અને સ્થળોની મુલાકાતોએ ગ્રેરેલાં પોતાના સંવેદન કે વિચારોને પણ તેમજો યથાથોગ ન્યાન 'પુસ્તકમાં આપેલું' છે એમની પામે જાનાનો મારો કામ છે. પણ ૫ ૧૦ પર 'મુમુક્ષુ'નો કુલ હલપ્રિય કે નિજાસુના અથેમાં તેમનાથી ખોટો ઉપયોગ થઈ ગયો છે.) સખ્યા (ધ ચિત્રો, નેચો ને કોટોગ્રાફ) પુસ્તકમાં યથોચિત મુકાયા છે, ન પુસ્તકની ગોખા વધારવા સાથે નિરૂપિત પ્રવાસોને સાક્ષાત્કારક બનાવે છે.

ડો હરિપ્રસાદ ત્ર દેસાઈએ લખેલા 'રસદર્શન'ને પણ દાક્તરની સૌંદર્યયાનાનું જ વર્ણન કરતું એ પુસ્તક હોઈવ્યાપક દષ્ટિએ આ વિભાગમાં મૂકીશું. આજના યુવકોને જાણે મોર્ડર્સ અને સન્કારની પૂજાની દીક્ષા આપવા પોતે પોતાના સન્કારવક્તરની કલાણી તેમને સભારીને કહેતા હોય તેની શૈલીમાં દાક્તરે લખેલી 'કુમાર'માં આ જ મથાળા નીચે પ્રકટ થયેલી લેખમાળાને આ પુસ્તક તેને ઘટે છે એવું ગ્યાયિત્વ અર્પે છે. જેણે પોતાના પ્રાણુમંત્રને પ્રકુલ—એવનક શબ્દોમાં 'દુષ્ટા'—કર્તા છે અને અતરમાં રમ અને સન્કાર પૂર્વા છે એવી પ્રકૃતિસૌંદર્ય, સાહિત્ય, સંગીત, સિંપ, ગ્યાપત્ય, ચિત્ર, મગદળાનો, પ્રાણીમાળો, સત્પુરુષો અને કલા કારોનાં દર્શન ગમાગમ, પર્ષટનો અને વાચન જેની સન્કારસામગ્રીના પોતે જીવાનીના સમયથી આજ સુધીમાં કરેલા સાત્વિક ઉપબોગની મધુર

સ્મરણી દાક્તરે એમાં આલેખી છે. પુસ્તકમાંથી હિંદનાં પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય અને કલાસમૃદ્ધિનો પરિચય તો મળશે જ, પણ દાક્તર હરિપ્રસાદનો ખુદનો પરિચય પણ એમાંથી યશે તેઓ, જેમને તેમણે આ પુસ્તક અર્પણ કર્યું છે તે સૌંદર્યનારાયણના પોતાની રીતના નામ પણ નિષ્કાળુ ભક્ત છે. સાહિત્ય, સંગીત, કળા, પ્રકૃતિસૌંદર્ય, સમ્રાજ્યાનો અને એવા અનેક વિષયોમાં રમ લઈ શકતા એ સમ્રાજી જીવનું વ્યક્તિત્વ એમની આન્તિકતા, દેશપ્રીતિ, વિનોદજ્ઞતિ, આશાવાદ ને સૌંદર્યરસિકતા ઇત્યાદિ ગુણલક્ષણો સાથે પુસ્તકમાં પૂરું જીવન યાચ છે. 'આ પૃથ્વી પાસેથી, જળ પાસેથી, મે જીવનભર રસ અને સૌંદર્ય જ મેળવ્યાં છે' એમ કહી શકતા દાક્તર આમાં ક્યારેક જૂના સમ્રાજ્યો ઉમેરે છે, ક્યારેક નેપેથાં ને આંખ ભરીને પીધેલાં દરશો વર્ણવે છે—જેમાં ક્યારેક (જેમકે, પૃ ૧૩, પરિચ્છેદ બીજામાં) કાલેલકરી શૈલીરમ્યતાય આવી જાય છે, ક્યારેક પોતાના સસ્કારધડતરની અંગત વાતો કરવા મડી જાય છે, અને ક્યારેક પોતાની મંવેદના અને વિચારમાળા રજૂ કરે છે. આત્મારના જગતની બેચેની અને વેદના તેમજ આત્માને દબાવતાં અસત્ય, મનિનતા, લોભ, કામ, ક્રોધાદિના તાંડવમાં લલિત કલાઓને જ તરણોપાય ઠરાવતા પૃ. ૧૩૬-૩૭ પરના એમના કલાવિષયક વિચારો ખાસ ધ્યાન એવે તેવા છે દાક્તર હરિપ્રસાદના લખાણમાં ઉત્કટતા નથી પણ નિખાલસતા પૂરી છે પ્રકૃતિસૌંદર્ય અને લલિત કલાઓ જે જીવનને મીઠું બનાવી શકે એમ છે તેની ઉપાસનાનો થોડોક ચેપ આ પુસ્તક તેના વાચનારને તો લગાડશે જ, એ વિચારતાં આ પુસ્તકને સહર્ષ આવકાર આપવો જોઈએ

કલા અને કલાચિંતન

રા. રવિશંકર રાવળ જેવા કલાકારની કલાલક્ષી યાત્રા અને દાક્તર હરિપ્રસાદ દેમાઈ જેવા કલાસંસ્કૃતિ તેમના જીવનની આજ સુધીની સૌંદર્યયાત્રા પછી કલા ને કલાચિંતન પર બીજી પડાય એવી સમગ્ર આ વરસનાં ફેટલાંક પ્રકાશનોએ આપી છે, એનો લાભ વધે આ વિભાગ પાક્યો છે. એમાં બે ચિત્રસપ્તકની અને એક કલાચિંતનના પુસ્તકની નોંધ લેવાની છે

'સ્વાતંત્ર્ય-વચ્ચ' રા. ચંદ્ર (=ચંદ્રકાન્ત ત્રિવેદી)ના સાત ચિત્રોનો મ.પુટ છે. પહેલું ચિત્ર બધનમાં પુરાયેલી ભારત માતાના રુદનનું અને છેલ્લું આકાશમાં વાદળાઓ વચ્ચે લહેરાતા મુક્ત ભારતના ધ્વજનું છે એ

બેની વચ્ચે માતાનું દુઃખ ટાળવા કટિમદ્ધ થતા જુવાનના 'ઉત્થાન'નું, માને સ્વતંત્ર કરવાના એના 'સપથ'નું, એની 'દાસી'નું, એની 'મૂંઝી સકાદત'નું, એની ખાબીના-મારક'ના-પુજનનું, એમ પાંચ ચિત્રો વર્ણવેલા કમમાં આવે છે ભારતના બંધનથી માડી તેની મુક્તિ સુધીની મજનની મૂર્ખા ઐતિહાસિક ચિત્રમાળાને બંને ભારતના આતંત્ર-પદમા દલિ બેના જુવાનોનો એમા ગો ને કટનો કાગો છે તે બતાવતું ચિત્રમ્મક આ બંધુ છે 'શાહુઆતંત્ર પાછળ યાહોમ કરી રહેના સમયવચ્ચે વચ્ચે રની કનાકાગે તેમના મથન અને સ્વાર્ષકનું અનુક્રમન અનુભવુ છે અને એથી જ આ ચિત્રોમા બંધા અને મવદનની છાયાઓ મ્પટ જાય છે' ગે રા રવિદાસ ગવળના શબ્દોને એક દરે દેખે અપાય તેવું છે

રા રવિદાસ રાવળને તેમની પપ્પા મી નંઆને પ્રમગે ગુરુદક્ષિણા તરીકે સમર્પિત કરવા, મુઘા તેમના કના-સિધ્ધેના બેના 'ગુજરાતના આશાભર્યા કનાકાગેની એ કનાકૃતિઓને ચૂટીને આવા સપુટો દારા જનતા સમક્ષ રનું કરવાના ધ્યેયને વચ્ચેના 'મનવનું'-મડગે પ્રકટ કરાવેલા સપુટ 'સમરન'માના સાતે ચિત્રો રંગીન છે અને દરેકના ચિત્રકાર જુદા છે તેથી એમા આકર્ષતા અને રવિદાસ આવા છે 'મુઘા' (બીપ્રુ આચાર્ય), 'દેવદાસી' (ગમિકનાથ પગીખ), 'માગને મિ' (એમાનાથ શાહ), 'બીજકલા' (જાનવાન જાદવ), 'મન કી માત' (રાતિનાથ શાહ) 'સમત' (નજવાન ત્રિવેદી), અને 'જન-દીપ' (અદ્વત કર રાવળ) એ માટે ચિત્રોને તેની બતાની શખાએ એની કાઈ ને કાઈ વિરહિતા છે મુખભાવપ્રદર્શનમા 'મુઘા' અને 'મનમા બાત', વાતાવરણના મુદર ઉઝાવમા 'બીજકલા' અને 'જન-દીપ', વિગતોમા દેવદાસી અને સમત પાત્રના હાવપ્રદર્શન અને ગતિમાં 'દેવદાસી' અને રગમયોજન, પાત્રો અંગેની વિગતો અને સમગ્ર ઉઝાવમા 'મારગને કાંઈ' આગે છાપ પાડે છે બધા ચિત્રચિત્રોની પનગી એકમગ્ગી હોવાની નહિ. બ 'મારગને કાંઈ', 'મુઘા' અને 'બીજકલા' ને અનકમે પહેલા ત્રણ નંમર આપુ ગુજગતી ચિત્રકારોની કલા ભારતમા જાગે મોદે ગતી રટી શકે એમ છે એની આનંદદાયક ખાતરી આવા ગુજગતી મામગેના ચિત્રનપુટો આપણને કરાઈ રવા છે માટે ચિત્રોનું નાનું દેશન 'જયલિખ્યુ' એ ઉમાદથી કરાવુ છે

માચિતનના પુસ્તકનું નામ પખુ છે 'કનાચિતન' આપણા જાણીતા ચિત્રકાર અને આનંદના ધણા જુવાન ગુજગતી ચિત્રકારોના કલાગુરુ રા રવિદાસ રાવળના કનાવિષયક લખાણો અને ભાષાનો એ સમગ્ર છે 'ગુજરાતી

સાહિત્યમાં હું અથગેષક બનીશ એવું મારા વિદ્યાર્થીજીવનમાં સ્વપ્નરૂપે નહોતું. એમ અથારે 'સવેદન' (નિવેદન, મા જણાવતા રા રાવગને સ્વ હાજમહમદના મૃત્યુએ, પોતાની બાવનાશીનતાએ અને 'કુમાર'ના તંત્રીપદે લેખક બનાવ્યા છે તેમના લેખનનું એક ફળ તે આ લેખસંગ્રહ મગ્ગમાંના ધણા લેખોમાં સમાજ અને શિક્ષણતંત્ર કળાઓને તેને ધટતા પ્રતિક્ષા અને સ્થાન નથી આપતાં એની ફરિયાદ અને એવા પ્રતિક્ષા નેધ્યાન એ એને આપે એ માટે જુબેરા છે એ રીતે પુસ્તકનો મોટો ભાગ રા રાવગે કરેલી મ્નાદેશરણીની વધીલાત જેવો છે બાળમની સિસૃક્ષાને ન જ બાળખતા કનામધિર કેળવણીતંત્રની જડતાને તેમજ આપણા અત્યારના સમાજની કથોપેક્ષાને કતાંએ અવારનવાર ઠીક સપાટા લગાવ્યા છે કેટલાક લેખોમાં એમણે કલાનું સ્વરૂપ અને સસ્કારધડતરના એક અનિવાર્ય સાધન તેમજ સર્જનતા ને વ્યક્તિત્વના અભિન્યજક આવિષ્કાર તરીકે માનવ જીવનમાં એવું મહત્ત્વ ને મૂલ્ય સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે કેટલાક લેખોમાં તેમણે બાળકોને ચિત્રશિક્ષણ આપવાનો સામાન્ય માણસને ચિત્ર જોતાં રીખવાનો અને કનાર્થીઓને જ્ઞાની ઉપાસનાનો માર્ગ બતાવ્યો છે કેટલાક લેખોમાં તેઓ આપણી મ્નાદેશિના ને મ્લાઘટિઓના ઇતિહાસકાર કે પરિચયદાતા બન્યા છે કેટલાક લેખોમાં રશિયા, જાપાન અને અમેરિકા જેવા દેશોની કળાની તેમણે વાત કરી છે 'કનાના પરિવર્તન' અને 'ચિત્રસૃષ્ટિ' જેવા લેખ તેમની અભ્યાસશીનતા દર્શાવે છે આમ મગ્ગના એમ્તાળીસ લેખોમાં રા રવિશંકર રાવગનું મ્લાના વકીન કનાશિક્ષક અને કલાવિવેચક-એ ત્રણે સ્વરૂપમાં દર્શન થાય છે અને કનાકાર તો તેઓ છે જ પુસ્તકના આરભમાં મૂકેલું સમ્યાગાનનું રંગીન ચિત્ર તેમજ પુસ્તકના પાનાંઓને શે બાવતા રેખાકોનો વાચકને એની પ્રતીતિ કરાવવા હાજર છે કલાચિંતક અને લેખક તરીકે રા રાવગે પોતાની એક બાવા ઉપજની લીધી છે એટલે ગળેગેષક રાવગનો પરિચય પણ પુસ્તક કરાવી રહે છે અશુદ્ધિઓ ઘણી રહી ગઈ છે તે બીજી આવૃત્તિ વેળા સુધારી લેવાની ખાસ જરૂર છે એ વખતે વિષય વવસ્થા સરખી રીતે વિચારીને લેખોનો કમ નવેસરથી ગોઠવવાની પણ આવશ્યકતા છે

હાસ્ય-સાહિત્ય

વિનોદનક્ષી લખાણના જે ચાર પુસ્તકો આ વખ મળ્યા છે તેમાં બે રા બ્યોતી ને વેના છે એ બેમાં 'પાનનાં બીડા' પર પ્રકાશનસાલ તો સને ૧૯૪૬ ની છે, પણ સમીક્ષા એ સારું મળ્યું છે આ વખ એ પુસ્તક

રા જ્યોતીન્દ્ર દવેએ અવારનવાર સામયિકો માટે લખી આપેલા બીજા વિનોદ-લેખો કે હળવા નિમંધોનો સંગ્રહ છે રા જ્યોતીન્દ્રને વિનોદ બહુ જ બુદ્ધિસક્ષી હોય છે અને નિમંધ એવું વાહન હોય છે એ હવે જાણીતી વાત છે એવા સખ્યાબધ હાન્યનિબંધો અત્યાગ જગાઉ લખી પડવાગેતા રા જ્યોતીન્દ્ર હવે તો થામ્યા હશે અથવા હવે તે તેઓ શુ નવું હાવાવાનું ધાવશે એમ માનવાની રૂચિને 'સજ્જ, હજી એ વખત આ રો નથી' એમ પ્રેમગાથે એવી પ્રશ્ન નથી તાઝીવાળી હાસ્યઆમત્રી આ સંગ્રહ દેખાડે છે. વિરપત્રી તો આ હાસ્યખરને ક્યારેય તાણુ પડતી નથી ચૂટણીઓ, માંદગી, વહેંચે અને એવી બાબતો જેમ એમને જે ગડ પૂરો પાડે, કે તેમ આજની કે ભૂતકાળના પ્રવેશ મળતા વિદ્યાર્થીઓને નડતી મુશ્કેલી, અત્યારની તંગી, દુપાક્ષીઓની હડતાળ, અણુમોન, છોકરાઓના ગૃહત્યાગની છાપામા આવતી જાહેર ખબરો, સરકારી તથા તરફથી ખાગનું મવાનું થયેનું મહત્ત્વ અને એવી આનું પ્રાસંગિક બાબતોમાંથી પણ તેઓ હાન્ય બોળી ધાવે છે, એ આ સંગ્રહના ધણા લેખો ખતાવી આપે છે સ્વાસ્વાદ, ગીતા ને ઉપનિષદોનાં વાક્યોને અને વેદાંતના માધ્યવાદને ખપ પડ્યો ત્યાં દાઝી સમીતી વિદ્યુત. દુનિયા અને મનુષ્યોનું સાચું નિગીસણું, માનવોની તરફ તરફની વ્યક્તિગત ખાસિયતો અને સરસાદીય કે સમાજની નજગાઈઓનું ચાન આ સર્વ જેના વિના હાન્યખરને ચાલે જ નહિ તે રા જ્યોતીન્દ્ર પાસે સારા પ્રમાણમાં છે વિગેજ જે જોઈએ, તર્કહીવા અને વાઙ્મુખાદવ, તે પણ એમની પામે ધણાં છે કોઈવાર 'બાબબધી' જેવા પ્રયોગધી અને 'વાતચીત' જેવા સંબંધના મટેલા અર્થધી, કોઈવાર રમૂજ અતિસંયોજિતો.

૩. 'મને મત આપો', 'વિદ્યાર્થીઓનું હકપત્ર', 'અણુજોખ', 'અભાવંથી માવ', 'ચોક્કસ-અચોક્કસ', 'હડતાળ' અને 'કુદરતી ઉપચાર' સંગ્રહના માનદ આપે તેવા સફળ હાસ્તનિર્મયો છે.

રા. જ્યોતીન્દ્રનું બીજું પુસ્તક તે 'અહ્યાત્માનું આત્મપુરાણ.' એમાં જે નામથી તેમણે લખવાં માંડેલી અને અંદરના અહ્યાત્મા 'હું' ના જન્મથી આગળ વધી ન શકેલી કયાં પુસ્તકનો અર્થા ઉપરાંત ભાગ રોકે છે અને બાકીના ભાગમાં ૧૧ વિનોદ-લેખો છે. સંવાદ રા. જ્યોતીન્દ્રનું કેવું સખજ શસ્ત્ર છે અને તેમાં તેમની હાજરશુદ્ધિ કેવું કામ આપે છે તે 'અહ્યાત્માનું આત્મપુરાણ' ખતાવે છે. યાત માંડતાં અને વીમો, લેખકાંતી જુદી જુદી ટેવો, નોંધપોથીઓ, પત્રો, ઇતિહાસ-સંશોધન, સ્મરણશક્તિ એમ જે વિષય સૂઝતો કે હાથ આવતો જાય એનો હાસ્યાર્થે કસ કાંઠી પેતાં એમને કેવું 'આવેડે છે તે પણ એ ખતાવે છે. આ પુસ્તકમાં જ્યોતીન્દ્ર-અમક' વિશેષતઃ જે ઠેકાણે અનુભવાય છે; આ 'અહ્યાત્માના આત્મપુરાણ'માં અને 'કવિતા અને વનિતા' નામના લેખમાં. એ લેખમાં આજની 'કવિતા અને વનિતાનું' સામ્ય રા. જ્યોતીન્દ્રે ચાલુરીથી અને મામિ'ક વિનોદથી હસાવેતાં હસાવેતાં સિદ્ધ કર્યું છે. સાહિત્યકારને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો સંબંધી એમના ચારપાંચ લેખ અજબીર ખનતાં ખનતાં ગબીર ખની ગયાં છે. માણસનું જૂલકણાપણ, એની ખીકણતા, નવા લખનારની કીર્તિ-લાલસા, આત્મસ્લાધા, 'માફ કરો દિલગીર છુ' કહેવાની સુધરેલા માણસોની ટેવ અને ઓઝો-સંબંધી રચાયેલી કહેવતોને લક્ષ્ય કરતાં વિનોદ-લેખો તેમજ 'કેબિનેટ' મિશનની યોજનાના સ્વીકારને વિનોદવિષય ખનાવતો 'નિધન-નિધાન' એ લેખ સાહિત્યલક્ષી લેખો કરતાં વિનોદદષ્ટિએ વધુ ઠીક છે.

'કાગડાની નજરે' ('આશ્રમનો ઉલ્લુ') એ નવજીવન પ્રકાશન મંદિરે પ્રગટ કરેલું લઘુપુસ્તક હિંદી પરથી થયેલો અનુવાદ છે. ગાંધી સેવા સંઘના મુખ્યપત્ર હિંદી 'સર્વોદય' માં એમાંના ૧૧ લેખો પ્રથમ પ્રગટ થયેલા હતા. એમાં કિશોરલાલ મસરવાળા અને કાકા કાલેવકરનાં હંગાવા રખા-ચિત્રો છે અને રાષ્ટ્રભાષા, ગાંધીવાદ, સામ્યવાદ, ગાંધી સેવા સંઘ, રામાયણ, લોકશાહી અને કેમિસમાના અર્થડા જેવા વિષયો પર અંગ્રજીર વાણીમાં અને સત્યકથનને જ વ્યક્તી ચર્ચા છે. ગાંધીવાદ અને સામ્યવાદ પરનો લેખ સારી રમૂજ આપે એવો છે. ગાંધીજી, કૃપાલાની, નરહરિ પરીખ, વિનોબા, આદિ માટે પણ અંદર અભિપ્રાયો આવતાં રહે છે. જૂસાંડી કાગડા અને આશ્રમના ઉલ્લુ એટલે ઘૂવડ વચ્ચેના સંવાદરૂપે

આ સેવો લખાવા છે મવાદો અને એની પૂર્ણાવૃત્તિ એ સાતતની મફતગત
કદી આપે છે પદાન્તરે મન્ત્રકથન કરતાં મૂલ્યનીના કાકરથાનનો વ્યક્તિ
એને માની જોગખવામાં અને સમ્યાએને મુધાગવામાં સારો ફાળો
મળી શકે આ જોતાં આ પ્રસન્ન વિનોદના પુસ્તકને આવકાર ઘટે છે

‘મન્ત્રકથનનાં દામ્યમોતી’ (‘મન્ત્રકથન’) વિનોદ-પ્રસંગોને દર્શાવી
લખાવટથી મનાવીને રૂઢ કરી, આમાન્ય જનતાને ધરીકર્માં પોતાની
પ્રાદિક ખનાવી રાકે એવી, મત્તર દામ્યવ્રતાર્થોના સમ્રહનુ નીજી મન્ત્રકથન
કે મોટાએ એને વિશે અત્ર વધુ લખવાની જરૂર મહેતી નથી

વિવેચન

આ વિભાગમાં જેની નોવ લેવાની છે એ આઠ પુસ્તકોમાં તથા
અવ મેનાણીનાં છે એ તથામાં વિશેષ મહત્ત્વનું છે ‘લોખ્વાદિત્યનું
મમાલોચન’, એમાં અવ મેનાણીએ ૧૯૪૩માં આપેલાં પાત્ર ‘મન્ત્રકથન
માધવજી વ્યાખ્યાનો’ સમ્રહાર્થો છે પહેલાં વ્યાખ્યાનમાં કરી ને કોંકણીના
કથ્ય આદિત્યને સાચા અર્થમાં સાદિય મણાવાનો અધિનર નથી એવા
નરસિંહરાવનાં એક કથનને જવાબ આપી, કથ્ય ભાષાની મુરુપ નમૂનાઓથી
અખાડી, પ્રાત પ્રાતની કથ્ય ભાષાના આદિત્યની અમાનના ખતાવી,
એ ભાષાનું મળ અપ્રમય છે તે માન્ય ભાષાવિદોના સંશોધનને આધારે
પ્રતીપગામી રાધીએ અવ મેનાણીએ મિદ્ધ કથ્ય છે બીજા વ્યાખ્યાનમાં,
કરી નરસિંહરાવને સભારી, આદિત્યનું સર્ગક-અગ તો તે તે ભાષા
ખોલતા પોતાની સંસ્કૃતિના કે એમનાં સન્કાર એ મ્ત્રીકાગી, લોકમાદિત્ય
તો મનુષ્યની પ્રારંભિક દશાનું મદિત્ય, એવા રા મુનરીના કથનને
પ્રારંભિક એને પંચાર્ત નદિ એવો જવાબ આપી, સન્કાર ને કેળવણી
વિશેની આજનાં રહેરી ઉજગિયાતોની માન્યતા મુધારી, આદિત્યગુણો
લોકમાદિત્યમાં કાદયા ખૂટે નહિ એના છે એમ કરી, વિશિષ્ટ મોરડી
સન્કારોને એમણે ઉદારણો સાથે વિગને વર્ણવ્યા છે. ત્રીજા વ્યાખ્યાનમાં
એમણે ફાર્સ ને, દલપતગમથી માડી આજ સુધીનો આપણા લોક
સાદિત્યના સંશોધન-પ્રકાશનનો ઇતિહાસ મક્ષપમાં આપેખી પોતાના
પુરોગામીઓના એજાકુકમની મુજુદદારી કરતાં વિવેચક કલિદાસ રોધ ની રી
[એવા વ્યાખ્યાનમાં દલપત-નર્મદની લોકગીતાનુસારી રચનાઓની મુગ
લોકગીતા સાથે તેમજ તામગના ત્રીસૌદર્થવર્ણનની લોકમાદિત્યના
ત્રીસૌદર્થવર્ણન સાથે અરખામણી કરી તેમજ ત્રીજા અનેક ઉદારણો
આપી મેનાણીએ સિદ્ધ કરવા માગ્યું છે કે ‘લોખ્વાદિત્યનો પ્રવાહ

ગુર્જર સાહિત્યના ઇતર પ્રવાહોથી તદ્દન અનોખો, લોકભોગ્ય હોઈ કવિ પ્રેમાનંદ સામળ વગેરેની મુદીર્ષ પરંપરાથી પણ સાવ નિરાળો ને સ્વતંત્રપણે સાચવીને એક પછી એક સર્વ ગુર્જર સાહિત્ય યુગોની સોંસરો સદાય વહેતો રહેલો સચ્ચવન સ્રોત છે' (પૃ. ૧૯૧). પાંચમા વ્યાખ્યાનમાં તેમણે કહેવતો, લાડલી-વાક્ય, ઉખાળાં, અધરમ્મીનાં ગીત, હાલરડાં, બાળનેડકણાં, વ્રતનેડકણાં, વ્રતકથાઓ, લગ્નગીતો, મરણગીતો, રાજ્યા, પુરુષગીતો, આદિ લોકસાહિત્યના સર્જનપ્રકારોનો પરિચય કરાવી, 'લોકસાહિત્ય એ સૌન્દર્યલક્ષી તેમજ પરિણામે ઝવનવક્ષી, આનંદવર્ધક સાહિત્ય જ છે', અને 'એ ઉપસાહિત્ય નથી, સાહિત્યના મહાલયમાં ડરતું કંપનું દીનવદન બનીને આવવા લાયક નથી' આ શબ્દોમાં લોકસાહિત્યની ગૌરવ-પ્રતિષ્ઠા કરી છે. લોકસાહિત્યની એવી ગૌરવપ્રતિષ્ઠા તો મેઘાણીએ વ્યાખ્યાનોમાં ફેરફાર કરી છે. ક્ષમાપાત્રના સાથે એને વિષે એ બોલતા જ નથી. લોકસાહિત્ય માટેનો એમનો પ્રેમ અકારણ પક્ષપાતનું કળ નથી એ લોકસાહિત્યનાં સ્વરૂપ, સિદ્ધિ અને વિશિષ્ટતાઓનો એમણે રજૂ કરેલ અભ્યાસ બતાવી આપે છે. એમનું વળણ લોકસાહિત્યના આશકનું મટી ઉત્તરોત્તર તેના અભ્યાસીનું થતું ગયું છે. પ્રિય વિષયનો પક્ષપાત એમને બહુ નથી. 'રસધાર' ને 'ઓરડી બહારવટિયા' ના મુખ્ય પાત્રોને એ 'પરિપૂર્ણ' વીરો નહિ, પણ 'પ્રસંગવીર' જ કહે છે એ એનો એક દાખલો છે! આ વ્યાખ્યાનો વેળા મુબરકુનિવર્સિટીના ટ્રાન્સેક્શન હાલે અદ્યપૂર્વ ગીરદી ભેચેથી તે તો અર્ધમેઘાણીના બુલદક ઠી ગીતસત્કારનો પ્રતાપ. પણ એમની વ્યાખ્યાનશૈલીની અશુભક હળવાશ પણ એનો આકર્ષણનું એક કારણ છે. લોકવાણીને નાની નાની ચીદડીઓમા પુરાણી વસ્તુઓને અકબધ સાચવી રાખતી, ડાકામિની, અથવાણીને ગજરાજની, અને લોકવાણીને

‘કલમ અને કિનાર’ના પાના, માટે સને ૧૯૩૩ થી ૧૯૪૧ સુધીનાં આવરસમાં ‘વિવેચનના પડિત લેખે નહિ, એવા પડિત જનવાંની ઉમેદ રાખીને નહિ, પણ એક સામાન્ય સમજના સ્થિતિ વાચક લેખે જ’ સ્વ. મેઘાણીએ લખેલાં લખાણો ને સાહિત્યનોંધના સંગ્રહ ‘પરિભ્રમણ’ના એ અનુભવ સંગ્રહો છે. એમાં ૨૪૮. ચોથી, અદ્વિધ, સામગ્રીનું. વિભાગીકરણ ૭૨ મુદ્દેલ છે. એમાં નવાં ગુજરાતી પુસ્તકોનાં. અવલોકન છે, સાહિત્ય અને સાહિત્યકારોને પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે સ્પર્શતા અનેક પ્રશ્નોની ચર્ચા છે, અને ગુજરાતી, હિંદીના, અન્વ પ્રતિના અને પરદેશી સાહિત્યકારોનાં જીવન તથા કૃતિઓને લગતી માહિતી તથા તેમના વિશિષ્ટ અભિપ્રાયોનો પરિચય છે. બધી સામગ્રી સ્વ. મેઘાણીની ધણી શક્તિઓ જતાવી રહે છે. ખીજા ભાગમાંની ‘સાત ગુજરાતી કાવ્યકથા’ની અને ત્રીજામાંની ‘પંદર ગુજરાતી નવલકાસંગ્રહો’ની સ્ખીક્ષા સંસ્કારચાત્રી અને રસજ્ઞ વિવેચનના સારા નમૂના છે. અને એમની પ્રકૃતિ તથા સંજોગો વચ્ચે શક્ય હતી તેવી સ્વ. મેઘાણીની અભ્યાસશીલતા, એમની રસયુક્તા, એમનું રુચિતંત્ર અને એમની સાહિત્યપારખ સારા પ્રમાણમાં જતાવે છે, એમના વિવેચનને રસદર્શી કહેવાય. પણ રસદર્શી એટલે ગુણદર્શી જ નહિ એ એ વિવેચન જતાવી આપે છે. પુસ્તકો વાંચ્યા પછી પડેલી જાપની એ નિખાલસ અને સ્પષ્ટ બાપી રજૂઆત છે. વિવેચક એટલે કેળવાયેલા વાચક, જેનું ખીજું નામ હિ સહૃદય, અને મેઘાણી અહીં એવા સહૃદય બન્યા છે. સંગ્રહોની સાહિત્યક ચર્ચાઓ, મેઘાણીના જાહેર સાહિત્યચિંતન જેવી છે. અને તેમની સાહિત્ય જાવનાનો સારો પરિચય કરાવે છે. જાવનાવાદ અને વાસ્તવવાદ; કવિતા અને સંગીત, સાહિત્ય અને પ્રગતિ, સાહિત્ય સંગીત ને ચિત્રની કલા એનો સંબંધ; આવા પ્રશ્નોની ખીજા ભાગમાંની ચર્ચા, અને નવીન કવિતાની દુર્બોધતા ને અગ્રેયતા પરની ત્રીજા ભાગમાંની ચર્ચા પૂરી સાચી નહિ હોય તોપણ એમનાં માનસ, રુચિ, સાહિત્યજાવના ઈર્ષના પરિચય સાથે સાહિત્યકાર મેઘાણીની પિંજણ તે જરૂર કરાવશે. સાહિત્યકારના કર્તવ્ય અને જોના હક સંબંધમાં એક સાહિત્યકાર તરીકે સ્વ. મેઘાણી દેવા જાગ્રત હતા એ પણ કેટલીક નોંધો જતાવી આપે છે. આપણા, અન્વ પ્રાંતીય અને પરદેશી સાહિત્યકારોનાં જીવનકવનાદિ સંબંધી લખાણો સ્વ. મેઘાણીનું વાચન મધુરી મધુકરવૃત્તિ અને પોતાને જે, કંઈ ખમી ગયું તે ગુજરાતી વાચકો આજળ ધરી દેવાની એમની હોંસ જતાવી આપે છે. અને સંગ્રહો મેઘાણીનાં વ્યક્તિત્વનો તેમજ સાહિત્યચર્ચા અને વિવેચન

જેના પડિતોને હાથે રુક્ષ ને ભારેખમ થઈ જતા વિષયને ય રસાળ અને હળવા પૂલ જેવા બનાવી કેવી તેમની કનમની રસાળ રમન્દારી ઇટાતો, પૂરે પરિચય આપે છે આ સમ્રહોમાંનું સાહિત્યદર્શન ને વિવેચન છે તો પત્રકારિત્વની નીપજ, પણ એમાં બહુ જોડાણ નથી તો છીછરાપણ, પણ નથી એમાં મંરી પ્રાસંગિકતા નથી, પ્રાસંગિકતાને ઓળખી આગળ, જતી સ્થાપિતો પણ છે એક વાર તો સૌ સાહિત્યરસિકો એ વાચે જ એનો લોક સૌથી વધુ ઉડાવી સહે આપણા વર્તમાનપત્રોનાં સાહિત્યપૃષ્ઠો ના સંપાદકો સાહિત્યપૃષ્ઠોને કેવી રીતે ચમકદાર બનાવી શકાય અને સાહિત્યચર્ચા તથા વિવેચનને સામાન્ય વાચકના હૈયાના બારણા સુધી પહોંચતા કરી કેવી રીતે લોકપ્રિય કરી શકાય તેનો કસન આ સમ્રહો તેમને શીખવશે.

‘શેષ વિવેચનો’ (નવલરામ ત્રિવેદી) મા ધણી જગ્યા રોકતી સ્વ નવલરામની પાંત્રીસના અથગ્ય વાઙ્મયની સમીક્ષા સાહિત્યદષ્ટિ કરતા પ્રગતિશીલ વિચારણાથી પ્રેરાયેલી છે એ એની વિશિષ્ટતા તેમજ મર્યાદા છે બીજા લેખોમાં ‘સ ૧૯૭૭ નું ગુજરાતી સાહિત્ય’ એક જોડતી નોંધ જેવો છે અને ‘કવિ દલપતરામ’ કાશીસ કર દવેકૃત દલપતરામચરિત્રનું ગુણદોષદર્શી અવલોકન છે આખા પુસ્તકની ચોખ્ખાકપ લેખ તો મેણુશી, ‘પ્રેમાનંદસુત વલ્લભ’ એ અભ્યાસપૂર્ણ અને મૂલ્યવાન લેખમાં સખ્યાબધ બાજુ અને આંતર પ્રમાણોના તેમજ અન્ય આનુષંગિક વિગતોના ટેકાથી સ્વ નવલરામે સિદ્ધ કર્યું છે કે ‘પ્રેમાનંદસુત વલ્લભ મિથ્યા છે, આપણા સાહિત્યની એક બનાવટ છે’ સંપાદકોએ લેખ ગુજરાત સાહિત્યસભાનો કાર્યવહીમાંથી ઉપાડી લેતા પ્રમુખસ્થાનેથી આ સમીક્ષક અને આભારદર્શકો ડા હરિપ્રસાદ દેસાઈ અને રા કેશવરામ શાંત્રીએ જે પ્રસંગોચિત બોલ કહેલા તેની તેમાં જીપાયેની નોંધો પણ જેમની તેમ આ પુસ્તકમાં તેની સાથે જોડી દીધી છે, એ ઠીક નથી કર્યું એવા બીજાઓનાં લખાણને પુસ્તકમાં સ્થાન ન ઘટે એ તો છે જ પણ એ નોંધો જ મૂલ્ય સરખી રીતે લેવાયેલી નથી એ બીજું કારણ છે.

‘મહુપક’ (પ્રેમસ કર હ ભટ્ટ)ના બાર લેખોમાંથી સારી જાણ પાડે એવા પહેલા છ છે એમાં પહેલા ત્રણ અખા વલ્લભ અને સામળની કવિતા તેમની બાષા, અને કવિઓ તરીકે એમની વિશિષ્ટતાઓ વિગતે ચર્ચે છે. અખાને કવિ કરતાં યાની અણવાણુ પોનાણુ વનણુ તેમજ વલ્લભનું ‘મિત્રધર્મખ્યાન’ છાંટાવાલ નરભેરામ ભટ્ટનું હોણુ બોઈએ એવો અભિપ્રાય લેખકે યોગ્ય સમર્થન સાથે તેમાં રજૂ કરેલ છે પછીના ત્રણ લેખોમાં તેમણે

જીવનમ્પા, આત્મકથા અને ૬૫ વાર્તાની સંસ્કૃતિના પાશ્ચાત્ય લેખકોએ તેને માટે લખ્યું હોય તેમાંથી સમ્પાનન ઉનાગ આપતા જઈ વિસ્તારથી નમજરી છે અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યને સ્પર્શતા પાંચ લેખોમાં નવતરામ પરનો તથા નર્મદ પત્રીની ગુજરાતી મંવિતા પરનો લેખ કોઈ નવું દૃષ્ટિબિંદુ કે નવી સામગ્રી આપતા નથી, અને ‘ઈલામ પો’, ‘જ્યોતિરેખા’ અને ‘રામમ્હાણી’ એ ત્રણ પુસ્તકોનાં ગુણદોષદર્શી અવલોકનો ધડાતા મધ્ય-પરીક્ષકનું દર્શન કરાવે છે. છેલ્લા લેખમાંની કલા અને પ્રચારનાં સ્વરૂપ અને અભિવ્યક્તિ સ્વરૂપ બહુ આગે જતી નથી છેલ્લા ૭ લેખોમાંથી કેવળ આમ એવી છપ પાડે છે કે એમને મધ્યમદ્વારવામાં ઉતાવળ થઈ છે પુસ્તકની સમગ્ર છાપ એવી પડે છે કે તે એક ઘાઈ ચૂકેલા નદિ પશુ ધડાતા જતા જુવાન ઉત્સાહી અભ્યાસીનું લખાણ છે બાપાનો જે મોદ નખાણમાં દેખાય છે તેને માટે લેખકનું મંવિપલું ઘોડું જવાબદાર હશે એમની અદરનો વિવેચન પૂરો જામત મશે ત્યારે બાપાની ભાવકતા યોગ્ય હોડી શબ્દોને એના અધના અને ઔચિત્યના કડમ વિવેચ સાથે તેઓ વાપરવા મડશે, જેમ તેઓ લખાણમાં વધુ ઉપાસતા થશે વિચારન્યવસ્થા, મિતભાષિતા અને વિદ્યદતાને એવા વિમસની ખાતરી આપતા રા પ્રેમચક્રને મિતભાષે નખુ ચૂચના મરવાની કે એમ, નખાણમાં પહેલા પુસ્તક એક વચનનો અને તેના ઓછા પ્રમાણમાં ઉપયોગ મરવાની બીજી અનિવાર્ય હોય તો જ અને તેની જ પાલીપો આપવાની અને ત્રીજી, ૧૨ ૨૧, ૧૬૮ જેવાં પૃષ્ઠો પર દેખાતી અનુસ્વાગતી નૂપો તથા ‘મક્ષિપ્તમા (૫ ૫૧) જેવા પ્રયોગ ન મરવાની અથવા મુશ્કેલીમાં ન નભાવી લેવાની

‘ગુજરાત સાહિત્ય સમા, અમદાવાદ-કાર્યવહી-અને ૧૯૪૫-૪૬ ના પહેલા વિભાગમાં છપાવેલી બેતાનીસની સાન પછી પદ્ધતિવાર આખેઆખી મગતી પિસ્તાળીસના અથરથ વાક્યમયની સમીક્ષા ગુજરાત સાહિત્ય મંબાની અને એના અમીક્ષકોની આગ વધારનારી હોય તો નારુ આ સમીક્ષક જ તેના લખિત-લખિતેતર વાક્યમયનો અમીક્ષક હોઈ પોતાના નખાણને માટે જે કઈ એ મની રહે તે એમણે કે નેખકોને નદિ ૫ । કૃતિઓને જ લક્ષમા રાખી રમને અમ્યની દૃષ્ટિને તેની જે કઈ વિવિષ્ટતાઓ કે નમગાઈઓ દેખાઈતેને રામ્ય તમની મિતભાષી રીતે અને અપ્રમાણિય દિવમકાચ વિના તેમા બતાવવાનો એને પ્રયત્ન પો છે તે ઉપરાંત ભરે લેખકો અને પ્રમણકો એમ ન માનતા હોય પણ આ સમીક્ષક તો બાપાશુદ્ધિને અત્યંત મહત્વની વસ્તુ માનતો હોઈ જોણી અનુસ્વાગતિની ને એવી બાપાકીય

અમુદિઓ પલુ નંપા જંગાઈ ત્યાં જોજે થીંધી છે. એ આંધી ૩ એ હવે તે
 લેખકોની કૃતિઓમાં ફરી કંઈ દેખવામાં ન જ આવે. વિમાનવિધયક પુસ્તકોને
 તેના સંપીક રા. પનજીભાઈએ સારા આપ આપ્યો છે. કાર્યવહીના રેઈફ
 પામાંના વિસ્તારમાં વ્યાપતા બીજા વિભાગમાં આર ધ્યાનમાં એને યંત્ર
 હેવાંસ હપાયા છે. ડા. સુમન્ત મહેતાએ એ જાણમાં આપેલું પાવિયા એને
 લીજડા પરંતુ નૃવિદ્યા, સમાજશાસ્ત્ર અને નીતીયશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ધર્મ અંગતમનું
 અભ્યસપૂર્ણ અને મોહિતીસમૃદ્ધ વ્યાખ્યાન જન્મગત ખોડ અને અર્ધધામિક
 વસ્તુઓના ભોગ બની આપણી વચ્ચે વસતા એક અજાણી વર્ગ વિશે આપેલું
 કેટલું તો જોઈું બોલુતા હતા તે બતાવી આપે છે. રા. કૃષ્ણવર્દન જેટલીએ
 પોતાંમા વ્યાખ્યાનમાં ઇટાલિયન નાટકકાર પિરાન્ડેલોના તેની કૃતિઓ
 સાથે સારા પરિચય આપ્યો છે. રંગભૂમિનો વિકાસક મીમના રા. જયશંકર
 (સુદરી)ના વ્યાખ્યાનમાં રજૂ થયેલી રા. મૂળશંકર મૂળાણીની નાટકકૃતિ-
 ઓમાંથી થોડા પ્રવેશોની વાનગી આજની પેઢીને ગુજરાત રંગભૂમિ પર
 કેટલાક દાયકા પર જગવાઈ ગયેલા નાટકોનો તેમ નાટકકાર મૂળાણીનો
 પરિચય આપશે. પોતાના વાર્ષિક વ્યાખ્યાનમાં ડા. હરિપ્રસાદ દેસાઈએ
 રક્તપ્રવાહી દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટસૌંદર્ય સાથે યોગ સાધવાની જરૂર યોગ્ય રીતે જ
 અત્યારની જમાનોને બતાવી છે. કાકા કલેક્ટરની પંચિતૂતિના ઉત્સવ
 તથા રા. મૂળશંકર મૂળાણી સમાન-સમારંભ એ એ ગુજરાત સાહિત્ય
 સભાએ યોજેલા પ્રસંગોના હેવાસ તથા ઉદ્યપુર મુકામે ભાર્યેલા ૩૩ માં
 હિંદી સાહિત્યસંમલન તથા જયપુર ખાતે હરોમેલા અખિલ ભારતીય
 લેખક સંમેલનમાં જઈ આવેલા ગુજરાત સાહિત્ય સંભાના એક મેત્રોનો
 પ્રવાસહેવાસ કે સંસ્મરણલેખ આ બીજા વિભાગમાં હપાયેલા ત્રણ હેવાંસો

અથા છે એ પરિસ્થિતિમાં વારિંદ અથમીક્ષાને બાપજોથી અલગ, પાડી એક છતાં પુનઃક તરીકેજ પ્રગટ કરાની અમના ગુજરાત સાહિત્ય સમાને કરવાનું મન થાય છે. એથી બે લાભ થશે. સમીક્ષા સંપાદન પરવડી શકે એવી કીમતે બજારમાં મૂકી શકાશે, અને તે પ્રગટ પણ વહેંચી થશે ઉપરની 'કાર્યવદી'નું પુનઃકાકારી પ્રકાશન સમીક્ષાવિભાગ હાથે જવા પછી કેટલાય મહિના પછી થઈ શક્યુ તે પેલાં બાપજોને એની માથે જોડવાને જ કારણે.

રા. રામનાગયજી પાઠકના હકર વસનના માધવજી વ્યાખ્યાનોના સંગ્રહ 'અર્વાચીન કાવ્ય-સાહિત્યનાં હેતુઓ' અને રા. ડાંધરગાય માંકડકૃત લઘુ પુસ્તિકા 'અવકારપ્રવેશિકા'ની બીજી આવૃત્તિ આ સાત પ્રગટ થઈ છે. એનું સ્વરૂપ ધડનાર ઐતિહાસિક બજો, ભાષા, હદ, અલકાર, રીતિ, વિચાર, લાગણી, કાવ્યપ્રકારો એમ અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતાના બધા બહિરમ અને અંતરના મુદ્દાઓને ઇતિહાસલક્ષી તેમજ વિવેચનાત્મક દૃષ્ટિએ વિશદતાથી ચર્ચતા આગના પુસ્તકમાં ત્રીજા વ્યાખ્યાનમાંથી કવિશ્રી ન્દાનાવાવના 'પદારો પ બીડાં' કાવ્યની વિશેષ પ્રામંજિક ચર્ચા આ સમીક્ષક લેખકને આપેલી માનનીના પ્રકાશમાં છોડી દેનાઈ છે તે સિવાય બીજા કયા ફેરફાર નથી આવૃત્તિમાં કરવામાં આવ્યા નથી સ્વભાવોક્તિ, ઉપમા, રૂપક, ઉપમેશા, અપ્રસ્તુતપ્રશસા, અર્થાન્તરન્યાસ અને વ્યાજમૃતિ, એટલા અનકારોનાં લક્ષણો ને પ્રકારો સમજાવતી 'અવકારપ્રવેશિકા' પણ થોડા શાબ્દિક ફેરફાર સિવાય પહેલી આવૃત્તિનું પુનર્મુદ્રણ છે.

બીજા મગવડને અભાવે રા. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રીકૃત 'ગુજરાતી ભાષા-લેખન'ની નોંધ આ વિભાગમાં જ લઈ લઈએ જોડણી, સન્દર્ભિભાજન, વિરામચિહ્નો અને લેખનશુદ્ધિ વિશેનાં એના પહેલાં ચાર પ્રકરણ આપણી ભાષાના શુદ્ધ લેખનમાં વિદ્યાર્થીઓને તેમજ લખનાર વર્ગને મદદગાર બને એવાં છે. પછીનાં બે પ્રકરણો આપણા રૂઢિપ્રયોગો અને કહેવતોનો પરિચય કરાવે છે. એમાં રૂઢિપ્રયોગોના અર્થ આપ્યા છે તેમ કહેવતોના પણ આપ્યા હોત તો સારુ યાત રૂઢિપ્રયોગોમાં 'સાપનો ભારો'નો 'ભારે ઝેરીલુ' અને 'પાધડી બધાવની'નો 'વાહ વાહ કરવી, આજ ચડાવવું' એ કૃતિએ આપેલા અર્થ સાચા નથી. પત્ર-લેખન, સારવેખન, વાર્તાલેખન, સંવાદ-લેખન નિમધ-લેખન અને વિવરણ વિશેનાં છ પ્રકરણોમાં પહેલા બે સારાં છે એમાં લીધી છે એટલી મહેનત બાકીના ચારમાં કૃતિએ લીધી જણાતી નથી વાર્તા, સંવાદ, નિમધ અને વિવરણના નમૂના માટે ગુજરાતી લેખકોનાં લખાણોમાંથી મીઠી સામગ્રી એમણે ત્યાં ધરી દીધી છે તે એ બતાવે છે 'વાર્તા-લેખન' અને

‘સવાદ-વેખન’માં કર્તાએ વિનાયીઓની જ જરૂરતો ખ્યાલ રાખ્યો હોય તો નવનિકા-નવનકયાની અને નાટકની ચર્ચા પુસ્તકમાં અપ્રસ્તુત છે, અને ગુજરાતના ઊગતા લેખકવર્ગના માર્ગદર્શક બનવાનું બીકું એમણે ઝડપ્યું હોય તો જે કંઈ એમણે એ વિશે લખ્યું છે તે અપર્યાપ્ત છે અર્વાચીન વાર્તાને નાટકમાં સમૃદ્ધ નાટકની પાસે અવગ્યાઓ, પાસે અર્થપ્રકૃતિઓ અને પાસે સંધિઓનો એળ કંઈ રીતે એસે કે જે સાડી શકાય તે દૃષ્ટાન્તોથી વિગતે સમજાવવા હોત તો વીક થાન, બાઈ પાન્ડીયોમના તેમના માન નામોવેખથી કરતા અર્થ સરસ નહિ જીવનચરિતને કર્તાએ વાર્તા લેખનનો પેટાપ્રકાર કહ્યો છે તે બરાબર નથી ‘પિંગળ-પરિચય’નું વિગતે અને કંઈક નિરતિ લખાયેલું પ્રકરણ પુસ્તકનું સૌથી સારું પ્રકરણ ગણાય એવું છે. પછી આવતા કવિતા, રસ અને અલંકાર પરના છેલ્લા એ પ્રકરણ વીક છે, પણ ભાવોના પ્રકાર તથા એના નામ અને નવ રસના નામ તથા તેના દૃષ્ટાન્તરૂપ કાવ્યો આપવા છતાં રસનિષ્પત્તિ કંઈ રીતે થાય તે સરળતાથી સમજાવવું તો રહી જાય છે એનું કારણ ઉતાવળ પુસ્તકમાં એ ઉતાવળે લખી નખાયું હોય એમ દેખાડે એવા ચિહ્નો ધણી છે રા. રાજીમાં આ પુસ્તકની એમની પ્રસ્તાવનામાં દેખાતા આત્મ વિશ્વાસની માત્રા ઓછી હોત, આવી ઉતાવળ ન હોત અને આવા પુસ્તકોમાં અતિ આવશ્યક એવી વિદ્યાર્થીઓને અને તેમની ગ્રહણશક્તિને ઓળખતા કોઈ અનુભવી અને વિતરણપટ્ટ શિક્ષકની દૃષ્ટિ તથા કળા હોત તો પુસ્તક બનશે તેના કરતાં વધુ સારું ને વધુ ઉપયોગી બનત

ચિન્તન

ગુજરાત વિદ્યાસભાના ૧૯૪૬-૪૭ ના એક બેટપુસ્તક તરીકે પ્રગટ થયેલ ગ્રંથ ‘મોત ઉપર મનન’માં આપણા એક ગણનાપાત્ર વિદ્વાન અને આત્મિક ધર્મચિંતક પ્રો. રીરોજ કાવસજી દાવરે મૃત્યુની અનિવાર્યતા અને આવશ્યકતા સમજાવી, તેને અમર આત્માની ભવયાત્રાના એક મંજલ-થલ તરીકે વર્ણવી. વિશ્વનિયતાની યોજનામાં તેનું ધ્યાન ને કાર્ણ સમજાવ્યા છે ‘અરે, જીવન પર મનન કરવાને બદલે મૃત્યુ પર મનન કરવાનો અવળો ધ્વજો કા કરો ?’ એવો પ્રશ્ન એમને કોઈ કરે તો તેનો જવાબ કર્તાએ પોતાના નિવેદનમાં આપી દીધો છે મૃત્યુના હાઉથી કરતો માનની તેની મંગલતા પિછાને અને તે ધડી માટે પોતાની જાતને તૈયાર રાખે અને એમ કરતા જીવન જીવવાની કળા પાડુ

હાય કરે એ જ, કર્તાનું કદ, છે. અથવા પહેલો વિભાગ મૃત્યુની અનિવાર્યતા અને મગલનાનું પ્રતિષાદન એ છે, બીજો વિભાગ જીવની મરણોત્તર ગતિને વિશે બહુધા ધિયોભોદિના એતદ્વિષયક સાહિત્યને અનુસરી વિમ્મૃત માહિતી રજૂ કરે છે અને ત્રીજો વિભાગ જરવોબની, હિંદુ, ખ્રિસ્તી અને ઈસ્લામ એ ચાર ધર્મો પ્રમાણે મરણોત્તર ગિતિ વર્ણવે છે બીજો અને ત્રીજો એ, બે વિભાગો જેમણે અન્યાર સુધીમા એવું સાહિત્ય નહિ વાચ્યું હોય તેમને એનાથી વાંકે ક' તેમની આ મળ ધી જિજ્ઞાસા મતોષરે, અને તેથી, આ અથવા વિશિષ્ટ વિભાગ ગણાવાપાત્ર છે બીજો વિભાગ બતાવે છે કે મૃત્યુ પછીની ગિતિ વિશે કર્તાનું વચણ ધિયોભોદિ અને પ્રેતવિદ્યા, એ વિશે જે કહે છે તે સ્વીકારવાનું છે કર્તાની પુનર્જન્મના સિદ્ધાન્તમાં પણ પૂરી સમતિ છે. 'પુનર્જન્મના પ્રકાર વિના વિશ્વનું રાજ્યતત્ત્વ એટલે નર્થ અધારુ. ઈશ્વરનો ન્યાય, કુદરતના ભેદ, અને જીવનના કાયકાનો ઉદ્ધ કરનાર અને ઉશાકના ગુરૂચારી તે પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત' (૫ ૧૮૭) એમ કહેતા કર્તા પુનર્જન્મના સિદ્ધાન્ત આથે સકળાયેના કર્મના નિયમ વિશેની ગેરસમજૂતિ દૂર કરી તેને પણ સમજાવે છે ત્રીજો વિભાગ, જેમ કર્તાનો જુદા જુદા ધર્મોના જીવનાત્મક અભ્યાસ બતાવે છે, તેમ હિંદુની, ને દુનિયાની અનેક જૂની તેમજ વર્તમાન ભાષાઓના સાહિત્યમાંથી વીણેલા મૃત્યુવિષયક, અવતરણો દોષો ઉપરાંત પાતામા ધરી દેતો આ અથવા એથી વિભાગ એમનું બહોળું વાચન, એમની ધાર્મિકતા અને એમણે આ અંધ માટે લીધેલો અમ અપદ દેખાડી આપે છે અથવા લાપા પણ, ધ્યાન ખેંચે તેવી છે પ્રે દાવર શિષ્ટ અસ્કૃતપ્રધાન ભાષા સારી ગીતે વાપરી જાણે છે તો બીજી બાજુ પોતાના ખારસીપણાથી જગત દરમાતા ન હોય તેમ, પારસી ગુજરાતીના તેમજ ફારસી-ઉર્દૂ તત્ત્વો પણ એ છટથી વાપરે છે પ્રે દાવર આદ્યેથી ન અદ્યતા પોતાની વિદ્વતાનાં દર્શક બીજા અથવા પણ ગુજરાતને આપે એમ દર્શાવે

'વાત્સલ્ય' ના નાનાભોટા જય નિષ્કાત્મક લેખામા તેના લેખક 'ધૂમકેતુ' જીવન અને સાહિત્યને વિચારવિષય બતાવે છે. 'ધૂમકેતુ' એમા જીવાની જાગવી રાખનાનો કીમિયો બતાવે છે, સુખ દુઃખ જીવન, મૃત્યુ, પરાજય અને એવા, જીવનપ્રયોનો જરાક જીડા જઈ વિચાર કરે છે, વ્યક્તિવિકાસમાં તથા સામાજિક-રાષ્ટ્રીય પુનર્જનનામાં ધર્મની અગત્ય યાપી આપે છે, ગાંધીસંઘા ઉત્તમ લક્ષ્ય આદિ સામાજિક પ્રયો પરત્વે પોતાનું

પદ્ય સ્પષ્ટ, કઠે છે, શુદ્ધિની સામે ભાવનાને મૂકી તેનું ગૌરવ કરે છે, હવનમાં ખેરખાની-ખેધડી શાંતિ અને ધ્યાનની-જરૂર સમજાવે છે, નવી પ્રગતી રચનાના અને આમપુનર્ધટનાના માર્ગ દર્શાવે છે, ગુજરાતની સાહિત્યભિરુચિના અભાવના કારણ શોધે છે, ગુજરાતી રંગભૂમિના નવસર્જન માટે કેટલીક સૂચનાઓ રજૂ કરે છે, પત્રકારત્વ અને વિવેચનની તેમ દ્રષ્ટી વાર્તા અને કવિતાની ચર્ચા કરે છે અને નર્મદના હવનને મૂલ્યે છે આપણું પ્રજાજીવન અને સાહિત્ય તેજસ્વી બને અને એ સાચી પ્રગતિ કરે એ ભાવનાથી પ્રેરાઈને આપણા આ સાહિત્યકાર-વિચારકે અત્રે જે વિચારો રજૂ કર્યા છે તે તર્કશુદ્ધ કે શુદ્ધિપૂત કરતા જીર્મિપ્રેરિત વધુ છે આવેશમય વિષ્ણુનો અને અતિશયોક્તિ કેટલાક લેખોમાં નજરે પડે છે તેનું કારણ એક આ છે, અને ખીણ છે લખાણમાં ઉદ્ગટતા ભાવવાની કર્તાની વૃત્તિ વિચારનું પોત બધા લેખોમાં એકસરખું ઘટ નથી અને વિચારવૈશદ્ય પણ કેટલીક વાર નથી દેખાતું તેનું કારણ 'ધૂમકેતુ' ની પ્રકૃતિમાયીય મગગે અને 'જીર્મિ' ને 'સ્ત્રીશયન' જેવા માસિકોના આરક્ષણ તરીકે મૂકવા માટે તેમણે આમાના વણા લેખો કદાચ ઉતારણે લખી નાખ્યા હશે અને ઉતાવળને કારણે તેનું પુનરીક્ષણ કે અમાર્જન તે કરી શક્યા નહિ હોય એ પણ હશે, લેખોમાં નિમગ્ન માગે તેની વિચાર-વ્યવસ્થા અને સુચ્છિતા ઓછી દેખાય છે અને ભાષામાં કથાક ભૂલો ચર્ધ ચર્ધ છે તેનું કારણ પણ એ ઉતાવળ નરસિંહરાવની 'નિવર્તીલીલા' અને રા. પાઠકનો 'સ્વૈરવિહાર' ગુજરાતને પરિચિત છે રા. નગીનદાસ પારેજે મગાળી 'વિચિત્ર પ્રમથ'ના કરેલા ગુજરાતી, અનુવાદ 'પ્રથમ'માં કવિવર સ્વીન્દનાથનો સ્વૈરવિહાર કે એમની નિવર્તીલીલા જેવા મળે છે એ છે એક સમર્થ પ્રતિભાશાળી કવિ અને તત્ત્વજ્ઞનો સ્વૈરવિહાર, એટલે લખાવટ પ્રસન્નમધુર ને હળવી છે ખરી પણ ચિંતન જીતી ચક્રાનુ, ને તત્ત્વમાં ગભીર છે ક્ષિતિ, અપ, તેજ, મરુત અને વ્યોમ એ પાંચ ભૂતોને સોળતી મનાવી તેમનો વાર્તાનાપ કવિએ ગોઠવી કાઢ્યો છે. વિષય, પરત્વે, કવિવરે કોઈ નિમગ્ન સ્વીકાર્યું નથી માનવીનું ચિંત, નારીનો, મહિમા, સૌ દર્શ, ભારતીય મંરકાર, આમીણુ જનતા ગલ અને પદ્ય, કાવ્યનું તાત્પર્ય, જાનતા, હાસ્યના મગ અને એના વિવિધ પ્રકારના વિષયો મૌનિક દીપ્તિવાળા કવિ-વિચારણાથી અત્રે અજવાળાયા છે હાસ્યના મગની કવિવરે કરેલી વિચારણા ખૂબ મૌનિક ને તેથી મનનીય છે લગભગ મધ્ય જ સાહિત્યપ્રકારોને અકૃણતાથી ખેડનાર સ્વીન્દનાથનો આ એક મનોરંજક કાગળપત્રક પ્રયોગ હશે, તોપણ એ છે સ્વીન્દનાથનો એ આ

પુસ્તક બરાબર પઠાવી આપે છે શુદ્ધિવદ્ધો માત્ત્વિક જ્ઞાનાનુદની યોડીત્રાત્રી
લઢાણુ એના વાચનાર નર પામવાના

ધર્મ-તત્ત્વજ્ઞાન

આ નિબા મા અવયોધવાના પુસ્તકો અગિયાર છે જેમા માત
જ્ઞાતર છે

મૌલિક બખાલુના આ પુસ્તકમા જ્ઞાનયોગી ચદુભાઈ સાથેનો
અધ્યાત્મ વાર્તાના૫૧ પ્રથમ નોધને પાત્ર છે સ જન ચદુભાઈ રદિરનિવાસી
તત્ત્વજ્ઞ શ્રી મહાત્મા જ્ઞાતા પદર વર્તના એમના નિર્મ મપડનો નાલ
પામેના તેમના એક પ્રથમ ન નાચકર લદે ચદુભાઈ સાથેના ચેતાના
પ્રથમો નથા ચદુભાઈનો ઉપદેશ નોવી લખને શ્રી રામકૃષ્ણ પગમદ સના
વાર્તાવાપની નોધ કરી લેનાર શ્રી મહેન્દ્રનાથ મુખાના જેવી જ મેવા
મુમુક્ષુ વર્ગની મળવી ગણાય આ પુસ્તકમા આનેખાથેલા પ્રસંગોને નિમિત્તે
ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, આધ્યાત્મિક સાવના અને વ્યવહારને રમતા અને પ્રકો
પરની ચદુભાઈની જ્ઞાનવાણીનો લાલ નાયક પામગે તેને જ તેમાથી
ચદુભાઈના અભિત્વનો પણ તેને પચિય મળગે ચદુભાઈની ભાષામા
અનુભવાની સગતા અને મળ છે પુસ્તકમા આગલમા એમનો
આત્મવૃતાન્ત અને 'આત્મમાહાતકાર' નામક વેખ આપવામા આવ્યા છે,
તેમ અન્તમા વેતાન્તચર્યામા વપરાતા તબ્દોનો તેમણે બનાવનો અર્થકાશ
અને તેમનાં કેટલાક મનનીવ અત્તરત્તક વાકયો છાપવામા આવ્યાં છે
ધર્મરેખી મુમુક્ષુવર્ગને પુસ્તક વલુ મળને

કવિતાવિભાગમા નોધાયેના 'કેવલમગ્ધુમગે' આદિ ત્રણ પુસ્તકોના
સતમવિએ પોતે પડેની વાર મઘમા લખેના 'જીવનમગ્ધ' (મ નદલા
ભો શાહ)મા જીવનમા આવી પડતા સધરો અને આફતોની વિકાસ
અર્થે અનિવાર્યતા અને પ્રભુચેરિતતા સિદ્ધ થરી, બહારના અને અતરનાં
મુદ્દો વેળા વિમિષ્ટુ આધર છેવે કેવા વલણવર્તન રાખવા તે સરગ
આવામા યોગ્ય વિન્તારથી સમગ્રનુ છે લખવાને અનુનને ગીતાબોધ
મદ્દલમિ પગ કેમ કો તેને ખુલામો પણ આમાથી મળી રલ છે એમ
તખકે બનાનુ છે જીવનનો પૂગ ગ્રીધર, ઝમયોગ અને ભમ્નિયોગ-એ
સરનો સવાલરો મેળ સાધવાનો એમનો નલેય આ પુસ્તકમા પણ બખક
આધો છે પુસ્તકનો નાગ તેની આ ■ છી લીગીઓમા આવી મળ્ય છે
અજાની કે જાની, સર્વ કોઈના જીવનમા, જીવનની મર્ પ્રકાગ્ની બચિમ

પર યુદ્ધ તો રહેલું જ છે અને એ યુદ્ધનો માનવી જે રીતે સ્વીકાર કરે છે અને જે હેતુથી ને જે ભાવનાથી તેમા પોતે પડેલા છે, તેના પર એના જીવનવિકાસનો આધાર રહેતો હોય છે. યુદ્ધ વિના મથન નહિ મથન વિના કશાનો ઉદ્ધેવ નહિ આમ યુદ્ધથી જ જીવનનું વિકાસન અને જીવિરોહણ થતું હોય છે એ કારણે શ્રી ભગવાને અમુર્તને યુદ્ધના ક્ષેત્ર પર બોધ આપ્યો છે.

‘દિવ્ય પ્રેમદર્શન’ (પ્રાણુપાલ પ્રભાશંકર બક્ષી)મા દિવ્ય પ્રેમનું એટલે કે પ્રેમવશણા ભક્તિનું શાસ્ત્ર સખ્યામય શાસ્ત્રવચનો અને સતવચનોના ઉતારા સાથે ઉત્સાહપૂર્વક નિરૂપાયું છે. લેખકનું શાસ્ત્રજ્ઞાન અને સતવાણીનો એમનો પરિચય સારા છે. લેખક પોતેય આ દિવ્ય પ્રેમથી રંગાય છે. ધાયલ થયા હોય એવી રંગભરી જર્મિની એમની લખાવટ છે. છેલ્લા પ્રકરણમાં નારદભક્તિસૂત્રો ભાષાતર સાથે આપવામા આવ્યા છે. ભાષામા નોંધણીવિષયક અશુદ્ધિઓ બેસુમાર છે. પુસ્તકની ભાષા હિંદીમાંથી ગળે આ ભાષાતર હોય એવી શકા કેમ જન્માવતી હશે?

ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનને લગતી તેમની વ્યાખ્યાનમાગનાં તેરમા વ્યાખ્યાન ‘દ્વૈતાદ્વૈતવાદ’મા રેવરન્ડ ડબ્લ્યુ ગ્રેહમ મલ્લિગને પૂર્વના અને પશ્ચિમના દ્વૈતવાદ તથા અદ્વૈતવાદના સિદ્ધાન્તો પોતાને સમજાયા તેમ વર્ણવી, તેમની સામે એ બંને વાદને નામજૂર કરતું ખ્રિસ્તી દષ્ટિબિંદુ રજૂ કર્યું છે. આપણા જ્ઞાને તો લાગે કે પ્લેટો, શકરાચાર્ય, ક્યુમ, કાન્ટ ને હેગલ જેના સમર્થ તત્ત્વજ્ઞોની ગંઢન તત્ત્વવિચારણાની સામે ઈશુભક્ત ખ્રિસ્તીની શ્રદ્ધાભૂત માન્યતાઓ જ માત્ર મુકાઈ છે. પાદરીસાહેબનો ગુજરાતી ભાષા પરનો કાબૂ નોંધપાત્ર છે. આપણા દ્વૈતવાદી મધ્વાચાર્યને તેમજે માધ્વાચાર્યના

છે. આ તો મગનલાઈનું આ ઉપનિષદ પરનું વિચારમનન. ધીજન અનેકાના વિચારમનનને જમાનાઓ મુઠી ઉત્તેજા અને સ્પર્ધા શકે એવી તત્ત્વસામગ્રી 'મુંડક' અને ધીજન મુખ્ય ઉપનિષદોમાં સરેશીજ છે. જ્યુતિ, ઉપનિષદ, તેમનો સમય, મુંડકોપનિષદનો અન્ય ઉપનિષદો સાથેનો સંબંધને કાલક્રમ તથા મુંડકોપનિષદનો તત્ત્વસિદ્ધાંત—આ સર્વ મુદ્દાઓની મુંદર ચર્ચા કરતો રા. ગોપાળદાસ પટેલનો સાથે જોડેલો ઉપોદ્ધાત આ અનુવાદનું મૂલ્ય વધારે છે. કર્મમાર્ગ ને સંન્યાસમાર્ગ પરત્વે એકાંતી નહિ પણ સમન્વયી વલણ હાથવતું, પરમ તત્ત્વને પામવાનો ઉપાય બતાવતું, ગીતા જેવી કવિતા અમકાવતું 'મુંડક' સૌ તત્ત્વપ્રેમીઓના વાચન-મનનનો ઉત્તમ વિષય અને એવું છે. તેનો આવો સવિવરણ અનુવાદ અલો આવકાર્ય છે.

ભર્તૃહરિનાં 'વૈરાગ્યસતક' અને 'નીતિસતક' તથા પુષ્પદંતવિરચિત 'સિવમહિમ્નઃ સ્તોત્રમ્' ના અનુવાદ લઘુ પુસ્તિકાઓ રૂપે પ્રગટ કરીને સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયે એક કરવા જેવું કામ કર્યું છે. તેનો પાઠ અને મનન કરનારને દષ્ટિ અને પ્રકાશ આપે એવી સુકવિતાથી સોબતાં સુભાષિતોની ભર્તૃહરિની અનુભવવાણી આપણો અમૂલ્ય સંસ્કારવારસો છે. એને પ્રજામાં ફરતો ને જીવતો રાખવાનું સત્કાર્ય ભર્તૃહરિનાં બે સંતકાંના આ સમૂલ સરળ અનુવાદો બળવશે. ભર્તૃહરિના જીવન તથા એનાં સંતકો અને એમાંનાં બોધ અને કવિતા વિશે માહિતી આપતો લઘુ લેખ એના અનુવાદક રા. શાંતિલાલ દાકરે બંને અનુવાદોની આગળ મૂક્યો છે. 'સિવમહિમ્નઃ સ્તોત્ર' પણ આજ મુઠી સિવજકોતને કંઈ લક્ષ્યરાતું રહેલું. એક સ્ફુરેલો લોકપ્રિય સ્તોત્ર છે. એનો પાઠ એમને એમ કરાય તે કરતાં તેનો અર્થ સમજીને કરાય તો પાઠક ભક્તિભાવમાં ને જ્ઞાનદષ્ટિમાં રોજરોજ ચડતો જાય. એનો મૂળ શ્લોક, અન્યથા અને પાછળ દિપ્તિપણ સહિત સંરળ અનુવાદ આ કારણે જરૂરી હતો એ અનુવાદ રા. વિષ્ણુદેવ પંડિતે ઉત્સાહથી કરેલો છે.

'સદ્ગુણી' શ્રી. આનંદમયી માતાજીના ઉપદેશામૃતના રા. જ્યોતિ-શંદરાયે બંગાળીમાં કરેલા સંગ્રહનો રા. કાન્તિભાઈ વ્યાસે ભાવપૂર્વક કરેલો ગુજરાતી અનુવાદ છે. સંતવાણી કેવી સરળ, સ્પષ્ટ અને પ્રકાશદાતા હોય છે તેની પ્રતીતિ આ પુસ્તકનું વાચન અવશ્ય કરાવશે. મુમુક્ષુ સાધકોને અનેક રીતે માર્ગદર્શક થાય અને જીવહારરત જીવોને પરમ તત્ત્વ તરફ વાળે એવું આ પુસ્તક વાચન, મનન અને અનુસરણનું અધિકારી છે. ..

હાતીએ એનો આ ગુજરાતી અનુવાદ વાંચી જવા જેવો છે

અસ્પૃશ્યતાને શાસ્ત્રસમત ધર્મ માની બેઠેલી હિન્દુ જનતાનો જમ
ર કરવા વેદકાળથી માડીને આજ સુધીના ઋષિમુનિઓ, ધર્માચાર્યો, અને
સાધુસન્તોના વચનો તે તે પ્રસંગની કથાઓ સાથે ‘મદિરપ્રવેશ અને
શાસ્ત્રો’માં સંગૃહીત કરીને રા ચદ્રશકર શુક્લે ચૌદ વર્ષ પર ગાંધીજીએ
યક્ત કરેલી ઇચ્છાને બર આણી છે તેમ કરવામાં તેમણે આચાર્ય
આનંદશકર દ્રુવ, મહામહોપાધ્યાય શ્રીધરશાસ્ત્રી પાંડક તથા પાંડુરંગવામન
કાણે તથા બીજા વિદ્વાનોના સરોધન-વિવેચનનો નાલ લેવા ઉપરાંત અનેક
પ્રથેમાથી ઉપયુક્ત સામગ્રી તારવીને રજૂ કરી છે એ સામગ્રી ખતાવે છે
કે વેદકાળમાં અસ્પૃશ્યતા નહોતી હૃદયુઓ, શદ્રો તથા ચાડાલોના ઉન્નેષ
વેદોમાં છે ખરા, પણ તે શદ્રના અર્થમાં—ને શ્રદ અસ્પૃશ્ય નહોતો—પાપમાં
વર્ણ તરીકે નહિ શદ્રોને વેદાધ્યયનનો અધિકાર નહોતો, પણ તે ઉચ્ચાર-
શુદ્ધિના આગ્રહને કારણે, તિરસ્કારને કારણે નહિ વળી શદ્રત્વ અન્ય વર્ણોની
માફક મદવી શકાતું જન્મ કરતા આચાર ને સસ્કાર પર તે કાળે નહુ બાર
મકાતો મેચ્છ, અશુચિ, અને અધાર્મિકને ‘અત્યજ’ ને. અસ્પૃશ્ય’ ગણનારા
મૃતિકારા ધણા છે, પણ મૃતિકારોના વચનોમાં મેળ નથી નળી મૃતિ તો
દેશકાળાનુસાર ફેરે છે, તેમાં ગણાવેલી ધણી જાતિઓ આજે અસ્પૃશ્ય નથી
મનાતી, અને કૂતરા ગિલાડા જેવા પશુ પણ અત્યારે અસ્પૃશ્ય નથી ગણાતા;
પુરાણોમાં ચાડાલ, શુદ્ધ ને બીલ અસ્પૃશ્ય નથી ગણાયા ગીતા, ભાગવત;
અને ભક્તિસૂત્રોના વિશાળ, ઉદાર અને પતિતપાવન ભાગવત ધર્મમાં તો
‘પાપયોનિઓ’ને પૂરે આવકાર છે જૂતમાત્રમાં પ્રભુ જેવાના ભાગવતે
પ્રમોદેના માનવધર્મમાં ચાડાલદેવને અનકાર જ નથી ભાગવતની અસદે
તથા સગવડિયા વ્યવહારધર્મે જુદી જુદી સ્મૃતિઓએ આદેશોના અસ્પૃશ્યતાના
ચિત્રવિચિત્ર નિયમોના અમલને ઢીલો કરી મૂક્યો હતો કરાચાર્ય આદિ
ધર્માચાર્યો તથા એકનાથ, તુકારામ આદિ સતોએ આજે પગાય છે તે
પ્રમારની અસ્પૃશ્યતાનો તો વિરોધ જ કરેનો છે નહ, કનકદાસ, ચોખામેળા
આદિ અનેક પ્રાત સ્મરણીય ભકતો ‘અત્યજ’ જાતિમાં જ પ્રગટયા હતા;
જેન તથા જૌહ ધર્મ તો જન્મથી નહી પણ કર્મથી જાતિ માનનારા
હોઈ તેમાં અસ્પૃશ્યતાને ધ્યાન નથી પુષ્ટિમાર્ગ અને સ્વામિનારાયણ
મંત્રાવના મૂળ સંધ્યાપદોનાં વચનોનાં પણ અસ્પૃશ્યતાને કાઈ રીતે ટકા
નથી—આ બધુ મન મ યોમાંથી યોગ્ય ઉતારા ને ટિપ્પણ સાથે ખતાવી

લેખકે સિદ્ધ કર્યું છે કે આત્મની અપૂર્યતા જરીય શાસ્ત્રસમત કે ધર્મોચિત્તિ નથી લેખકે વચ્ચીપત્રકો તરફ ધ્યાન ખેંચી શાસ્ત્રવિચારથી મ્યત્ર રીતે પણ એ બનાવી આપ્યું છે કે અપૂર્યતા ઈશ્વરે નહિ પણ માનવીએ સરજેલી છે અને તેને વધારવામાં તથા કાંઈ કરવામાં પરદેહી રાજ્યકર્તાઓનો પણ મિક મિક રૂઝો છે લેખકે હરિજનોના મંદિરપ્રવેશના ઇશ્વરિ માટે અનુદૂત વાર્તાવરણ જણાવેલા અને લોકમન ફગાવવાના આશયથી આ મતપ્રવૃત્તિ ઉપાડી છે, એટલે મંદિરપ્રવેશનો મુદ્દો પણ તેમણે આત્મની સંધિ અર્થે છે હરિજનોના મંદિરપ્રવેશ અને પૂજના અધિકાર સિદ્ધ કરનારા વચ્ચેના પણ તેમણે ઝણાં એવું કર્યું છે, અને ખીજા બાંદૂ રાજસંતાને મંદિરોના વહીવટ પર કોઈ અંકુશ હોય નહિ એમ કહેનાગણોને જવાબ આપવા, રાજસત્તા છેક પ્રાચીને ઇગથી એવો અંકુશ મંદિરો પર ધરાવતી આપી છે તેને નર્મતા અતિહાસિક પ્રમાણે મંજૂરમાં રહ્યું કર્યું છે હિંદુ સમાજના આગેવાનોએ સને ૧૯૩૩માં કચેરી પ્રતિજ્ઞા અને મંદિરપ્રવેશની હિંદુઓને કરેલી પ્રગતિને યજ્ઞની હજારો પલ્લુ આપી શકે એવું કહે પુનઃકર્તુ નામ અપૂર્યતા અને શાસ્ત્રો ન રાખતા મંદિરપ્રવેશ અને શાસ્ત્રો એવું રાખ્યાના પોતાના પગલાંને સહેલુક હરાયુ છે છેવટે, આધુનિક અપૂર્યતા તે શાસ્ત્ર કે ધર્મ નથી પણ રૂઝ છે, અને ધર્મના ક્ષેત્રમાં પણ રૂઝો તો અદનાતી આવી છે એમ મ્હી એ રૂઝને ઉખેડી નાખવાનો પ્રામ ધર્મ તેમણે ઇમોધ્યો છે પુનઃક સાચા વાલી જનારને આજની સવર્ણોનું હરિજનો પ્રત્યેનું વર્તન કેટલું અમાનુષી અને વિચારમૂકતાવાળું છે એનું ભાન ધર્મોપુનઃક આ કારણે જે મદોળા પ્રચારનું અધિકારી છે, તે અને

ગીધીછંએ આવી તે પાછી આણુવા શું મૂચુંવ્યુ, આજની ફેળવણીએ આપણને કેવા કરી મૂકેલા છે, ગાધીજીના સદેશાના પ્રકાશમાં આપણા શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ, નોકરિયાતો, રાજ્યો, કવાકારો, સાહિત્યકારો અને બધા ધધાદારીઓને ક્યુ કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, એ બાબતો મહારાજે પોતાની સીધી, સરળ, સ્પષ્ટ, નિર્મળ, લોકગમ્ય ભાષામાં મુદર રીતે જણાવે છે. આમંડો વિગે વાત કરવાના ખરા અધિકારી મહારાજ જ ગણાયે, મારેણ એ ગામેડામાં જન્મ્યા, જીજ્યાં ને વસ્યા છે, આમીણ લોકસંભાજને એમણે જોતી વચ્ચે 'ત્યાં પછીય સેવાયે' વસી પૂરી જાળખ્યા છે, અને એ અનુભવને લીધે ગામેડાના પ્રશ્નોનીય પૂરપૂરી પિંજણ એમને છે. જન-હિતને લક્ષ્યતા અનુભવી લોકસેવકની એના સીધા જીવનસંપર્કમાંથી આવતી આવી વાણીનો લાભ પૂરતા પ્રમાણમાં લેવાય એ ખૂબ જરૂરી છે.

*

'મુજવતા પ્રશ્નો'માં તેનાં લેખક શ્રીમતી મનુમતિ (1) અને રા. નરહર મહેતા અને સપાદક, રા. મુજવતરાય આચાર્યે આસપાસના આજના સસારના અવલોકનને તેમજ પોતાની કલ્પનાને બળે કેટલાક કિસ્સા જોભા કરી પોતે અનુભવી સસારશાસ્ત્રીઓનો સ્વાંગ સજી તે તે કેસમાં-જોભા થયેલા મુજવતા પ્રશ્નોના ઉકેલ સચવવાની ચેષ્ટા કરી છે. આ નવા યુગમાં જૂના સામાજિક પ્રશ્નો બહુ રહ્યા નથી, તો દાપત્ય, ખનીય જીવન, કુટુંબજીવન, આર્થિક જીવન, વગેરેને લગતા નવા પ્રશ્નો જોભા થના જાય છે. એવા પ્રશ્નો રજૂ કરવા લેખકોએ જોભા કરેલા કિસ્સા ઠીક વૈવિધ્ય દાખવે છે છતાં આપણા સસારના સમસ્ત પ્રદેશને આવરી લેતા નથી, અને જેટલા વ્યક્તિગત લાગે છે એટલા સામાજિક કોટિના જણાતા નથી. છતાં તેની કેટલાક પત્રોમા સનાય પૂજાય કે મુજવણુ રજૂ થાય અને ખીજામાં એના જવાબ અપાય એ જાતની પત્રાકારી રજૂઆત આકર્ષક છે. એવા જુદા જુદા પ્રકારના મુજવતા પ્રશ્નોની જણાવટ તથા કેસમાં કયાંય આજકલાપણુ કે પ્રગતિશીલતાનો ખોટો મોહ જણાતા નથી, પણ આપણે સસાર સુખી અને નીરાળી બને એવી ભાવના અને વિવેકી દષ્ટિ પ્રવર્તેલી જણાય છે એમ કહેવ જોઈશે. મુદ્રણની અનેક અગતિઓ.

લેખોમાં મૃતદેહને સ્મરણને કાર્ષ્ણ્ય તોને ખાંધે જોગ્યવાની રીતને જોગવી કવી રમ-ગાડીનો તથા અમિદાહ માટે મુધરેલી દળનાં ક્રીમેટોરિયમનો ઉપયોગ કરવાની સામ્રદ્ધિ માયતં દાખલાદલીલો સાથે કરી છે. એમના કહેવા પર લક્ષ આપવા જેવું છે.

વિવચવાસના સ્ત્રીપુરુષને પશુકાટિમાં વર્ષ જઠ અધ પતિત કરનાર તત્ત્વ છે એમ ફરી ફરી કહી, લગ્ન કરતાં પ્લઝમચર્ચને ચડિયાતું જાહેર કરી, લગ્નનો મુદ્દ આદર્શ સમજાવતાં ટોફ્ટોયનાં લખાણોના સમ્રદ્ધ 'ધ રિલેગન્સ ઓફ ધ મેકિસઝ'ના રા. વિશ્વનાથ ભટ્ટે કરેલા મુજરાની અનુવાદ 'સ્ત્રી અને પુરુષ'નું દ્વિતીય પુનર્મુદ્રણ આ વર્ષમાં રાજકોટના નવયુગ પુસ્તક ભંડારે પ્રગટ કર્યું છે. એ પુસ્તક મુજરાતનાં નવજનપતિઓના હાથમાં મકવા જેવું છે.

આ સમીક્ષકે સાડગ્રીસની તેમજ પિન્તાગ્રીસની ગ્રંથસમીક્ષાઓમાં જોલી નોંધ લીધી હતી તે રા. નરહરિ પરીખદ્વારે તારુણ્યમાં પ્રવેશી કન્યાને પત્રો' એ પુસ્તકની પાંચમી આવૃત્તિની નોંધ પણ તેને જ લેવી પડે છે ! આ પાંચમી આવૃત્તિમાં લૈંગિક જ્ઞાન આપવાની આવશ્યકતા તથા લઘુવ્યવહાર વિશે ગાંધીજીનાં મંતવ્ય રજૂ કરતા એ અને કાકા કાલેલકરના એ લેખ ઉમેરાયા છે. પહેલા મુદ્દા વિશે ગાંધીજીનું માનવું એવું છે કે લૈંગિક જ્ઞાન ખરા જિજ્ઞાસુને જ ખરા અધિકારીએ એની વિકાસ-તેજક અસર નહિ થાય એવી ખાતરી કરીને પછી આપવું જોઈએ. કાકા કાલેલકર એ બાબતમાં એમ કહે છે કે કાચી ઉમરનાં યુવકયુવતીઓને કામવિકાર બાબતમાં સલામત રાખવાનો ઉપાય એમને અજ્ઞાનમાં રાખવાં એ નથી પણ એમનામાં ચારિત્ર્યનાં મૂળ જોડાં નાખવાં એ છે, અને એ કામ વત્સલ અને વિવેકી માખાપોનું અથવા જવાબદારી સમજતા વાલીઓ કે વડીલોનું છે. લગ્નવ્યવહાર પરવે તો ગાંધીજી ક્રાંતિકારક વક્ત્રુ બતાવી આંતરપ્રાંતીય, અતિશદ્ધ અને સર્વજ્ઞના વિવાહ જેટલી હદે પહોંચતા આંતર-રાષ્ટ્રીય, અને વિદ્યાર્થી વિવાહનો પુરસ્કાર કરે છે. કાકા કાલેલકરનો એ સબંધી લેખ ગાંધીજીના એ અભિપ્રાયને ટેકા આપી, વર્ણાન્તર અને ધર્માન્તર લગ્નથી વર્ણભેદ અને ધર્મભેદ નહિ પણ જિજ્ઞાસુ ભાવ જરૂર નહીં ધરે અને સામાજિક ચમત્કવ્યતા આ યુગના મહાન કાર્યને મદદ મળશે એવી તેની દૃઢશ્રુતિ સલાખાવે છે. રા. નરહરિ પરીખે ગાંધીજીનો અભિપ્રાય સ્વીકારી આંતરપ્રાંતીય અને વિદ્યાર્થી લગ્નને વિશેષ પોતાના વિચારોમાં તે સુજન ફેરફાર કરી ગાંધીજીની સૂચનાના અમલની પુસ્તકમાં

એમાં લખી છે એમ નથી, જાતજાતના પીણા તમા શિયાળા માટેના અને
સુવાવડી સ્ત્રીઓએ ખાવાના પાક બનાવવાની રીતની પણ માહિતી આપી
છે તેલ પાકવાની, સાણુ બનાવવાની, માખી-માકસનો નાશ કરવાની, દત
મજન બનાવવાની અને મુખવાસ માટે મસાલેદાર સોષારી બનાવવાની રીત
પણ સ્ત્રીઓએ વર્ણવી છે, અને જે પ્રકરણમાં બાળકોના તથા મોટેરાના
જુદા જુદા રોગની ધરગથુ દવાઓ પણ બતાવી છે આની બધી સામગ્રી
જોતાં ગૃહિણીના સમસ્ત ગ્રંથકાર્યપ્રદેશને પુરતક વ્યાપી વળે છે અને
તેથી તે ગૃહિણીનું કીમતી મિત્ર, સાથી કે માર્ગદર્શક બને એવું છે

*

‘શ્રી રામકૃષ્ણ આશ્રમ : જ્યેષ્ઠ અને કાર્ય’ એ કરાચીના રામકૃષ્ણ
મંના અધ્યક્ષ સ્વામીશ્રી રંગનાથાનંદે લખેલી પુસ્તિકાનો બહેન ત્રિવેણીએ
કરેલો ગુજરાતી અનુવાદ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસના આગમનસમયની
આપણા દેશની રિયતિ, શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસનો સંદેશ, સ્વામી વિવેકા
નંદની પ્રવૃત્તિઓ, રામકૃષ્ણ મિશનની સ્થાપના એ મિશનનું જ્યેષ્ઠ અને
મધ્ય, મિશનની દેશના જુદા જુદા પ્રાંતમાની તથા પરદેશમાની શાખાઓ,
આ સર્વ બાબતો વિશે સંક્ષેપમાં જરૂરી માહિતી આપે છે

*

બધા મળીને આલીસ લોકપ્રચિત પખીઓનો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ
શાસ્ત્રશુદ્ધ અને લખાવટની દષ્ટિએ (અદર તે તે પખીઓ વિશેના સાહિત્યમાના
ઉલ્લેખો તથા પ્રચલિત લોકકથાઓનો છૂટથી ઉપયોગ થવાને કારણે) રસિદ
પરિમળ દ્વારાવડે રા નિરંજન વર્મા અને રા જયમતી પરમારની મિત્રમેનડીએ
લખેલું ‘આપણું આગણું જોડનારા’ એ પુસ્તક પ્રગટ થયા પછી એક જ
વરસમાં બધાસ યર્ષ ગયું હતું સુમીક્ષાવર્ષમાં એની બીજી આવૃત્તિ બહાર
પડી છે. એનો સંતકાર કરતા આનંદ થાય છે અને સચવાઈ જાય છે કે
આપણી આજની પેઢી એના કર્તાઓના પ્રકૃતિપ્રેમ અને પ્રકૃતિનિરીક્ષણનો
એક પોતાને લાગવા દે

બકોર પટેલને દારમનું અવલંબન બનાવતા સાત સાત નવા દારમપ્રસંગો છે એટલું કહે આથી બસ થશે.

કમલ પ્રકાશન મંદિરે એક 'શિશુભારતી ગ્રંથમાળા' શરૂ કરી છે. તેના આ પ્રથમ વર્ષમાં ૭ ૭ પુસ્તિકાઓ એક એવા બે શ્રેટ તેણે પ્રગટ કર્યા છે. પહેલા સેટની પુસ્તિકાઓ તે 'ગણના સિયાળનાં પરાક્રમો'ના ચાર ભાગ, 'ગણનાની હર-રે' અને 'બહેકાનની બહાદુરી' અને બીજીની ૭ તે 'હમીદી બિદ્દી', 'ભામટા બાપા', 'ભાચરિયાલાલ', 'લાડુની જાત્રા', 'બામો બકરો' અને 'બૂચકો ગણેડો'. બધી પુસ્તિકાઓ રા. રમણલાલ મોનીએ લખી છે. બાળકોને આવી વાતો બહુ ગમે છે એમ માની કે એવા અનુભવથી પ્રેરાઈને લખાયેલી આ બારે પુસ્તિકાઓમાંની વાર્તાઓ 'હિતો-પહેલ'-'પંચતંત્ર'ની એવી પ્રાણીવાર્તાઓ કરતાં એ રીતે જુદી પડે છે કે આમાં લેખકે માત્ર બાલમનરંજન જ તાક્યું છે, બોધ આપવાનો ઉદ્દેશ રાખ્યો નથી. સિયાળ, બિદ્દી, બકરો ને ગણેડો જેવાં પ્રાણીઓનાં તોફાન મસ્તી, ચતુરાઈ, મૂર્ખાઈ, ફળેની, અટકચાળાં વગેરે રજૂ કરતી રમણ પ્રસંગમાળા આ વાર્તાઓમાં યોગ્યપેઠી છે. બે પુસ્તિકામાં બાપરિયાને અને લાડુને પણ સજીવ પાત્રો બનાવ્યાં છે. પુસ્તિકાઓ વાર્તામિત્ર શિશુઓને ગમ્મત સાથે વાર્તારસની સારી સ્લાણ આપશે.

નવસર્જન કાર્યાલયે પ્રગટ કરેલ 'શિશુરંજના' (વિનોદિની નીલકંઠ) માંની પોપટની ચતુરાઈની પહેલી નાકની કીમત સમજાવતી રાખ અને ફકીરની ત્રીજી અને સિયાળના શ્રોહ અને સસલાના જાતિપ્રેમની ચોથી, એ ત્રણ વાર્તાઓ શિશુરંજક બને એવી છે. ફૂંલાં-ફૂંલાં બાળકોને ખાવાની સ્વાદિષ્ટ ડાકણની જૂની વાર્તાઓને ચીકે ચાલતી બીજી વાર્તામાંની જુગુપ્સાપ્રેરક, લયજનક અને રસિકતાવિરોધી કલ્પના કુમળાં બાળકો આગળ મૂકવાની જરૂર ન હતી. નૂતન દષ્ટિ ધરાવતાં લેખિકા પાસેથી તે નવી જાત પાડે એવી બાલવાર્તાઓની આશા રખાય.

એ જ પ્રકાશક સંસ્થાએ 'લેવીસ કારોલ' કૃત જ્યમચહર બાલમોગ્ય કલ્પના-કથા 'એલીસ ઇન ધ વન્ડરલેન્ડ'નું રા. ખીતાંજરદાસ ભરદ્વાજે તૈયાર કરેલુ ગુજરાતી રૂપાન્તર 'લીલી અગ્નિવંશ દેશમાં' નામથી પ્રગટ કર્યું છે. જેટલી નાનેરાંને તેટલી જ મોટેરાંને રસદાયક ચનાર મૂળ અંગ્રેજી કથામાંથી રૂપાંતરમાં ઘણું મધુ કાઢી નાખવામાં આવ્યું છે, કેટલુંક ઉમેરવામાં પણ આવ્યું છે અને આપણા દેશનું વાતાવરણ એમાં મૂકવામાં આવ્યું છે. લીલીને સ્વપ્નમાં સસલાના દરમાંની અગ્નિવંશ દુનિયામાં જે જે જોવાનું

મળ્યું ને જે જુદા જુદા અનુભવ થયા તેનું રસિક વર્ણન કરતી અને એ કંપનાસૃષ્ટિનાં વિવિધ પાત્રો દ્વારા કેટલીક માનવ આસિયતો રજૂ કરતી આ કથાને ગુજરાતનાં કિશોરો આગળ રજૂ કરવાની જરૂર હતી જ. આ રૂપાંતર તેમને રસોદ્બોધક થાય તો એની સફળતા.

ભારતી સાહિત્ય સંઘે પ્રગટ કરેલ 'ચીનનાં બાળકો' પર્લ મકની એક બાળકયાનું રા. નીરુ દેસાઈએ કરેલું ગુજરાતી રૂપાંતર છે. ચીનના લોક-શૃવંનનો તથા તેમના પહેરવેશ, રમકડાં, ખોરાક, રમતો, વગેરેની વિગતો સાથે ચીનનાં બાળકોનો વાર્તાના સ્વરૂપમાં એમાં ઠીક પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. લખાણમાં અનુસ્વારની બૂલો થઈ છે.

'સદેશ બાલસાથી અંથમાળા'ના ત્રીજા પુસ્તક 'પુરાણની વાતો' (શુવરામ જોષી) માં પાંચ રસિક અને બોધક પુરાણકથાઓ છે. પ્રભ પાસેથી આવેલા કરમાંથી નહિ પણ પોતાના પરસેવાના ધનમાંથી દાનપુણ્ય કરતા સદસાનિકની વાર્તા પ્રજાસેવાનો રાજધર્મ, બૃહસ્પતિ અને સંવર્તની વાર્તા અભિમાન અને ઈર્ષ્યાની અનિષ્ટતા, નગ-દમરતી અને હંસની પૂર્વજન્મની કથા અતિથિમેવાનું ફળ, અનસૂયાની વાર્તા તપ અને સતીત્વનો પ્રભાવ અને શમ્ભુવાહનની વાર્તા 'પરદુ જે હિપકાર' કરવાનો આદર્શ બતાવે છે. પાંચે વાર્તાઓની લખાવટ કુશળ હથેલી દેખાડે છે.

નવયુગ પુસ્તક બહાર તરફથી પ્રગટ થયેલ 'બહાદુર બેટા' (મોહનલાલ ધામી) જૂની લોકકથાઓને અનુસરતી વીર વિક્રમના પુત્ર વિજયકુમારનાં ચતુરાઈભર્યાં પરાક્રમેની વાર્તા છે. છેલ્લે વાર્તામાંથી સાર જે રચ્યો છે તે બિનજરૂરી હતો. પૃ. ૮૨ પર 'બગલમાં' ને બદલે 'બગલામાં' છપાવાની રમૂજ બૂઝ થઈ છે.

એ જ પ્રકારક સરથાનું 'બાળકોનું હિંદુસ્તાન' આપણે ત્યાં બાલબોધ્ય બૌદ્ધિક સાહિત્ય બહુ જ થોડું છે એ જોતા એક આવકારદાયક પ્રકાશન કહેવાય. બાળકોને કેન્દ્રાનુસારી પદ્ધતિથી હિંદનાં એકે એક પ્રાંતનો (હવે પાકીસ્તાનમાં ગયેલા પ્રાંતોનો પણ) તેમાં પરિચય કરાવવાની નેમ તેના બૌદ્ધિકનિષ્ણાત લેખક રા. પોપટલાલ અંબાણીએ રાખી છે. હિંદનાં બાળકોના સંબંધનમાં પ્રત્યેક પ્રાંતનો રહેવાસી કિશોર પોતાનો, પોતાના પ્રાંતનો, ત્યાંના પોતાક ખાનપાન લોકશૃવન પાક પેદાશ આબોહવા ઈત્યાદિની વિગતો સાથે વાતચીતની ભાષામાં પરિચય આપતો હોય, એની યોજના કરીને લેખકે પુસ્તકમાં બાલબોધ્ય હળવાશ અને રસિકતા આપ્યાં છે.

આર. આર. શેઠની કંપની વડે પ્રકાશિત 'બાલસાહિત્ય વાર્તાઓ :

પિતાળીસની પ્રથમનીક્ષાના અતમા લખ્યું હતું 'ધોડા સમયમાં સ્વરાજ આવવાનું જ છે ભારતના પુરુષાર્થનું એ પૂર્ણવિરામ નહિ હોય, સ્વરાજનો કારભાર નવાવવાના અને રાજનીય શુલાભીના સવાતો દોડસે વર્ષોએ આપણને દુનિયાથી એટલા પાછા તાજ્યા છે તે અતર કાપી નાખી ભારતને દુનિયાનું આગતી હોગનું પ્રગતિવીર ગષ્ટ જનાવવાના મહત્તર પુરુષાર્થનું એ પ્રારભર્ષિદુ જ હશે એ ભગીરથ કાર્યને માટે પ્રજાને તૈયાર કરવાના કામમાં સાહિત્યકારોએ પોતાની ગીતે પોતાનાં માવનોધી સહાય ભૂત થવું પડશે' આ ૧૯૪૭ના વર્ષમાં ૧૫મી ઓગસ્ટના રોજ એ સ્વરાજ આવ્યું છે એને, તેમજ ત્યારપછી બનત ગોના બનાવોને ક્ષીધે તેમજ ક્રિયા થતા ગ્રંથોના પ્રજાને ક્ષીધે, પેલા શબ્દો મરી વાર વાપરવાનું જરૂરી બને છે સાહિત્ય ગેની નવત્રતાના રહેવાળો કૃપા કરી આમાં અચ્છન્નવ્ય ન રહે. રાજ્યન નના કે રાજ્યમરણના દાસ કે ભાડૂતી પ્રચારકો સાહિત્યકારોને બનાવવાનું સૂચન આમાં છે જ નહિ. હાથમાં આવેના સ્વરાજને છારવવા તથા તેને સ્વ ક્ષવા—નવધવાની મર્મક્ષમતા ને પાત્રતા મેળવવા અને રાષ્ટ્રની પ્રતિષ્ઠા દુનિયામાં વધારવા માટે પ્રજાની આતરિષ્ઠ તાકાત અને શુદ્ધિ વધારવાની ખાસ જરૂર છે પ્રજાની નમગાર્થિઓ અને અશુદ્ધિઓને હટાવવામાં જાણણિયો પ્રયાગ કે કામદા કામ ન આપે એમ નથી, પણ તેના કરતા પ્રજાના હૃદયના મર્મભાગને મુક્તિપ્રમતાથી અપર્ણ તેની મૂર્છિત ચેતના જાગડવાનું મર્મ વધુ સગીન સ્પર્શના વાગે એ ૧૫ સાહિત્યમંત્રેનું

રાજ્યદારી વર્ગમાંથી આવશે? પ્રતિભાવન્ત કવિ કાવ્યથી, વાર્તાકાર વાર્તાથી, નાટકકાર નાટકથી, નવલકથાકાર નવલકથાથી, નિમંધકાર નિમંધથી, કટાક્ષકાર કટાક્ષથી, પોતાની કળાને ને જાતને વફાદાર રહી, પોતાની ભૂમિકા પરથી આ કાર્ય બજાવે તે અત્યારને ટાંકણે રાષ્ટ્રના નવધ્વજતરમાં એની સેવા ગણાશે, એણે એ જોવર્ધનધારણ્યને પોતાની લાકડીનો ટેકા આપ્યો કહેવાશે. પ્રજાના હયાને પોતા રહી એને શુદ્ધ રાખવાનું, એના આત્માને સધામત રાખવાનું, કામ મોટું છે ને બહુ જરૂરી છે. આ છે તો સાહિત્યકાર માત્રનો સામાન્ય ધર્મ, સનાતન ધર્મ, પણ આજની ધડીયે તો એ એનો વિશેષધર્મ પણ બને છે

‘પણ આમાં નવું શું કર્યું? સાહિત્યકાર ઉત્કટ સવેદનાને વરલો જ હવે છે, તે આવી આસપાસની હવા ચસશે એટલે કાઈના કલા વિના પોતાના પ્રત્યાઘાત રજૂ કરશે જ’ આમ કહેવામાં આવશે. પણ એવી સવેદન-શીલતા બહુ દેખાઈ નથી એટલે તો આ વાત થાય છે. ગાંધીજીએ પ્રજાને તથુ તથુ દાયકાથી શીખવ્યા કરેલી વાતોમાં, એમણે જે મૂલ્યો સ્થાપી આપ્યાં તેમાં, એમની જીવનદષ્ટિ કે ફિલસૂફીમાં, આપણા સાહિત્યકારવર્ગની આત્મપ્રત્યયયુક્ત શ્રદ્ધા હોય તો ૧૫મી ઑગસ્ટ પછીની પરિસ્થિતિમાં ય છેલ્લી પણ સુધી પોતાનો સદેશો આપવો ચાલુ રાખવાના એ મહાત્માના કાર્યને પોતાની રીતે તે અનુસરે નહિ? પેલા વિશેષધર્મની બજવણીના કે સક્રિય સવેદનશીલતાના અ-દર્શનનો આ તો એક જ દાખલો. પણ બહુ ઉતાવળા થવું ન જોઈએ. કદાચ હવે પછી એ બધું દેખાય-પ્રગટ થાય.

‘જાની આ સમીક્ષા પૂરી થતાં ગુજરાત સાહિત્યસભાએ મને સોંપેલું ‘૪૫ થી જાની ત્રયસમીક્ષા કરી આપવાનું કાર્ય પણ પૂરું થાય છે. એ કાર્યને મેં જીવનના ઘણા દિવસો ને કલાકો ને મહિના આપ્યા છે, એને જે કંઈ પરમાત્માએ આપી છે તે દષ્ટિથી અને શક્ય તેટલી નિષ્ઠાથી એ કાર્ય બજાવ્યું છે. સમીક્ષામાં કંઈ દષ્ટિએ કામ કર્યું છે એ આ સમીક્ષામાં ‘૪૫ની સમીક્ષાની નોંધ લેતાં મેં બતાવ્યું છે. આ સમીક્ષાને અગે કુલ સાડા આઠસો જેટલાં, નાનાંમોટાં પુસ્તકો રજૂવાં પડ્યાં છે. એમાંથી કશુંક સારું વાંચ્યો, કશુંક પાઠ્યો તો તોય આપે ને તૃપ્તિનો ઓડકાર લાવે એવાં પુસ્તકોની સંખ્યા મોટી ન હતી આથી એ સિવાયના વિપુલ અચરાશિને વાંચવા-સમીક્ષવાનું કામ સર્વથા આનંદપ્રદ બન્યું નથી. એ અચરાશિમાં દેખાતા દર્શનના દારિદ્ર્યે હુ-ખ, તો અપકવતા, અભ્યાસની ગેણપ અને ભાષાની અશુદ્ધિએ ધણીતાર ઝીડ ઉપજાવી છે. આ બધું ન કરું તો મેં મારી ખરી.

મંડળ ૨' ના ૧૨ મા પુસ્તક 'સારોદ્ધાર-દ્વિતીય ખંડ' (ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી)માં અગાઉ 'કિંગ્સ' તથા 'કુમાર' નામિત્તે પ્રગટ થયેલા તથા ખીજા મળી કુલ ૨૮ નવા માહિતીઓ મુદ્રિત થયા છે એ લેખની સામગ્રી વિજ્ઞાનરસિયા સમ્રાટકે મધુકરચરિત્રી એવી કરેલી છે એમ યત્નમાનત્ર અને બનાવતી વરસા નેથી વિજ્ઞાનની સિદ્ધિઓનો પરિચય છે, આમળા ને કુમળાના ઉપયોગની સૂચનાઓ છે, વાસણોની પસંદગી વિશે માર્ગદર્શન છે, ગરોળી આશિયા ને ચામાચીડિયા વિશે કેટલીક જાણવાજેત માહિતી છે, રોમનો પરાજય કરવાનું બીજું યોગ્યતા વિજ્ઞાને ગોધેશી નવી દવાઓને બગીચા માહિતી છે અને એવું ખીજું ઘણું છે બારથી સોળની ઉંમરના ઈશોરોને જ નહિ, મોટેભાગે પણ ચોપડી કેટલી જાણવાજેત માહિતી આપશે.

નૂતન પ્રયત્ન કાર્યોત્તમ તરફથી 'વિદ્યાર્થી વાચનમાળા' ની પહેલી ત્રીજી, આઠમી અને નવમી એકાદમી પુનર્મુદ્રણ થયા છે તેનીય અંતર નોંધ લેવી જોઈએ. વીસ ત્રીસ પુસ્તિકાઓ આ ચારે એકાદમી પહેલી અને ત્રીજી ભારતના પુરાણખ્યાન, ઇતિહાસ-પ્રસિદ્ધ અને વર્તમાન વિમુક્તિમત શ્રીપુરુષોના લઘુચરિત્ર ૨૪ કો છે, અને આમથી તથા નવમી એવાં ચરિત્રો ઉપરાંત ભારતના કેટલાક શહેરો, યાત્રાધામો અને દર્શનીય સ્થળોનો પરિચય કરાવે છે બાનખાથી ઉપરની દેશના કિંગ્સ વિદ્યાર્થીવર્ગને આમ આપણા દેશના ઇતિહાસ-ભૂગોળની માહિતી આપી તેમની બાળ ભારતની નીમાકિર્તિ બ્યક્તિઓનાં પ્રેરણાદાયી ચરિત્રો ધરતી આ 'વિદ્યાર્થી વાચનમાળા' વિદ્યાર્થીઓના આજના બહુતમની પુરવણી કરે એવી હોઈ, તેની શ્રેણીઓના આવા પુનર્મુદ્રણથી સૂચિત થતી તેની સોફિસ્ટિકેશન વાળી કરાવે છે.

ઉપસંહાર

વિભાગવાર તથા પુસ્તકવાર સમીક્ષા પૂરી થઈ એક જ પ્રશ્ન છેલ્લે વિચારવાનો રહે છે '૪૭' ના વરસનો વાડમવષાક કેટલી આની ? આ પ્રશ્નમાં કૃતિઓની અમ્યા નહિ પણ ગુણવત્તાનો આંદ અપેક્ષિત છે દરેક વિભાગમાંથી ગણનાપાત્ર કૃતિઓ તારવી જુઓ એવે એનો ઉત્તર મળી જશે એવો પ્રયત્ન કરતાં જણાશે કે સિદ્ધાંત અને અર્થસાત્ત્વની તો અડકે જ અને નવનમ્યા સિવાયના વિભાગોમાં દેશમાંથી એવી માંડ બબે ત્રણત્રણ અને વાર્તામાંથી અડધા તો ચારપાંચ એવી કૃતિઓ નીકળશે જગે છે, અર્થ સાત્ત્વની માફક આ સાવ પણ એક નવનમ્યાવિભાગ '૪૭'ની સાવડ

પ્રથમ સર્ગન 'માનવીની ભનાઈ' એ વિભાગે આપેલ છે ઉપરાંત 'પાછને ખારણે,' 'પખીનો મેળો,' 'પાતાળકૂવો,' 'એકલવીર,' 'કાળચક્ર' અને 'મેનાપતિ' જેની સ્વતંત્ર કથાઓ અને 'જવાબા,' 'પશુરામય,' 'અનંતરાજ,' 'ધરને મારણે,' 'જગનનો ગળ તારકન' અને 'સુવભા' જેવા અનુવાદો એ વિભાગે દેખાડ્યા છે નવનક્યાની કાષ્ઠક વધુ સખ્યા છેના '૪૭ના સમય વાક્યમયશિમાથી અસ્વસાળી કૃતિઓ વધારેમાં વધારે પચાસથી વધુ નહિ થાય. એમાં કેટલીક તો પાઠી અનુવાદો હશે, યુગરાતનુ સ્વતંત્ર સર્ગન નહિ હોય. આ પચાસેક કૃતિઓમાં '૪૭ની સાવની અન્ય કૃતિઓ કરતાં, એટલે માત્ર સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ જ, સારી અને મૂલ્યવાન નિરપેક્ષ ધારણે તપાસો તો પ્રથમ નહિ પણ દ્વિતીય વર્ગમાં મૂકાય એવી કૃતિઓની જ મખ્યા એ પચાસમાં વધુ હશે. આ હકીકતને આધારે પેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો હોય તો કહેવાય કે '૪૭ નુ વાક્યમય-વરસ નવ-દશ આની પાકયું' છે. આગના વરસને મુકાબને આ વર્ષે નમનુ ગયુ ગણાય નવા લેખકોએ તેજ કે પ્રતિભાની ઝાઝી છત બતાવી નથી અને જે સિદ્ધ લેખકો છે તેઓ પણ પોતાની આગની બિદ્ધિને કમ્પવી સક્યા નથી લલિતેતર વાક્યમયનું આપણુદારિયે તો આ વર્ષે ઠીકે ઉગાકુ પડયું છે.

સિદ્ધ લેખકોની વાત થઈ એટલે સ્વ-જવેરચ દ મેઘાણી યાદ આવી ગય છે. છેતાણીસની પ્રથમ સમીક્ષામાં જેમ કવિશ્રી ન્હાનાલાલના તે વર્ષના આરભમાં થયેલા અવસાનની નોંધ લેવી પડી હતી, તેમ આ સમીક્ષામાં સમીક્ષાવર્ષમાં થયેલા તે મેઘાણીના અણુધાર્યા અવમાનની નોંધ લેવી પડે છે. આ સમીક્ષામાં તેમની સાત કૃતિઓની નોંધ લેવાઈ છે, જે આ સમીક્ષા પૂરતો કોઈ એક લેખક માટે મોટામાં મોટો આકડો છે એ સોરઠી લોકસાહિત્યના અંગ્રેજ સરોધક સપાદક અને રસદર્શી વિવેચક અને કવિ, વાર્તાકાર તેમજ નેત્રકથાકારનુ એમની સહુથી ન્યારી વિશિષ્ટ જાપમુ, આખાલવૃદ્ધ જનતાને ખીખ વર્તમાન સાહિત્યકારો કરતા સહેનાઈથી વિશેષ આકર્ષણ સાહિત્ય હવે નવુ જોવાનું નહિ મળે ! મેઘાણી ફક્ત એક જ-વર્ષ વધુ જીવ્યા હોત ! ૧૫મી ઓગસ્ટ ૧૮૪૭ના સ્વરાજપ્રાસિદ્ધિને, ત્યારપછીના બનાવોએ વધારેલી ગંધીજીની વેદનાને તથા '૪૮ના જન-યુઆરીમાં થયેલા ગાંધીજીના મોતને ગાવા તો મેઘાણીની જ જરૂર હતી પ્રજાના સ્વરાજપ્રાસિદ્ધિના અવસરને એમણે એવા આનંદઉજાળથી વધારે હોત ! રાષ્ટ્રપિતાનુ મોત જ પ્રજાને રડાવે એવું હતું છતાં મેઘાણીના વિલાપ-ગીતે પ્રજાને એવી ધ્રુશકે ધ્રુશકે રડાવી હોત !

લાગણી, છુપાડી છે, એમ કહેવાય. માત્ર આપણી સામાન્યતા કે, શરીરઆધારનું બાત આપણને વધુ જિંદગી, ચક્રવાં પ્રરુપાર્થ કરવા પ્રેરે. એ પરિણામ જ લક્ષ્યમાં રાખી આ નીચું છે. આપણું સાંપ્રત સાહિત્ય કેવી ગતિ કરી રહ્યું છે એ જાણવા સમીક્ષકે કર્તવ્યવશુદ્ધિથી એ જાણું વાંચવું તો જોઈએ જ, અને મેં એ વાંચ્યું છે એની તો, આશા છે કે, તમે સમીક્ષાઓ સાક્ષી પૂરે લેખકો-પ્રકાશકોને સંજ્ઞા તો ને પ્રગટ થતા સાહિત્ય સંબંધમાં સલાહ સૂચના આપવાની સંભવતા એમને મન સમીક્ષકની ધૃષ્ટતા પણ મારે મન સમીક્ષકના કર્તવ્ય બાળકમાં એટલું કહેવાનું કે જે ૩૭ ની ૨ '૪૫ ની સમીક્ષાઓને અંતે રહ્યું છે એ હજી પણ ચાલુ ગણી અહીં પણ લાગુ પડે છે, એમ માનવું. કહેવાનું ત્યાં રહ્યું છે તે પરિસ્થિતિમાં બહુ ફેર પડ્યો નથી. //

આભાર

જેણે તમને વરસમાં પ્રગટ થયેલા ગુજરાતી સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાતી તક મને આપવા માટે, તેમજ છેલ્લી બે સમીક્ષામાં થયેલો વિશ્વંજ ઉદારતાથી સહી જવા માટે, ગુજરાત સાહિત્ય સભાની કાર્યવાહક સમિતિનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. જે લેખક-પ્રકાશક બાદમાં એ પોતાના પ્રકાશનો મોકલી ગુજરાત સાહિત્ય સભાની આ ઝોક અતિ દ્વિપયોગી સાહિત્યસેવાને સરજી બનાવી છે, તેમના પણ સભા તરફથી તેમજ મારી તરફથી કૃતજ્ઞતાવે આભાર માનું છું. સાથે સાથે, પોતાના પ્રકાશનો સમીક્ષા માટે ન મોકલનાર લેખક-પ્રકાશકોને સાહિત્યપ્રીત્યર્થ વિનંતિ કરું છું કે તેઓ અનુભવી સમીક્ષકોને હવે પછી તે જરૂર મોકલતા થાય, એમને પોતાને એમાં અંગત કશું લાભ/હાજો ન દેખાય પણ થોડીક સાહિત્યસેવા કર્યાનું શ્રેય તો એમને એથી જરૂર મળશે.

વિજ્ઞાન વિભાગ

સમીક્ષક

પ્રો. ધનજીભાઈ ફદીરભાઈ

૧૯૪૭ના પ્રકાશનોની સમીક્ષા અર્થે પ્રથમ આપણા શરીર અને તેના આરોગ્ય તેમજ મન અને તેનાં આરોગ્યથી સર કરી શરીરને નોંધતા પોપણ અંગેનાં પુસ્તક તથા વસ્ત્રને લગતા પુસ્તક નોંધશું. ૫મી આપણી આજુબાજુની સૃષ્ટિ, અને જીવનક્ષેત્રના બીજા વિષયો અર્થશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, ઇત્યાદિને લગતા પુસ્તક અને છેવટે વિજ્ઞાનનો અમર દૃષ્ટિએ વિચાર, એ રીતે અવનોટન કરીશું.

બાળકો અને માતાની સહાનુભૂતિ જુદા જુદા લેખકો દ્વારા લખાયેલા આ મહાગાની (ગુજરાત સંશોધન મહા, મુબઈ) આરોગ્ય પત્રિકામાળાનો આ પાંચમો મહાકો છે આ પુસ્તકમાં ૭ લેખો છે બાળકો અને માતાઓની સહાનુભૂતિ અનેક રીતે લેવાની હોય છે તેમના આરોગ્ય અને શરીરવિકાસનો ખોરાકની દૃષ્ટિએ અહીં ખાસ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, અને જુદા જુદા લેખકો જેમાં કેટલાક ડોક્ટરો અને પોતાના રિપનના નિબંધોનો છે, તેમજ આ વિષયની જુદી જુદી બાજુઓ રજૂ કરી છે, એથી ઉપર્યુક્ત વિષયના બધા દૃષ્ટિબિંદુઓ આવી જાય છે.

આ પુસ્તકમાંથી ખાસ માનાઓને અને બાળકોને સાથે સંબંધ ધરાવનારાઓને શું શીખવા, જાણવા કે કરવાનું મળે છે, તેમજ સામાન્ય જનતાને આ વિષય અંગે શી માહિતી પ્રેરણા કે જાગૃતિ મળે છે, અને શું સ મહાન વગેરે તરફથી શું નવું ગાન મેળવવામાં આવ્યું અથવા શું નવીન સંશોધન કરવામાં આવ્યું તે દૃષ્ટિએ પણ આ પુસ્તિકાને નોંધ મળાય.

(૧) ‘ જન્મ વખતે ગુજરાતના બાળકોની શારીરિક સ્થિતિ ’ નો લેખ ખરેખરા સંશોધનનું પરિણામ રજૂ કરે છે ૧૯૪૪માં મુબઈમાં વસનાં મધ્યમ ઝર્ગના ગુજરાતી કુટુંબોના ખોરાક તથા શરીરવિકાસ સંબંધી તપાસ હાથ ધરવામાં આવી હતી તે અંગે માતાઓ અને બાળકોના સંબંધમાં મોટી માહિતીના પરિણામ ચોકાવનારાં છે વળ ૧૯૨૮ થી ૧૯૪૨ સુધીમાં મુબઈમાં જન્મેલા ૨૪૬૫૫ ગુજરાતી બાળકોની વિગત ઉપરથી જણાય છે કે સરખામણીમાં ગુજરાતીઓમાં બાળમરણનું પ્રમાણ વધારે છે અને તે વરસોવરસ વધતું ગયું છે હિંદુસ્તાનમાં જન્મ વખતે બાળકોના

મરેરામ વગ્ન કરતાં ગુજરાતી બાળકનું વગ્ન ઓછું હોય છે, અને જન્મ પછી ઉત્તરોત્તર ઘટતું જાય છે. મુંબઈ શહેરમાં ગુજરાતી બાળકાનું વગ્ન અને તંદુરસ્તી સતત ઘટતાં જાય છે. મુંબઈ કચેરી સુરત અને અમદાવાદમાં સ્થિતિ વધારે ખરાબ જણાય છે. ૯૬૫ ગર્ભવતી ગુજરાતી સ્ત્રીઓના લોહીની તપાસ પરથી જણાય છે કે તેમાં ગુણ રંગ અને લાલ આયુષ્ય વજાં કમી છે. એમ નક્કર દર્શાવેલો તપાસ પરથી જણાયેલાં પરિણામ જનતાની આંખ ઉઘાડવા માટે ઉપયોગી છે આપણી સ્ત્રીઓનો શારીરિક સ્થિતિ ઉત્તરોત્તર ખરાબની જાય છે એના અનેક કારણોમાં મુખ્ય પૈશ્વિક બોગકની પચ્છની કરવાનો અશક્તિ, અથવા એવા બોગકનો અભાવ, આર્થિક નિયતિ અને બીજા કારણોનો છે.

૨. થી ૫ નંબરના લેખોમાં કંઈ ખામ નહું સંશોધન નથી પરંતુ જરૂરની અને ઉપયોગી માહિતી આપી છે. (૨) “મગર્ભા સ્ત્રીઓ માટે સામાન્ય મૂલનાઓ” માં બોરાક, આરામ, કસરત, સ્વચ્છતા અને પ્રસૂતિ પહેલાંની તપાસ મુંબઈ કચેરી છે, એથી બાળકનું જન્મ વખતનું વજન વધવાનો અને માતા તથા બાળકનાં બીજાં લેખમ દૂર થવાનો સંભવ છે આ લેખ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ તથા બીજાં લાગતા વળગતાઓને ધોર ઉપયોગી છે. (૩) “મગર્ભા સ્ત્રી અને ધાવણ બાળકની માતાઓનો બોરાક” એ લેખમાં બોગકના પોષક તત્વોની સામાન્ય માહિતી અને સ્ત્રીઓની તથા ધારીને તે કેટલા પ્રમાણમાં લેખે તે જણાવ્યું છે. (૪) “બાળકો માટે તાજા દૂધનો વપરાશ” એ હિંદી સંશોધન મંડળે પ્રકટ કરેલા એક લેખનો અનુવાદ છે. તેમાં બાળકના વય પ્રમાણે જાય, બકરી તથા બેચનાં દૂધ, અને ઉમેરવાની ખાંડ વગેરેનાં પ્રમાણનાં કોષ્ટક આપ્યાં છે. (૫) “૭ મહિનાથી ૭ વર્ષના બાળકનો બોરાક” એ ઇંગ્લિશ રિયર્મ ક્લબ એસોસિયેશનની એક પત્રિકાનો અનુવાદ છે. એમાં ધાવણ કેવી રીતે છોડાવવું અને બાળકને કેવો અને કેટલો બોરાક આપવો તે વિષયની વર્ણવ્યું છે. બોરાકના હેતુઓ (૧) શક્તિ મેળવવી, (૨) આયુષ્ય અધિક તથા તાજા કરવા, (૩) આરોગ્ય જાળવવું, એ દૃષ્ટિએ બોરાકના ત્રણ કોષ્ટક આપ્યાં છે, વળી કેટલાક ખાસ પદાર્થો તૈયાર કરવા તથા રાખવાની રીત બતાવી છે એમ આ લેખો વ્યાવહારિક રીતે ઉપયોગી છે (૬) “ગુજરાતના શાક અને ફળોમાં વિટામિન ‘સી’ નું પ્રમાણ” એ લેખના લેખક ડૉ. પંડ્યાએ પોતે મેળખેલાં કરીને આ પ્રમાણ નક્કી કર્યાં છે. ‘સી’ વિટામિન સંકીરણે જરૂર છે, વળી બોગકમાં તે લેખે તે કરતા.

ઓણું લેવામાં આવે છે, તેથી આ સરોધન અને આ લેખમાંનાં કાષ્ઠક અતિ અગત્યનાં છે. (૭) 'ઉપસંહાર'માં માતા તથા બાળકની તબીબી તપાસની આવશ્યકતા સમજાવી માતા તથા બાળક માટેનાં "પ્રગતિ પત્ર" આપ્યા છે તે ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે.

"ગુજરાત મંથોધન મંડળ"નાં આરોગ્યપ્રકાશનો અતિ પ્રતસાપાન છે. સારો ખોરાક પ્રગતના જીવનને માટે આવશ્યક છે. પરોપકારી સંસ્થાઓ તથા લેખકો તરફથી અને છૂટક લેખો દ્વારા સારા અને પૂરતો ખોરાક કેવો હોવો જોઈએ તે વિશે સારા પ્રમાણમાં માહિતી પૂરી પાડવામાં આવે છે એ દર્શનો વિષય છે. હવે તો માહિતીનો અભાવ એટલો નથી જોવામાં કે સારા ખોરાકનો અભાવ છે; અને ખોરાક મળી શકે તેમ હોય તોયે તે મેળવવા માટે નાણાનો અભાવ છે. ખોરાક કે તેને માટે નાણાં કેમ મેળવવાં એ જ આજે આમવર્ગને માટે મોટામાં મોટો સરોધનનો પ્રશ્ન છે.

દાંત ધણું જીવો અને દાંતવિજ્ઞાન--ડૉ. કે. દો. જીલા (ડન્ટલ કેમિકલ, નવસારી). કોઈપણ બળી સદેશાઓ જેમ ડૉ. જીલાની પુસ્તિકાઓ ૨ વરસે આપણાં દાર ટેકે છે, દાંત સંબંધી આપણી બેદરકારી માટે આવેલી મોકારે છે અને દાંતની સમાજ લેવા ઉદ્દેશ્ય છે. એમની ખા સેવા સતત આપુ છે, એ આશ્ચર્ય સાથે આનંદનો વિષય છે. આગતી પુસ્તિકાઓ પેઠે આ બે પુસ્તિકાઓમાં પથુ દાંત વિશેના અનેક ઉપચાર સાથે લેખો, દુચકાઓ, કહેવતો, કવિતાઓ, કડિકાઓ વગેરેનો સારો સંગ્રહ છે. પહેલી પુસ્તિકામાં 'નામરવેસનુ પાન', 'ઉદર મામા માટે કાંઈક', 'બાળકોના દાંત', 'મારા દાંત મેં કેમ જાળવ્યા', 'તદુરસ્તીનો દરવાજો', 'વગેરે લેખો સારા છે, તેમ જ બીજી પુસ્તિકામાં 'દાંતલુ વિરુદ્ધ દુષ્કર્મ', 'પાનનું બીકું', 'અંગૂઠો ચૂસવાની ટેવ', 'તમારી જીભ સાફ રાખો' એ લેખો નોંધપાત્ર છે અને 'રાધા દાંતલુવાળી', 'દાંતને ઉત્તેજિત લોકગીતોનો સંગ્રહ' અને 'પ્રજાની ગીત-સવાદ' તેના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે સાહિત્યદૃષ્ટિએ લક્ષ્ય બેચે બેચાં છે.

પહેલાંની પુસ્તિકાઓ કરતાં બાપા, જ્ઞાંતણી અને લેખોની પસંદગી ઉત્તરોત્તર સુધરતી જાય છે, એ સંતોષની વાત છે. ડૉ. જીલા લાંબાં વરસો સુધી ગુજરાતની આ સેવા કરતા રહ્યા એમ ઇચ્છીએ.

માંદગીનાં કારણો વિ ધ. મુનશી (સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, મુબઈ-અમદાવાદ). પુસ્તિકાના નામ ઉપરથી અને રોજનાં કારણોના કાપડોનો ઉકેલ લેખક જ્ઞાતઅનુભવથી શોધ્યો છે, એવી પ્રત્તાવના ઉપરથી

રાડ્યાતમા જે આત્મા બધાય છે તેને સફળ કરે એવું પુસ્તકમાં કંઈ જણી નથી “ સાન્નને દરડે ને માદાને ઉપવામ ” એ સૂત તારવેતું છે તેમ થવાના કારણનો સાર આટલામાં સમાયેલો છે. “ ઇન્દ્રિયાર્થ સંયોગના ક્ષણના તથા કર્મના હીનયોગ અતિયોગ કે મિથ્યાયોગ થયા પછી પહેલા વાત, પિત્ત કે કફમાથી એક કે વધારે દોષ કાપે છે અને પછી તેમ થાય છે માટે કાપેના દોષને જ આયુર્વેદમાં રોગનું સીધું કારણ ગણવામાં આવ્યું છે અને એ દોષને કાપાવનાર કારણોને દૂરના કારણો કહ્યા છે ” આમ હોવાથી “ જેના આહારવિહાર જલશમિતે મમ રાખે એવા હોય છે તેને રોગ પણ થતો નથી ” પ્રથમ આ બાબતને પુસ્તકમાં સુષુપ્ત કરવામાં આવો છે

વાત, પિત્ત અને કર્મો સિદ્ધાંત તથા તેઓની ઉત્પત્તિ, પાચનક્રિયા મળવિસર્ગ અને બીજી તારોગિક ક્રિયાઓની આયુર્વેદ અનુસાર સમજણ આપીને જ લેખકે સતોત માન્યો હોત અને ખાસ આયુર્વેદની પદ્ધતિને વળગી રહીને જ એ વિષયો સમજાવ્યા હોત તો એ વિષયો પરત્વે એમ પુરાણા વિદ્યાનનું નિવરણ ગણવાનો વાચકને તાબ પ્રાપ્ત થાત પરંતુ (વૈદ્યક અને આરોગ્યના ધણાક પુસ્તકોમાં સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે છે તેમ) લેખક અતિ ઉત્સાહમાં એક પદ્ધતિની અતિશયોભિ અને બીજી પદ્ધતિ પર પ્રહાર કરવા મડી પડે છે, લેખકો એમ માની બેસે છે કે ગરીરસાત્ત અને રોગનિવારણના વિષયમાં આયુર્વેદ એ અતિમ શ્રદ્ધ છે, એનાથી આગળ કંઈ છે જ નહિ કે હોઈ શકે નહિ. એ કગતા બધી વિદ્યા પ્રગતિરીત છે અને અતિમના જેનું કંઈ હોય નહિ, એની દૃષ્ટિ વધારે ક્ષણપણુભરેની થઈ પડે.

જુદી જુદી પદ્ધતિ અનુસાર રોગોના ઉપાય પણ સાગનરમાં હોઈ શકે, તેથી ડોક્ટરોની રીત કે દવા ઉપર નીમ થાય એમાં પણ ખોટું નથી પરંતુ લેખક એ દૃઢચોગગી બેક્ટરિયોલોગ જાણના અને ઇન્દ્રિયવિદ્યાન-ફિઝિયોનાઈની પ્રયોગમિદ્ધ મૂળમત બાંતોને ખોળી ગણાવી દે છે આ બે વિદ્યાનશાખાઓ છે અને વિદ્યાનમાં ‘ મારુ વિદ્યાન ’ અને ‘ તારુ વિદ્યાન ’ હોતું નથી, જે પ્રયોગસિદ્ધ સાચું જણાય તે એક જ વિદ્યાન લેખકે પ્રત્નો ઉપગ્રિયત કરી આ બે વિદ્યાનશાખાઓને ખોળી પાડી છે, તેથી પ્રયોગ દ્વારા સત્ય સોધી આવ્યું વિદ્યાન જોખું કરવાની જવાબદારી લેખક વહેંચી દે છે એ તેમણે જૂનનું ન જોઈએ આ કપના કે તડામના અર્ધદગ્ધ વિદ્યાનનો જમાનો નથી પણ પ્રયોગથી સિદ્ધ થયેલું સત્ય જ સ્વીકારવાનો જમાનો છે જ છતાં બેક્ટરિયા સંજવીના એમના પ્રહારો (પૃ. ૩૧, ૩૭, ૪૧, ૪૮, ૫૦, ૫૧) પાયા વિનાના છે “ પરમેવામાંથી માથામાં કાળી જૂ

થાય છે " એટલી જંતુવિદ્યા જાણનાર લેખક જંતુવિદ્યા પર પ્રહારો કરે એ સમજાય એવું છે.

વળા લેખક પેશાબ કેવી રીતે બને છે તે વિશે દંદિયવિજ્ઞાનના વિચારને ખોટો દરાવે છે (પૃષ્ઠ ૫૬-૬૦), તો તે પણ પ્રાયોગિક રીતે સિદ્ધ કરવાની લેખકની જવાબદારી આયુર્વેદનો આશ્રય લેવાથી ટળી જતી નથી.

દંદિયવિજ્ઞાન અને યૌનક ઉપર અર્ધદગ્ધ લેખકો અને વાચકો મળતા રહે એ આપણે સારું અફમોસની ખીના છે. અને એવું વલણ દિંદની ભાવિ ઉત્પત્તિ માટે સારું નથી. આવી વિપરીતતાને લીધે આરોગ્ય અને વૈદક વિષયના લેખકો ઉપર "સમ્પત્તિ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય"ના નવા સચાયકો વધારે તકેદારી રાખે તો તે ગૌભા ભરેલુ થશે.

માંદાનો આહારવિહાર.—ડૉ. રમિકલાલ પરીખ (સમ્પત્તિ સાહિત્ય-વર્ધક કાર્યાલય, મુંબઈ-અમદાવાદ) રોજ મટાડવાના ચાર માર્ગોમંતિ આહાર એક માર્ગ છે તેથી દર્દીએ !એટલે મદામિવાળા માણસે) કેવી જાતનો અને કેવો ખોરાક લેવો તે આ પુસ્તિકામાં વર્ણવ્યું છે. ખોરાકમાં પોષણ-તત્ત્વની ન્યૂનતા હોય તો આલે પણ માંદાના અવયવો પચાવી શકે એવો આહાર હોવો જોઈએ, એ સિદ્ધાંતને આધારે અહીં આહાર આપનામાં આવ્યા છે. ખાસ એ ખામાંથી બનાવવાના જુદા જુદા આહાર, તે તૈયાર કરવાની રીત, તેઓના ઉપયોગ ગુણ અને માત્રા આપેલ છે. તે સાથે કેટલાંક કડોળ અને સૂપનો પણ ઉપયોગ દર્શાવ્યો છે. આ મુખ્ય વિષય ઉપરાંત દર્દીને શિખામણ, ચેતવણી, દર્દીના આચાર, સાચી જૂખ લાગે તે જાણવાની રીત, જમવાનો સમય, દર્દીએ શું ખાવું ને શું ન ખાવું, શું કરવું અને શું ન કરવું, વગેરે બાબત પણ દર્શાવી છે.

દરરોડે-ડૉ. ર. જે પરીખ (સમ્પત્તિ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, મુંબઈ-અમદાવાદ) દરરોડે આરોગ્યનું ઉત્તમ સાધન છે. અનેક રોગોનું મૂળ કળ-જિયાત છે. રોજ મળ દૂર કરવાનો નુકસાન ન કરે એવો ઉપાય દરરોડે છે. નાની દિમેજ હરોડી જ જાત છે અને બનેલા ગુણદોષ સરખા છે. દરરોડે કળજિયાત દૂર કરે છે. સામાન્ય રીતે દરરોડેના આ ગુણો જાણીતા છે, પરંતુ લેખ કે જે રીતે આ વિષયને ખીલવ્યો છે અને દરરોડેના ઉપયોગ કેમ કરવો એ વિષયની આ નાની પુસ્તિકામાં વ્યવસ્થિત રીતે અને પદ્ધતિસર રજૂઆત કરી છે તે પ્રશ્ન સનીય છે. પ્રથમ દરરોડેનું ઝાડ કેવું થાય છે તે (મુખપૃષ્ઠ પર દરરોડેના પાન ફૂલ ફળના ચિત્ર સાથે)

ખર્ચુ છે અને હિંદુસ્તાનમાં દરેકે ક્યા ક્યા થાય છે તે દર્શાવતો નકશો આપ્યો છે, અને દરેકની જુદી જુદી વસ્તો અને તે ક્યા ક્યા થાય છે તે કંચુ છે. રૂઢક ઉપનૃત બીજા ક્યા ક્યા ઉઘોન અને ઉપયોગ માટે દરેક વપરાય છે તે પણ કંચુ છે.

ગણિતશાત્રના કારણો અને લક્ષણો અમળ્યા છે અને તે ૨૫૮ કરતાં વધારે અંગોના રગિત ચિત્રો આપ્યા છે. દરેક ખાવાનું પ્રમાણ તથા ગીત આપી કોણે કોણે તે ન ખાવી તે પણ જણાવ્યું છે. બીજા રેચ જોડે દરેકની અરખામણી કરીને દર્શાવ્યું છે કે દરેક વાચક અને રોજ વાગે છે, એથી ખોરાકનું પાવન કરી ખોરાકમાં રહેલા સત્ત્વને ગોળાક્રિયામાં મદદ કરી પાણી જેવા મળને તે મદદ કરે છે આ ઉપરાંત બીજા દર્શાવેલા દરેકના ઉપયોગ, દરેકનું અનુપાન અને દરેકના સેવનથી થતા ફાયદા પોતાના અને અંગોના અનુભવો સહિત આપ્યા છે. લેખક કહે છે તેમ “ખાસ કરી ગુજરાતના લોકો બીજા રેચ નદિ અપનાવતા રોજ દરેકનું સેવન કરતા થાય અને પોતાનું અમિતરૂપ વધારે તો જરૂર તેઓ ઉચ્ચ સ્વાસ્થ્ય મેળવે એમાં જરાયે શંકા નથી.”

વૃદ્ધ-આયુષ્ય- માં મો આંધરી (સમગ્ર માનિત્યવર્ધક કાયાવય, અમલવાદ) ‘ચૂલુ આંધિ’ના પ્રયોગને મા ઉપયોગી કવાથોનો આ અગ્રકરનો છે. કવાય (કાદો) પ્રવાહી હોવાથી ચૂલુ વગેરે કર્મો જનવી અસરકારક નીવડે છે. કવાય મનાવવાની ગીત, તેના અનુપાન, લેવાનું પ્રમાણ તથા સમય આપ્યા છે. એક પછી એક દરેક કવાય માટે વાપરવાની ઔષધિ, તે લેવાની ગીત અને તેથી આવતા પરિણામ કમવાગ વર્ણવ્યા છે. પરિણિષ્ટમાં જુદા જુદા (પિંડાવિભાગ માટે ૫૬) રોગના નામોની નીચે કવાય સારુ લેવાની વનસ્પતિ અને તેઓના વર્ગન આપ્યા છે. રોગના ઉપાયની દૃષ્ટિએ આ ગોઠવણ વધારે જાણીતી નામે કે અહીં આપેલા રોગોની માથે જ પુસ્તકમાં આપેલા કવાથોનો સંગ્રહ (કવાથોના અનુક્રમ નંબર વડે) દર્શાવેલો હોત તો વીક ચાત નગી ક્યા વિકાર ઉપર કઈ વનસ્પતિ અમરકાર છે તે વશાવતો કોમે આપ્યો છે, એથી રૂટક રૂટક વનસ્પતિના વધકીય ગુણ જાણી નકાય છે અને સહકારથી વાદ રવી શકે એમ છે.

હું નિસર્ગોપચાર તરફ કેમ વળ્યો? કો હેત્રી સિન્ડ્રોમ અનુભવે તેનિર્મિતર (ભારતી સાહિત્ય મધ્ય મુખ્ય-અમલવાદ) એક પ્રતિભાશાળી મુરુવન મતન્ય તથા વનસ્પતિવર્તનની રૂપરેખા અને ગેમની ચિકિત્સાના ક્રાન્તિકારી સિદ્ધાંતોનું સુખાટ વિવરણ આ પુસ્તકમાં એ

સાથે, જૂંધી લેવામાં આવ્યાં છે. પુસ્તક અથેતિ વાંચવું ગમે એવું છે અને અનુવાદ પણ ઉત્તમ થયેલો છે. વળી અનુવાદે દિપ્તિ અને વાપરેલા મારિલાયિક શબ્દોના કાશ આપીને વાંચકનું કામ સરળ બનાવ્યું છે.

નિસર્ગોપચારની અનેક પદ્ધતિઓ છે, જે જુદા જુદા થટકા ઉપર ભાર મૂકે છે. લેખકે એ પદ્ધતિઓનાં જ્યાં સારતત્ત્વોનો સમન્વય સાધવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન કરી પોતાની પદ્ધતિ રચી છે અને તેને વ્યવહારમાં ઉતારી છે. રાગ શું છે અને ઉપચાર એટલે શું એ વિશે આ પદ્ધતિનાં દૃષ્ટિબિંદુ અને ખુલાસા પ્રચલિત રાગનિવારણની પદ્ધતિ કરતાં તદ્દન જુદાં અને ક્રાંતિકારી છે, અને જે રીતે લેખકે એ સિદ્ધાંતોનું વિવરણ અને મીમાંસા કર્યાં છે તે સામાન્ય વાચકને એના સત્ત્વની ખાતરી કરી આપે એવાં છે. પરોક્ષ રીતે, વિજ્ઞાનમાં એક નવો વાદ કેવી રીતે જાગ્યો થાય છે, તેની કંપના, સાબિતી અને પ્રયોગસિદ્ધતા કેમ કરવામાં આવે છે તેનું આ પુસ્તક દ્વારા એક દૃષ્ટાંત મળે છે. એ રીતે જોનારને આ પુસ્તક ઉપરથી "વિજ્ઞાન પદ્ધતિ" ની ઝાંખી થઈ શકશે. લેખકે પોતાના નવા વાદ કે પદ્ધતિને જે રીતે ખાલવેય છે અને જુદી જુદી દિશામાંથી અને જુદી જુદી રીતે તેનું સમર્થન કર્યું છે, તેમજ સમાજ અને રાજકરણ વગેરે ક્ષેત્રોમાં એ સિદ્ધાંતની વિશાળતા અને વ્યાપકતા દર્શાવી છે એ બધું આશ્ચર્યમુગ્ધ કરે એવું છે. સિદ્ધાંતદૃષ્ટિએ આ પદ્ધતિરચના સંપૂર્ણ જણાય છે, પણ રમોઈની ખરીક્ષા જગવાથી થાય છે, તે નવાયે વધારે વહેવારુ પરિણામો ઉપજાવીને એની વ્યાવહારિક સત્યતા પ્રકટ કરવાની જરૂર છે.

આ નૈસર્ગિક પદ્ધતિનો સિદ્ધાંત છે, કે જીવનશક્તિનાં વ્યાભાવિક અંત પ્રવાહ અને વહેચણીમાં ખલેલ કરનાર કઈક કારણને લીધે બધા રાગનો ઉદ્ભવ થાય છે. શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલા કે એકઠા થયેલા રાગ-દ્રવ્યોને કુદરત કાઢી નાંખવા મથે છે અને એથી તાવ, સોજો વગેરેનો ઉદ્ભવ થાય છે. પ્રત્યેક ઉગ્ર રાગ કુદરતનો દેહશુદ્ધિ અને રાગ-શાંતિનો પ્રયત્ન છે. દવાવાદી-એલોપેથિક ચિકિત્સા કુદરતના આ પ્રયત્નને જ રાગ ગણે છે અને ઝેરી દવા, રસી, શસ્ત્રોપચાર, વગેરેથી તેને દબાવી દે છે, આથી માંહે સમાયેલાં રાગદ્રવ્યો બીજાં સ્વરૂપમાં બહાર નીકળવા મથે છે. નૈસર્ગિક પદ્ધતિ તાવ, સોજો, વગેરેને દબાવવાને બદલે વ્યાધારશુદ્ધિ, ઉપવાસ અને યોગ્ય સારવારથી રાગદ્રવ્યોને બહાર કાઢવાના કુદરતી કાર્યને મદદ કરે છે, અથવા એ રાગલક્ષણોને કેટલોક વાર ઉગ્ર કરી રાગદ્રવ્યનું દહન અથવા વિસર્જન થવાની ક્રિયામાં મદદ કરે છે. એમ ઉગ્ર પ્રકારના

મનોરોગો, જેને વૈદ્યકોને જ્ઞાનો સપ્રદાય મળ કહે છે, તેને નૈનર્ગોપચાર રોગ નિવારક ક્ષતિઓ સમજે છે, અને એવી ક્ષતિઓ પેદા કરવા તરફ એટલું વનજી હોય છે વળી કચરો સગીરમા એકરો ન થાય એના આધાર વિદ્યારની જરૂર જણાવી છે

માનવદેહ એક સમગ્રીય અને મવાદી મમત્રતા કે, અને એના ખીજા ભાગોને, તે ધીવર તો આખા ચરીરને, ઈજા પહોંચાડ્યા મિવાય આપણે માન એના એક ભાગને ઈજા પહોંચાડી રાકતા નથી એથી મિનજર વાદકાપ સાપરૂપ નીવડે છે નૈસર્ગિક આધારશાસ્ત્ર આખની કામી ઉપરથી રોગો નિવાર આખ્યાત્મિક ચિન્તિઆત્મ દર્શિમિદુ, ઉગ્ર ને ચેપી રોગોના ઘટાડા સાથે દહીના રોગોનો વધારો, મેનેન્જાઇટિસ, લકવો, વગેરેનો ઉદ્ભવ, સામાજિક રોગો નિવારણ રોગે વિચારોનાં પ્રકરણોમા ઉપર કહેવી નૈસર્ગિક પદ્ધતિની દર્શિમે સુપ્રદ્યતા કરી છે

લેખકે આગળ વધીને ભૌતિક શરીર તેમજ સામાજિક અને રાજકીય શરીરમા મેગ અને રોગ નિવારણની એકતાને પિછાની છે આરોગ્ય, રોગ અને રોગનિવારણની પ્રક્રિયાઓ હેડગ કાર્ય કરી રહેના મૂળભૂત નિયમો અને મિદ્ધાન તમામ ક્ષેત્રોને કોટુ મિત્ર સબધોને, તેમજ સામાજિક, વ્યાપારી અને રાજકીય ક્ષેત્રોને બાગુ પડે છે “સપૂર્ણ નીરોગી માનવશરીરમા કોઈ પ્રમાણે કે પરોપજીવી વ્યક્તિઓ હોની નથી પણ જે તેવી વ્યક્તિઓ અન્તિત્ત ધરાવતી હોય તો તે રોગની નિશ્ચિત નિશાનીઓ છે સામાજશરીરને માટે પણ આ હકીમત સાચી છે શરીરે એમનો નિમન પ્રી નાખવો જોઈએ, નહિતો એ શરીરનો નિકાન પ્રી નાખે છે” “આખી કાયદા ધડવાની અને ન્યાય તોગવાની કલિનુમ્ત પદ્ધતિઓ અનોપધિક પથના ઉપદેશ જેની જ છે, કાગલ કે સામાજિક રોગના મૂળભૂત હરીલા કારણો જે સ્વાર્થ, જીલમ, તક્તની અસમાનતા, લોભ અને અન્યાય છે, તેમને દૂર કરવાને બદલે તે ગુના હડતાળો કુત્વડો અને બગવાઓને હથિધારના બગથી અને કાયદાથી દાખી કે છે મગનો બગથી, સ્વાર્થનો સ્વાર્થથી અને લોભનો લોભથી મામનો કરવા માગતી ઉન્ડેન્ડ અને મુધાર મગધેળ એટલી જ વિનાશક અને વિશ્વનિયમ સાથે વિચવાદી છે એ જ ગીતે દાન ધર્મ અને બીજી બધી પરોપકારી મળવગો પણ અનિષ્ટના મૂળ ઉપર ઘા કરનામા નિષ્ક્રી નીવડે છે આ બધા કેવળ દમનના વધુ સક્ષમ સ્વરૂપો છે જે કે એ મેગ અને દુ ખના લક્ષણોને હગવા પાડે

એ શક્ય છે, તેપણુ તે કારણ દૂર કરવામા નિષ્ફળ નીવડે છે. માનવ જાતની જગ્યર જરૂરિયાત દાન નથી પણ ન્યાય છે."

આ રીતે એનો એ સિદ્ધાંત સમાજ અને શરીરને લાગુ પડવાથી પરસ્પર સ્પષ્ટતા થાય છે.

માનસ રોગ વિજ્ઞાન — ડૉ. બા. અ. પાટક (ગુજરાત વિદ્યાસભા, અમદાવાદ) આ વરસના વૈજ્ઞાનિક પ્રકાશનોમાંનું આ એક ઉત્તમ પુસ્તક છે અને લેખકના લાવલર્થા પરિશ્રમનુ ફળ છે

આ પુસ્તકની એક વિશેષતા એ છે કે એક ગહન અને અગત્યનો વિષય, જેની સામે સામાન્ય મનુષ્ય અસહાય અને અજાન જેવો જામે છે, તે વિશે એ સ્પષ્ટ સમજણ આપે છે અને જે રીતે સાધારણ માણસને આ પુસ્તક ખાસ ઉપકારક છે. ખીજી, માનસિક રોગના વિશાળ પ્રદેશના લગભગ દરેક ભાગ ઉપર એમા દૃષ્ટિ ફેંકવામા આવી છે બાળક, યુવાન, અને વૃદ્ધની માનસિક ખામીઓ, રોગના હળવા અને ઉગ્ર સ્વરૂપ, અનેક કારણોથી ઉદ્ભવતા માનસિક રોગ અને ધેવજા, અને છેવટે ગાંડપણનો રોગ પણ એમા સમાવવામા આવ્યો છે ત્રીજી, વિષયને અંગેની અનિવાર્ય પરિભાષા સિવાય ખીજી બધું ઘણી સરળ અને સહેજે સમજાય એવી ભાષામાં કહેવામા આવ્યું છે. ઘણી વખતે ધરગસ્થ ભાષા અને શબ્દપ્રયોગ વાપર્યા છે. વળી દૃષ્ટાંતો અને મધ્યમેસની ઉપમાઓ આપીને સમજાવવાની રીત અતિ ઉત્તમ છે મગજના અંગોપામના નામ તથા ખીજા પારિભાષિક શબ્દો અન્ય પુસ્તકોમા વપરાયેલા શબ્દોથી ધણેઅંગે જુદા પડે છે. પુસ્તકને અતે પારિભાષિક કારા કે વિશિષ્ટ શબ્દોની ટીપ ઇચ્છનીય છે કાઈ કાઈ સ્થળે જાપખાનાની ભૂલો જણાઈ આવે છે, એ સિવાય ખીજી કાંઈ ખાસ કહેવા જેનું નથી.

મનની પ્રાકૃતિક સામાન્ય અવસ્થા સમજાય તો એની અસામાન્ય વિકૃત અવસ્થા સમજવાનું સહેલું પડે શારીરિક રોગ સમજવા સારું જેમ શરીરની નૈસર્ગિક રચના અને વ્યાપારો સમજવાની અગત્ય છે તેમ માનસિક રોગ સમજવા સારું મગજની નૈસર્ગિક રચના અને મનોવ્યાપાર સમજવાં જોઈએ. રોગ સમજવા સારું તદુરસ્ત ગ્રિતિ કેવી હોય તે જાણવું જોઈએ મનોવિકાર સમજવા મનોવિજ્ઞાન-માનસશાસ્ત્ર સમજવું જોઈએ. પુસ્તકના પ્રથમ ખડમા માનસશાસ્ત્રની મૂળશૂળ બાબતો, મગજની રચના અને તેની ક્રિયાઓ, મનના જુદા જુદા વ્યાપારો, મગજ અને શરીરના અન્ય ભાગોનો સંબંધ, મનની જુદી જુદી શક્તિઓની વિકૃતિથી

જન્યતા માનસિક રોગ, વગેરે વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે, અને તે સુરક્ષ કરવા ચિત્રો આપ્યાં છે. એ રીતે માનસિક રોગો સમજવા માટેની પૂર્વ ભૂમિકા બરાબર તૈયાર કરી છે. માનસશાસ્ત્ર ઉપર ગુજરાતીમાં ગણ્યાગાંઠ્યાં પુસ્તકો છે, તેથી આ મહત્વના વિષયની રૂપરેખા જાણવા પૂરતું પણ આ પુસ્તક ઉપયોગી છે.

માનસિક રોગના સૌમ્ય અને ઉગ્ર એવા બે ભેદ પડી શકે, તે દૃષ્ટિએ પુસ્તકના બીજા ખંડમાં સૌમ્ય માનસિક રોગ અને ત્રીજા ખંડમાં ભીષણ માનસિક રોગની ચર્ચા કરેલી છે. માનસિક રોગનાં માનસિક તેમજ શારીરિક અને સામાજિક કારણો પણ હોય છે અને તે બધાંના વિચાર કરીને ચિકિત્સા કરવી જોઈએ. “જેમ શરીરના એક ભાગમાં રોગ થતાં એની અસર શરીરના બીજા ભાગ પર થાય છે અને જેમ રોગજનક કારણો સામે આપું શરીર લડે છે તેમ માનસિક રોગોમાં પણ, મનના એકાદ વ્યાપાર પર અસર થતાં, એની બધી ઝોંઝી અસર બીજા માનસિક વ્યાપારો પર થવા સિવાય રહેતી નથી..તંદુરસ્ત મન એકમ તરીકે જ રોગોત્પાદક કારણો સામે લડે છે.”

માનસિક રોગોનાં કારણોના બે મોટા ભાગ છે: ૧. પ્રવર્તક કારણો — આનુવંશિક સંસ્કારો, માત્રાપના રોગ, વ્યસનો અને સામાજિક કારણો; બાળક અવસ્થામાં પોષણ અને પરિસ્થિતિ; જાતિ, ઉંમર, કુટુંબજીવન વગેરે. ૨. પ્રકાપકારણો, જેવાં કે શરીરના રોગ, વ્યસનો, ઈર્જા, શરીર-અવસ્થાનાં પરિવર્તનો, અતિશ્રમ, ચિંતા, લય, શોક, ક્ષલ્લ, ધાંધલિયું જીવન અને વિધાસ.

સૌમ્ય માનસિક રોગોમાં કિસ્કરિયા અને જ્ઞાનતંતુઓની નબળાઈ કે યાદ, એનાં કારણ, લક્ષણ, સારવાર વગેરે વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યાં છે.

ભીષણ માનસિક રોગોમાં ઉન્માદ અને વિષાદ, મનોનાશ, મનોભ્રંશ અને વિકિરણ, ઘેઝઝા (વિજ્રમ પ્રધાન, આભાસ પ્રધાન, વ્યાધિજન્ય, વિવજન્ય, અપરમારજન્ય), અને પૂર્ણ મનોનાશ એ બધાંના વિવેચન, પ્રકાર અને સારવાર આપ્યાં છે. બાળકોમાં થતી માનસિક ખામીઓ ખાસ મનનીય છે.

બીજા દેશોમાં માનસિક રોગીઓની સખ્યા ઘણી વધી છે. અમેરિકામાં ૬૫ અને કેન્ઝરના દર્દીઓની સામગ્રી સખ્યા કરતાં અમુક માનસિક રોગના દર્દીઓની સખ્યા વધારે છે. સદ્ગતિએ આપણા દેશમાં સ્થિતિ દેખીતી રીતે એટલી જાંઘી વણસી નથી. પણ જેમ બીજા દેશ આપણા દેશમાં

માન્યે જાય છે કે વધ્યે જાય છે તેમ આ રોગ પણ વૃદ્ધિ પામે તો નવાઈ
ભવા જેવું નથી આ રોગમા આનુવ શિક્તાનો મોટો ફાળો છે તેથી કેવળ
શ્રુતની રીતે પણ એ વધવાનો સભવ છે શારીરિક રોગોમાથી પણ
નસિક રોગો ઉદ્ભવે છે વળી કૃત્રિમ પરિસ્થિતિ, સમયની બિલુપ અને
વિષયોત્તેજક પ્રવૃત્તિ કે વાતાવરણથી પણ એ રોગો વધે છે ખોરાકની ખામી,
શ્રુતરતો ખોટો ખોજ, આર્થિક અને ખીજ મુશ્કેલીઓ અને ચિંતાઓ
થી એ રોગ વધે તો નવાઈ નહિ ખીજ શોચનીય હકીકત એ છે કે
નસિક રોગોને ઓળખનાર, સમજનાર અને ચિકિત્સા કરી શકે એવા
શુભો આપણા દેશમાં ઘણા ઓછા છે (જો કે માનસ-શિલ્પીઓ અને
ત્રાઓની ખોટ નથી.) આ બધા કારણોને લીધે માનસિક રોગો સત્ત્રી
પણે ઘણા જામત રહેવું જોઈશે

પ્રસૂતિ સમયની ઈજા, ઉછેર અને સામાજિક કારણોને લીધે બાળકોમા
રા રોગનો ભય છે યુવાનોમા પણ એટલું જ જોખમ છે અમેરિકાના
૧૬૨ ટ્રેન્ડુઓટો સબધી ત્યાની એક યુનિવર્સિટીના પ્રેસિડેન્ટ કહે છે કે
વિદ્યાર્થીઓના ૧૫ ટકાને માનસશાસ્ત્રી કે ચિકિત્સકની સેવાની જરૂર હોય
વળી માનસશાસ્ત્રનો એક અનુભવી અમેરિકન લેખક કહે છે, કે
વેળના ચાર વરસના અતિરૂપધામિત અભ્યાસક્રમમાથી પસાર થતા
સાચેજ કોઈ એવો વિદ્યાર્થી હશે કે જેનામા નાની સરખી પણ માનસિક
વૃત્તિનો ઉદ્ભવ થયો નહિ હોય આ ઉપરથી સમજાશે કે આપણી
માન્યો અને કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક તપાસ પેડે માનસિક
તપાસની પણ આવશ્યકતા છે

શરીરે રોગી, અપંગ, પીડિતને જોઈને સાધારણ માણસોને અનુકંપા
પામે છે, અને તેમના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવવા, મદદ કરવા કે દાન ધર્મ
રવા આનાવવૃદ્ધ સૌ ટેવાયેના હોય છે પણ માનસિક ખામીવાળા કે
મજાના રોગથી પીડાતાની આખાનવૃદ્ધ મશ્કરી કરે છે, રમૂજ કે ગમ્મતની
મુલ તરીકે તેમને જોવામા આવે છે, તેમનો રોગ વધે એવું વર્તન
રનામા આવે છે, તેમના તરફ સહાનુભૂતિનું નવળુ ભાગ્યેજ દેખાવામા
આવે છે આવું વનળુ બદના અને ચેતન વર્તન કરવા સાચી સમજની
જરૂર છે એને સારુ આ પ્રગતિ એક પવિત્ર દરજ સમજીને દરેક જાણુ
સચવું જોઈએ દરેક માતૃપિતાએ નાગરિકપણની ધાયકાત ઇચ્છનારે અને
જીવાયેના ગણવાનો હક કરનાર દરેક આ પ્રગતિને વિચારપૂર્વક પાંચવું
ધરે છે

ખેતી વિશેના મૂળમૂલ વિચાર સરળતાથી આપવા માટેનો લેખકનો પ્રયત્ન અને આવે. લોકોપયોગી વિષય સર્વને પહોંચી શકે એવી રીતે તેનો પ્રચાર કરવાનો સસ્તા સાહિત્યવર્ધક કાર્યાયનો પ્રયત્ન અત્યંત છે અને તે વિદ્યાર્થી, ખેડૂત તથા જનતાને ઉપકારક નીવડશે.

કાપડની કુદાણી—કા. મ. ગાંધી (શ્રી સ્વાત્ સાહિત્યમાળા, વડોદરા) આ પુસ્તક સાધારણ માણસને પણ વાંચવું ગમે તેવું છે. પુસ્તક વાંચતાં લેખકની અનેકવિધ અને વિચાળ રસપ્રતિભા પ્રતીતિ થાય છે. ઔદ્યોગિક વિષય અને વિજ્ઞાન એટલું જ નહિ પણ કળા, સાહિત્ય, રાજકારણ, સમાજશાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મમાં પણ લેખકનો સદૃશ પ્રવેશ છે, તેથી વાંચકને તે બધાનું વારાકરતો દર્શન ડરાવી કાપડ અંગેના લુદા લુદા વિષયમાં યોગ્ય રસ જગાડી વાંચકને આગળ ને આગળ ખેંચી જાય છે. વળી કેટલીક બાબતોમાં, પૈકી તે ઉદ્યોગને લગતી કે ઉદ્યોગપતિઓને લગતી, અંગ્રેજી બનાવટ કે પરદેશી બનાવટને લગતી, જૂની કે નવી રૂઢિ અથવા પદ્ધતિને લગતી, વસ્ત્રની ફેશન કે પૂર્વમરોને લગતી હોય, લેખક સ્પષ્ટ વક્તા તરીકે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે અથવા મીઠી જ વાત અંજગાવી દે છે. ધણુંખરું સૌને જાણીતી એવી દહીકતો લઈને તેઓને વ્યવસ્થિત અને ક્રમબદ્ધ ગોઠવી તેમાંથી રમપદ પ્રકરણો રચે છે.

રીતે પોતાના કામમાં આનંદ લઈ શકે ? એનો એક ઉત્તર એ છે, કે તેઓ
 જે કરે છે તે સમજપૂર્વક, રસપૂર્વક અને મમતાથી કરતા થાય અને
 પોતાના કાર્યવિભાગ પૂરતું જ નહિ પણ તે ઉલ્લમના સમગ્ર સ્વરૂપને, તેનાં
 અંગઉપાંગના સમન્વયને સમજીને કામ કરે તો એમ થઈ શકે. કાપડની
 મિલમાં કોઈ સાળ કે વણાટખાતામાં, કોઈ પીજલુ કે કાંતણના કામમાં,
 કોઈ રંગારી કે ફિનિશિંગ કામમાં તો કોઈ છપાઈના કામમાં લાગેલા હોય છે,
 તેમને તે તે વિષયમાં કુણકલ, જિજ્ઞાસાવૃત્તિ, જ્ઞાન કે નિપુણતા મેળવવાની
 મહત્ત્વાકાંક્ષા થાય તે તૃપ્ત થવી જોઈએ, અને વધારે જાણવાની જિજ્ઞાસા
 ખીંચવી જોઈએ. આ જરૂરિયાત “કાપડની કહાણી” પૂરી પાડે એમ છે.
 એવા કારીગરોની દૃષ્ટિએ જોતાં તેમના પોતાના વિષયમાં રસ અને જ્ઞાન
 મળે અને નિપુણતા મેળવી શકે એ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. વળી
 આપણે બધા જ કપડાં પહેરીએ છીએ, તેથી કાપડની પસંદગી, ખરીદી,
 સિવાઈ, ધોલાઈ સાચવણી અને પહેરવાની રીત કે કળા સમજવાની
 જવાબદારી સામાન્ય માણસ ઉપર આવે છે. એમ બધાને કાપડ વિશેનાં
 પહેવારુ જ્ઞાન અને સરળ માર્ગદર્શનની જરૂર છે એથી સામાન્ય માણસની
 દૃષ્ટિએ પણ આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. વળી કાપડ જેવા સર્વોપયોગી વિષયનાં
 અંગ ઉપાંગની જ્ઞાનપ્રદ ઐતિહાસિક નવલકથા વાંચવી હોય તો તેમને માટે
 પણ આ પુસ્તક છે. તેના વાંચકે આકાંક્ષા, કોળક કે વૈજ્ઞાનિક ઝીણવટની
 બાબતોથી રૂંધાવા વગર જે જે પ્રકરણ કે ભાગ રસપ્રદ લાગે અને સરળતાથી
 સમજાય તે વાંચી જવાં. “કહાણી” તરીકે, હળવા વાંચન માટે કે પુસ્તકનાં
 પ્રથમ વાંચન માટે માનવજીવનમાં વસ્ત્રનું વર્ચસ્વ, વસ્ત્રવિધાનાં વિકાસની
 રૂપરેખા, પરિધાનની કળા, તત્ત્વ પરિચય, કુદરતી તત્ત્વોનો ઉછેર, નકશી
 તત્ત્વોની બનાવટ, કાંતવા વખુવાની ક્રિયાઓ, અને ઓપક્રિયા, રંગોની
 રંગરંગી કહાણી, રંગનાની કળા, છાપવાની કળા, વગેરે વિષયનાં પ્રક-
 રણો વાંચવા. લેખક દરેક વિષયનો આરભ ઘણો આકર્ષક કે અમત્કારિક
 રીતે કરે છે, અને બને ત્યાંસુધી આકર્ષણ ટકાવી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે.
 પ્રાચીન ઐતિહાસિક માનવીએ જોડવા પહેરવાની શોધો કરી તેની રસપ્રદ
 કથા, હિંદમાં ફની :ચડતીપડતીની સ્વદેશાભિમાનથી રંગાયેલી કથની,
 સોડવા કાંતવાનાં ચત્રો અને યાંત્રિક શાળોની ગોઘોની વાર્તા, જીન, રેશમ,
 કંતાન, શણ, વગેરેની આનંદ સાથે જ્ઞાન આપનાર હકીકતો, વળી કુદ-
 રતી તાંતણાઓથી સંતોષ ન માનતાં અકસ્માત કે ઇરાદાપૂર્વક અનેક
 કૃત્રિમ તત્ત્વો-રેયોન, નાયલોન, કૃત્રિમ રેશમ વગેરેની વિજ્ઞાનની મદદથી

શરીરના રોગ મખજવા અને તેમાંથી બચવા સારું વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસક્રમમાં આરોગ્ય અને રોગ મખધીના પાઠ વપગય છે. તેમજ માનસિક રોગ, તેનાં દારણ મબાળ અને સારવાર સંબંધીના પાઠ અભ્યાસક્રમમાં હોવા જોઈએ.

આ પુસ્તકના લેખક ડૉ. પાટક થોડા માત્ર ઉપર સ્વર્ગવામી થયા છે, પણ જનતાને માટે આ પુસ્તકકૃષી ઉત્તમ વારસો તે મૂકતા ગયા છે આ પુસ્તકમાં લેખકે ઘણા પ્રતોને સ્પર્ગ કર્યો છે, છતાં આ વિષય ઘણો વિશાળ છે. મુનેગરો અને એ વર્ષમાં ગણતાં માનનીઓ, જાતીય વિદ્યુત વર્તન કે વિચારવાળાઓ, વ્યસનીઓ, વગી પ્રતિભાશાળીઓ, સૌ માનસિક વિકૃતિના વિષયો છે. એ દૃષ્ટિએ એ વિષયોને ચર્ચના પુસ્તકો ગુજરાતીમાં લબ્ય ચર્ચ શકે એને સારું એ વિષયોના અભ્યાસીઓ અને નિષ્ણાતોને તરફી લેવા વિનંતિ કરવાની રહે છે.

ખેતીનાં મૂળતત્ત્વો ભાગ ૧, ૨, ૩, મા. સિ. પડયા, સુધારે વધારેથી ખીછ જાણતિ (સન્નુ આર્નિય વર્ધક કાર્યાવધ મુબર્ક-અમદાવા ખેતીવાદીને લગતા કેટલાંક સાહીય પુસ્તકો તેમજ જનતાને એ વિષય મામાન્ય જ્ઞાન આપનાર પુસ્તિકાઓ ગુજરાતીમાં પ્રકટ થયેથી છે, તે આ ત્રણ પુસ્તિકાઓ અવિગેત ધ્યાન ધગવે છે. વિદ્યાર્થીઓ અને સામાનવાચક સમજી શકે એવી સરળ માદી ભાષામા અને તે સાથે ખેતીન શાળાના અભ્યાસક્રમને અનુકૂળીને આ પુસ્તિકાઓ વખેલી છે ખેતીન ખામ વિષય ઉપરાંત તેના આનુસંગિક ખીજ વિષય (જેમ કે ખેતી માટેન પશુઓ, દુધપાવ, વગેરે) પણ સમાવી દીધા છે.

પહેલા ભાગમા પૃથ્વીના પૃથ્વી ખડકોના પ્રકાર અને તેમાંથી જમીન કેમ બને છે, તેમા કયા કયા નૈસર્ગિક અવગેયો અને તત્ત્વો છે, એ ખેતીના મૂળમૂલ ખામ વિષયો ખુલાસો આવે છે પડી રજડખોના પ્રકાર અને તે આધારે જમીનના ભોતિડ ગુણો સમજાયાં છે. જમીનની જાતો અને મુબર્ક ઈલાકાની જમીનના પ્રકાર, અને તે ઉપરાંત ગુજરાતની જમીનનુ જિલ્લાવાર વર્ણન આપવામા આવ્યું છે જે ગુજરાતીઓ માટે ખામ ઉપયોગી છે. તે પડી વનસ્પતિના પોષક દ્રવ્યો, ભેજ, પાણીની વ્યવસ્થા અને પાણી પાવાની રીત અને સાધનોના વર્ણન આવે છે.

ખેડ કરવાનાં, વાવણી કરવાનાં, વચલી ખેડનાં, પાછલી કિયાનાં અને ખીર્જ નાના ઝોજર, જે માણસ, પશુ કે યાત્રિક બગથી વાપરવામાં આવે છે, તે વર્ણન્યા છે. તેમા જૂની દમનાં કે દેશી ઝોજર અને નરી

દમનાં ઝોળર વિશે ચિત્રો સાથે સમજ આપેલી છે. રેખાચિત્રો નોંધએ તેવાં સુરેખ નથી છતાં સમગ્ર શકાય એટલાં સ્પષ્ટ છે.

ખીજ લાગમાં ખેડ, ખાતર અને ખીજ વિશે પાઠ છે. ફળદ્રુપ જમીન કેરી હોય, જમીન કેમ સુધારવી, ખેડના ફાયદા, જમીન પડતર-વાસેલ રાખવી, જમીન બાળવી, મિશ્રણ કરવું, બધ બાધવા, ઝમણ સુધારવું, વગેરે સમગ્રવ્યા પછી ખાતર વિશે પૂરી માહિતી આપવામાં આવી છે. સારુ પરિણામ મેળવવા પાકની ફેરબદલી અને મિશ્ર પાક કરવાની રીત આપી છે. સારુ ખી કેવું હોય, ખી કેમ સધરવું, ખીની પસંદગી કેમ કરવી, ખી કેમ વાવવું, ખીનું પ્રમાણ કેટલું હોવું નોંધએ, એ બધું વિગતારથી સમગ્રવ્યુ છે.

ત્રીજા ભાગમાં ખેતીને ઉપયોગી અને નુકસાનકર્તા જીવજંતુ અને ખેતર પરના પશુધનની ચર્ચા છે. કીટકોના વૈજ્ઞાનિક રીતે વિભાગ અને તેમની જીવનચર્યા બતાવ્યા પછી નુકસાનકારક કીટકોને દૂર કરવા અથવા તેઓનો નાશ કરવાના ઉપાય આપ્યા છે અને ઝેરી દવા છાંટવાના યત્ર ચિત્રો સાથે સમગ્રવ્યા છે. કીટક ઉપરાંત ઉદર, કાળ અને ખીજ પ્રાણીઓના ઉપદ્રવ, તેમજ વનગ્રપતિના ઉપદ્રવો-મશી, પંચોપજીવી વનસ્પતિ-ના વિવેચન તથા ઉપાય આપ્યાં છે.

ખેતીને ઉપયોગી પશુઓ, ગાય, બગદ, બેસ, ઘેટાં, મકરા, વગેરેની શરીરરચના, ખોરાક, ઉછેર અને પેદાશ એ બધું વિસ્તારથી સમગ્રવ્યુ છે. એ પશુઓ કનેથી અગમહેનત, ખાતર, અને ખોરાક મળે છે, તે ઉપરાંત ચામડાં, હાડકાં, શિંગડાં વગેરે ઉપયોગી થાય છે એમ ખેતી ઉપયોગી પશુઓ સબધી ઘણી ઉપયોગી બાબતો ઉપરાંત પશુઓના વિવિધ રોગ, તેના કારણ અને ઉપાય આપ્યા છે મુર્ખ ઇનાકાના પશુઓની જુદી જુદી જાત કે ઓવાદનું ચિત્રો સાથે વિવેચન કર્યું છે. એકલું દૂધ આપતી, એકલા બગદ આપતી અને દૂધ તેમજ બગદ આપતી એવા વર્ગ પાડી ગાયની જુદી જુદી ઓવાદ વર્ણવી છે ફેટોઆફ ઉપરથી બનાવેલા પશુ-ઓના ચિત્રો ઝેર પેપર પર છાપેલા હોઈ સ્પષ્ટ અને આકર્ષક બન્યાં છે અને તેઓનું ધ્યાનપૂર્વક અવલોકન કરવાથી જુદી જુદી જાત સહેજે ઓળખવા માટે માર્ગદર્શન મળે છે વળી દૂધમાં રહેલા તરવોની સરખામણી, દૂધને અગે લેવી નોંધતી સલાહ, દૂધમાંથી બનતા પદાર્થો અને માખણ બનાવવાની જૂની તથા નવી રીત ચિત્રો સાથે આપી છે આ બધી માહિતી ખેડૂતને ઘણી ઉપયોગી છે.

ખેતી વિશેના મૂળભૂત વિચાર સરળતાથી આપવા માટેનો લેખકનો પ્રયત્ન અને આવેલો લોકોપયોગી વિષય સર્વને પહોંચી શકે એવી રીતે તેનો પ્રચાર કરવાનો સસ્તા સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલયનો પ્રયત્ન સ્તુત્ય છે અને તે 'વિદ્યાર્થી', ખેડૂત તથા જનતાને ઉપકારક નીવડશે.

કાપડની કડાણી—કા. મં. ગાંધી (શ્રી સવાજી સાહિત્યમાળા, વડોદરા) આ પુસ્તક સાધારણ માણસને પણ વાંચવું ગમે તેવું છે. પુસ્તક વાંચતાં લેખકની અનેકવિધ અને વિશાળ રસરુચિની પ્રતીતિ થાય છે. ઔદ્યોગિક વિષય અને વિજ્ઞાન એટલું જ નહિ પણ કળા, સાહિત્ય, રાજકારણ, સમાજસંસ્કાર અને અધ્યાત્મમાં પણ લેખકનો સફળ પ્રવેશ છે, તેથી વાંચકને તે બધાનું વારાફરતી દર્શન કરાવી કાપડ અંગેના લુદા લુદા વિષયમાં યોગ્ય રસ જગાડી વાંચકને આગળ ને આગળ ખેંચી જાય છે. વળી કેટલીક બાબતોમાં, પછી તે ઉદ્યોગને લગતી કે ઉદ્યોગપતિઓને લગતી, સ્વદેશી બનાવટ કે પરદેશી બનાવટને લગતી, જૂની કે નવી રૂઢિ અથવા પદ્ધતિને લગતી, વસ્ત્રની ફેશન કે પૂર્વગ્રહોને લગતી હોય, લેખક સંપૂર્ણ વક્તા તરીકે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે અથવા સીધી જ વાંત સંબંધાવી દે છે. ઘણુંખરું સૌને જાણીતી એવી હકીકતો લખને તેઓને વ્યવસ્થિત અને ક્રમબદ્ધ ગોઠવી તેમાંથી રસપ્રદ પ્રકરણો રચે છે.

લુદા લુદા ઉદ્યોગ હુન્નરમાં કેળવાયેલા કારીગરો અથવા નિબળાતો પોતપોતાના વિશિષ્ટ વિષયોનો અભ્યાસ શાસ્ત્રીય પુસ્તકોમાંથી કરી શકે છે, અથવા તે વિષયનું જ્ઞાન વધારી શકે છે અથવા માહિતી મેળવી શકે છે. પણ એવા કેળવાયેલા માણસો ઉપરાંત મિત્રો અને લુદા લુદા ઉદ્યોગમાં લાખો માણસો અંગમદેનત કે મજૂરી કરે છે અથવા સાધારણ કામદાર કે કારીગર તરીકે કામ કરતા હોય છે, તેઓને શ્રમજીવી, ઉદ્યમતા બાકુ, કારખાનાના દાયા 'મિલકે-કા' કહેવામાં આવે છે, જાગ્રે કે જુદા, રસરુચિ કે હૃદયવિહોણાં યંત્રો. આવા કામદારો પોતપોતાના કાર્યમાં, ઉદ્યોગના પોતાના ખાસ કામમાં, અથવા સમગ્ર ઉદ્યોગમાં સમજપૂર્વક રસ લે તો તેઓ યંત્રો મટીને માનવી બની શકે. યંત્રોને કેટલીક વખત વગોવવામાં આવે છે, પણ ખરું કારણ તો યંત્ર ચલાવનાર કે યંત્ર પર કામ કરનારને યંત્રની ક્ષમ્બે ઉતારી નાખવામાં આવે છે, યંત્રનો એક ભાગ બનાવી દેવામાં આવે છે, મુગ્ધ બનાવી દેવામાં આવે છે, તે છે. જો તેને જુદાશાળી કારીગર અને રસરુચિવાળો સર્જક બનાવવામાં આવે તો હોય તો પત્રી કંઈ કહેવાપણું રહે નહિ. કાપડના ઉદ્યોગમાં કામ કરતાં લાખો માનવીઓ કેવી

રીતે પોતાના કામમાં આનંદ લઈ શકે? એનો એક ઉત્તર એ છે, કે તેઓ
 જે કરે છે તે સમજપૂર્વક, રસપૂર્વક અને મમતાથી કરતા થાય અને
 પોતાના કાર્યવિભાગ પૂરું જ નહિ પણ તે ઉત્તમના સમય સ્વરૂપને, તેનાં
 અંગઉપાંગના સમન્વયને સમજીને કામ કરે તો એમ થઈ શકે. કાપડની
 મિલમાં કાંઈ સાળ કે વણાટખાતામાં, કાંઈ પીંજણ કે કાંતણના કામમાં,
 કાંઈ રંગારી કે ફિનિશિંગ કામમાં તો કાંઈ છપાઈના કામમાં લાગેલા હોય છે,
 તેમને તે તે વિષયમાં કુપલ્લ, જિજ્ઞાસાવૃત્તિ, યાન કે નિપુણતા મેળવવાની
 મદદલાકાંસા થાય તે તૃપ્ત થવી જોઈએ, અને વધારે જાણવાની જિજ્ઞાસા
 ખીંચવી જોઈએ. આ જરૂરિયાત “કાપડની કહાણી” પૂરી પાડે એમ છે.
 એવા કારીગરોની દૃષ્ટિએ જોતાં તેમના પોતાના વિષયમાં રસ અને યાન
 મળે અને નિપુણતા મેળવી શકે એ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. વળી
 આપણે બધા જ કપડાં પહેરીએ છીએ, તેથી કાપડની પસંદગી, ખરીદી,
 સિવાઈ, ધોલાઈ સાચવણી અને પહેરવાની રીત કે કળા સમજવાની
 જવાબદારી સામાન્ય માણસ ઉપર આવે છે. એમ બધાને કાપડ વિશેનાં
 વહેવારુ યાન અને સરળ માર્ગદર્શનની જરૂર છે એથી સામાન્ય માણસની
 દૃષ્ટિએ પણ આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. વળી કાપડ જેવા સર્વોપયોગી વિષયનાં
 અંગ ઉપાંગની યાનપ્રદ ઐતિહાસિક નવલકથા વાંચવી હોય તો તેમને માટે
 પણ આ પુસ્તક છે તેવા વાંચકે આંકડા, કોષ્ટક કે વૈજ્ઞાનિક ઓણવટની
 બાબતોથી રૂંધાયા વગર જે જે પ્રકરણ કે ભાગ રસપ્રદ લાગે અને સરળતાથી
 સમજાય તે વાંચી જવાં. “કહાણી” તરીકે, હળવા વાંચન માટે કે પુસ્તકનાં
 પ્રથમ વાંચન માટે માનવજીવનમાં વસ્ત્રનું વર્ચસ્વ, વસ્ત્રવિદ્યાનાં વિકાસની
 રૂપરેખા, પરિધાનની કળા, તંત્ર પરિચય, કુદરતી તંત્રોએનો ઉછેર, નર્કથી
 તંત્રોએની બનાવટ, કાંતવા વણવાની ક્રિયાઓ, અને ઝોપક્રિયા, રંગોની
 રંગરંગીશી કહાણી, રંગનાની કળા, છાપવાની કળા, વગેરે વિષયનાં પ્રેક-
 રણો વાંચવા લેખક દરેક વિષયનો આરભ ધણો આકર્ષક કે અમરકારિક
 રીતે કરે છે, અને બને ત્યાંસુધી આકર્ષણ ટકાવી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે.
 પ્રાગ્ ઐતિહાસિક માનવીએ ઝાઢવા પહેરવાની શોધો કરી તેની રસપ્રદ
 કથા, હિંદમાં ફની ચાલીપડતીની સ્વદેશાભિમાનથી રંગાયેલી કથની,
 ભોઢવા કાંતવાનાં યંત્રો અને યાંત્રિક શાળોની શોધોની વાર્તા, જીન, રેશમ,
 કતોન, શણ, વગેરેની આનંદ સાથે યાન આપનાર હકીકતો, વળી કુદ-
 રતી તાંતણાઓથી સતોષ ન માનતાં અકસ્માત કે ધરાદાપૂર્વક અનેક
 કૃત્રિમ તંત્રો-રેયોન, નાયલોન, કૃત્રિમ રેશમ વગેરેની વિદ્યાનની મદદથી

તકથીમાં “કરડવા”ની ક્રિયા એટલે બે તાર બેગા કરીને વગ આપવાની રીત ઉમેરવામાં આવી છે અને ચિત્રો વડે તે સ્પષ્ટ દર્શાવેલ છે તકથીની જેમ રેડિયા વડે પાનુ સ્તંભને ડગવાની રીત, અને સાધનો ચિત્રો સાથે વર્ણવ્યાં છે સ્તંભની પરીક્ષા માટે આંક કાઢવા અને પૂછીતુ વગન કરવા સારુ હીવરના સિદ્ધાંત પર રચાયેલી વગનપટ્ટી, અને સ્તંભરતો કમ (મજબૂતી) કાઢવા સારુ રેડિયા વગનકારના સિદ્ધાંત પર રચાયેલ સાધન તેની બનાવટ અને વાપરવાની રીત સાથે વિગતવાર વર્ણવ્યાં છે.

એમ ખાદીવિદ્યા કમે કમે વિકસની જાય છે એ ખીના મૂળ પ્રસ્તાવનામાં જે કહ્યું છે કે “કાર્ષપણ દળાનુ સપૂર્ણ સાન્ન બની શક્યુ જવ્યુ નથી” એ વાતની સ્પષ્ટતા કરે છે કેટલાક માની બેમે છે કે જે જૂની વિદ્યાકળાઓમાં પરિપૂર્ણ છે અને તેના કંઈ ફેરફારને ન્યાન નથી તેમણે ખાદીવિદ્યાના આ ક્રિયાત્મક દબ્દાન પરથી પાઠ શીખવેા થટે છે

ચંદ્રમા : હા. સુધાર (તારકમંડળ, આણુ ૬) કવિઓએ ચંદ્રમા સમીપી કર્ષના, ભૂમિ અને સર્વેન્દ્રની જે જે કહ્યું છે તે બધું બેગુ કરવામાં આવે તો મોટા મથ ભરાય. અથવા ચંદ્ર વિગેની તકથાઓ, કાર્ષનિક નવવકથાઓ તે વાર્તાઓના સમ્રદથી પુત્તકો બને. પરંતુ ચંદ્ર વિગેની પૈનાનિક દર્શકત એટલી બધી થુ છે કે તેમાંથી દોઢમેા પાનાની ચોપડી લખી શકાય. ચંદ્રની કળા, ચંદ્રમામ, દરિયા અને વનગતિ ઉપર ચંદ્રની અસર એ બધ જૂના જમાનાથી વિચારવામાં આવ્યું છે. ગેલિલિયોએ પ્રથમ દૂરબીનમાં ચંદ્રનું અવલોકન કર્યું ત્યારથી માંડીને ચંદ્રની સપાટીની શોધખોળ થા કરે છે અને વધારે પ્રગતિ દૂરબીનોની શોધ સાથે ચંદ્ર વિગેની માહિત વધતી જાય છે હવે તો વાયર્થેસના ટિંગ્લુ વડે (રાડરથી) પણ ચંદ્રન સપાટી તપાસવાની શક્યતા કીની થઈ છે ચંદ્ર ધરતીમાતાનું જ અતા ગણાય છે અને તેનો જ હાથ ગ્રહીને ફરે છે, પણ નવાઈ જેવું એ છે કે તે કદી પોતાની પીઠ આપણને બનાવતા નથી. તે હમેશા આપણી માથે ન તાડી રહે છે કાર્ષ દિવસ ચંદ્રની પાછલી બાજુ જોવાની શોધવલુ થઈ શો તો તેની બાજીની સપાટી વિગે પણ જાણી શકાય.

ચંદ્રને સમજવા મારુ ચંદ્રોક્ષની એક કાર્ષનિક મુસાફરી આ પુસ્તકમાં વર્ણવી છે એથી ચંદ્ર ઉપર થુ થુ છે, તેની સપાટી ફેલી છે, ત્યા ફેરી ગિયતિ પ્રવર્તે છે, એ બધી ખીના જે આપણે અદ્દા રંગે મેળીએ છીએ તે ત્યા વર્ષ નજરે લેનાર અને અનુભવનાર મુસાફરના

મુખથી સાંભળીએ છીએ આ વર્ણન અગે ચદ્રપ્રદેશ, ચંદ્રમા ઉપરના પહાડો અને મેરુજ્યોતિનાં ચિત્રો ધ્યાન ખેંચે છે.

ચદ્ર ઉપર જઈને જ્યારે જોઈ શકાશે ત્યારે ખડું, પથ્થુ હાલ તો પૃથ્વી પર રહ્યા રહ્યા જે જોઈએ છીએ તેની વાત કરીએ પ્રતિપદા સમયે જણાવુ બૂ-તેજ, ચંદ્રના અધારા-અજવાળાવાળા ભાગની મર્યાદાને પ્રદેશ-અતિક, અને ચંદ્ર કલકે (મેદાનો) ખુલ્લી આપે જોઈ શકાય છે દૂરબીનમાથી ચંદ્ર પરના મેદાનો, હિમાલય જેવા જિયા પરંતો, ગિરિમાળા, ખીણો, કાંઠો કે તરાકો, જ્વાળામુખો, વગેરે દેખાય છે એમ ચંદ્રની ભૂગોળ પૃથ્વીના જેટલી ત્રીજીવદથી જણાવવામાં આવી છે. એ બધાંનું વર્ણન સુદર ચિત્રો સાથે પુસ્તકમાં આપ્યું છે. વર્ણવેથી જાગતોનો નિર્દેશ ચિત્રોમાં નિશાનીઓ વડે કે ખીણ કોઈ રીતે કર્યો હોત તો કીક પડત.

ચદ્ર ઉપર ગુરુવાકર્ષણ પૃથ્વી કરતા ઘણું ઓછું છે. ચદ્ર ઉપર હવા પાણી હોય એમ જણાવુ નથી તેની સપાટી ઉપર રાખ પડરાયેથી હશે ત્યા અતિશય ઠડી અને અતિશય ગરમી હોય છે આ બધું દેવા સાધન અને અવલોકન ઉપગ્રહી જણાય છે તે સ્પષ્ટ કર્યા બાદ ચદ્ર ઉપર મહત્વ પદાર્થની શક્યતા કેટલી ઓછી છે તેની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. ચંદ્રના જ્વાળામુખોની ઉત્પત્તિના કાળ મારે જ્વાળામુખીનો સિદ્ધાંત અને ઉત્ક્રાંતિના આધાતના સિદ્ધાંતની ચર્ચા અને તુલના કરી છે વળી પૃથ્વીનો આ ઉપગ્રહ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો અને ભવિષ્યમાં એનું શુ થશે એ રસિદ જાખત સંબંધીની શક્યતાઓ અને વાદની ચર્ચા કરી છે.

પૃથ્વીની જેમ ખીણ મહેને પણ ઉપગ્રહો-ચંદ્રો છે અને કેટલાક આપણા ચંદ્ર જેવડા મોટા છે વળી ઘણા મહેને એક કરતા વધારે ચંદ્રો છે. અને શનિના વલયો એ ખાસ વિશેષતા છે. આ બધી રસપ્રદ જાખતો માહિતીપૂર્ણ રીતે આકર્ષક ચિત્રો સાથે વર્ણવવામાં આવી છે બધા ચંદ્રોને રક્ષા, કળા, મહત્વ, પિધાન, વગેરે હોય છે

આપણો ચદ્ર પૃથ્વી ફરતો કેવી રીતે રહે છે, કળા કેવી રીતે થાય અને ચંદ્રમાસ કેવી રીતે ગણાય છે, એનું ધૂનન અને પિધાન, ચંદ્રગ્રહણ અને સૂર્યગ્રહણ, જળકુડાળા અને દરિયામાં ભરતી-ઓટ કેવી રીતે થાય છે તે બધું બહુ સરળ રીતે સમજાવ્યું છે પૃથ્વીથી ચંદ્રનું અંતર અને ચંદ્રનું કદ માપવાની ગણિતરીતિ અને તેટલી સરળ રીતે સમજાવ્યો છે, અને 'રાડર' વડે અંતર માપવાની રીતનીયે રૂપરેખા આપી છે સમજૂતી મોટેના ચિત્રો ઉપરાંત બીજા આકર્ષક ચિત્રોથી દરેક વિષયને શોભાવ્યો

રાષ્ટ્રેના ઉચ્ચારમા રહ્યા બેઠ નમગવા મારુ આ પુસ્તક તેમને યોગ્ય માર્ગદર્શક થઈ પડશે

માતતા શીખવવા માટે જેમ માતૃભક્તિજનના વિગ્નાનુ જ્ઞાન આરયમ છે તેમ બાપનો અભ્યાસ કરાવનાર સિમને ઉચ્ચાગુવિગ્નાનનો અભ્યાસ આવરક છે અને તે પ્રતિયાત કરાવના નમિએ

લેડલી નહીં પ્રવા સારુ ભુ ઉચ્ચાગુની શીખવટ સમજરાની નર છે એન વગેરમા જે હમરનો ઉચ્ચાગુ થાય છે તેની ચર્ચા પુસ્તકમા કરી છે મનની લેડલી કે અપૂર્ણ લેડલીથી એમ બે પેઢીમા આખી પ્રગતના આભાવિક ઉચ્ચાગુ વિદ્યુત ચર્ચ જરાનો અભાવ છે કારણકે જેમ નખાય તેમજ મોઝાય

ગુજરાતી અક્ષરમાની દમ અગ્રેજ ન દોના ઉચ્ચાર બધે જવામા આવે છે તે દાખ્યાપત બને છે એટલુ જ નહિ પણ નીચુ નેવડાવનાર તાગે છે આ પુસ્તકમા એ બે ભાસના અક્ષરાના ઉચ્ચાગુનો નક્કાવત મમગાએ છે તે ધ્યાનમા લેવો લેઈગે ઉચ્ચારગુશાસ્ત્રને આધારે વિદ્યાર્થીઓને પરભાસના ઉચ્ચાર શીખવવા નેઈએ ગુજરાતીમા ઉચ્ચ અરની વગેરે રાખેદોના ઉચ્ચારનો જે પ્ર પડે છે તે તેમજ ગુજરાતીમા એમ જ રીતે ગખાતા બી જુદી જુદી રીતે બોનાતા રાષ્ટ્રોનો નક્કાવત પણ ઉચ્ચારમાસાત્ર પ્રમાણે તાવવાથી શીખનારને માર્ગ શંક થઈ પડેગે ઉચ્ચારમાસાત્ર પ્રમાણે તાવવાથી શીખનારને માર્ગ શંક થઈ પડેગે એમ આપોઆપુધારના ગદ્દ ઉચ્ચાર ની મવરા અન પરભાસા નીખવવા માટે આપ નિમિત્ત મચ્ચાગોમા ઉચ્ચાગુશાસ્ત્રનો ઉપાસય થવો નેઈગે

આમાગેનની થાળી ઉપર વાગીચૂકી લીગી વડે ઉચ્ચારણો આમેજમ લખાઈગાય છે અને એજ ખગી ઉચ્ચાગુ પ્રમાણેની નિપિ છે ઉચ્ચારણુ પ્રમાણે આગિન શંક લઈગેઓ વડે અથવા મમની જ્યોત કે રીવા વડે અથવા ચગિત્તા દષકાઓ વડે ઉચ્ચારના પ્રમાર રાંસી રકાય છે જેથી રેખા વગેરેના ચિત્રા વડે ઉચ્ચારોને અટ કરવામા આના હાત તો પુસ્તક વધારે આકર્ષક બની શકયુ હોત લેખકે પ્રાન્તાવિકમા કલ્પુ છ કે 'બહેરા મૂશાની વિચારસેપિ મખ્યત્વે દષ્ટિ ઉપર ગાનેની હોત છે તેઓ અનાજ સાબળ્યા વગર મુમાકૃતિ ઉચ્ચારણુના અજોની સ્થિતિ તથ દલનમયન બોધી બોનેલુ સમજતા તથા અનુ રપુથી એજ રીતે મોનાર્તા શીખે છે આ વિષય લેખકે વધાર અપષ્ટ મો હોત તા ઉચ્ચાગુ મમધીનુ ક્રિયાત્મક ઉદાહરણુ વાચકને મળી રામ્ત

હુલ અને તાગવાના પરમ્પર આનોથી જુલ જુલ અવર-વળનના

ઉચ્ચાર ઉદ્ભવે છે અને જુના જુના ઘાટની બજોલો નાદોદન માટે બને છે તેનું ચર્ચન અતિ વિસ્તારથી પુસ્તકમાં આપ્યું છે. પણ તે સમજાવવા કેવળ બે આદર્શ આકૃતિઓ આપી છે. દરેક ગ્રિયિતિ અને નાદોદનની બજોલો દર્શાવતી રૂપરેખા અને સાદશ્ય આકૃતિઓ આપવામાં આપી હોત તો આ વિષય ધણો રૂપરેખા અને સરળ થઈ શકત. ફેટલેક ફેકાણે ચિત્રોની ગણપ લેખકે મુંદર ઉગાદરજોથી પૂરી છે, જેમકે, 'ઉ'ના ઉચ્ચાર માટે વાંદરાની ફૂંકો મારવાની ગ્રિયિતિ જેવી જીલની સ્થિતિ થાય છે. છતાં એ ચિત્ર જેવો સાચો ખ્યાલ આપી શકે નહિ. આંચા છે કે આ જાણુપો બીજી આકૃતિમાં દૂર કરવામાં આવશે તેમજ ઉચ્ચારસાસ્ત્રની ઉપયોગિતા તરફ વ્યવહારુ દષ્ટિ રાખીને સુધારા વધારા કરવામાં આવશે.

અર્થશાસ્ત્રની પરિભાષા : વિ. મ. કાકાગી (નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ) દરેક વિષયની પોતાની વિશિષ્ટ ભાષા-પરિભાષા હોય છે. અર્થશાસ્ત્ર એક સુવિકસિત જ્ઞાનસામ્રાજ્ય છે અને તેના નિષ્ણાતો તથા અભ્યાસકોને નિયમબદ્ધ વિચારસરણિ. સારું પારિભાષિક શબ્દો અવશ્ય ભેદજો. વળી આજની સંસ્કૃતિમાં રાજની અનેક આર્થિક બાબતોના વિચાર માટે પણ ખાસ શબ્દોની જરૂર પડે છે. આર્થિક વિષયને ક્રમશઃ અનેક શબ્દો માધારણ વાચક વર્તમાનપત્રોમાં વાંચે છે અને કંઈપનાથી કે અનુસંધાન પરથી કે કોઈક રીતે તે અજ્ઞાપવા શબ્દોનો અર્થ ધટાવી લે છે. ધણી વખત ખરો અર્થ તે સમજતો નથી અથવા અર્થનો અનર્થ પણ કરે છે. આ કારણથી આ પુસ્તક નિષ્ણાતો અને અભ્યાસીઓ ઉપરાંત સામાન્ય વાચકોને અને દરેક નાગરિકને ઉપયોગી છે. અર્થકારણમાં વપરાતા શબ્દોનો ચોક્કસ અર્થ જાણવાથી અર્થશાસ્ત્રને ક્રમશઃ વાતો તે વધારે રૂપરેખા અને ચોક્કસાર્થથી સમજી શકશે.

પારિભાષિક શબ્દોથી વિચારો અને અર્થ ચોક્કસ અને સ્થિર થાય છે. તે ઉપરાંત આ પુસ્તકમાં શબ્દો શબ્દકોશની જેમ આપ્યા નથી પણ સમાન વિષયના શબ્દો એક સાથે આપી તેઓની સમજૂતી અને પરસ્પર સંબંધ આપ્યા છે. આવી જોડવણથી અર્થશાસ્ત્રના ફેટલાક ક્ષેત્રોનું ઠીક ઠીક જ્ઞાન વાચકને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. બીજી વિશેષતા એ છે કે ધણી-ખરા પારિભાષિક શબ્દો આપુ વપરાશમાં આવતા અથવા તળપદ છે. સંસ્કૃત ધાતુ પરથી ખાસ સાધિત કરેલા અથવા જડમાતોડ શબ્દો બહુ જોવા છે. છતાં ફેટલાક મૂળ શબ્દો અને તેમાંથી સાધિત થતા શબ્દો એક જ સ્વરૂપના નથી જેમકે, I abour માટે 'મહેનત' શબ્દને પસંદગી

છે. વળી પુસ્તકને અતે જુદી જુદી હકીકતો આપતા ૧૩ પરિશિષ્ટો અને સૂચિ પણ છે. કેવળ પારિભાષિક શબ્દોની ગીપની જીલુપ રહી ગઈ છે.

આકાશી વિષયોને લગતા આવા પ્રગટાવો બહાર પડ્યા કરે તો ખગોળનો વિષય લોકમોગ્ય અને લોકપ્રિય થવાનો સભવ વધતો જાય માટે એવા પ્રયત્નોને પૂર્ણ સફળતા ઇચ્છીએ છીએ.

ઉચ્ચારશાસ્ત્રપ્રવેશિકા — અં જે. પચાલ (ગુજરાત વિદ્યાસભા અમદાવાદ) નિવેદનમા કહ્યું છે તેમ “ઉચ્ચારણમા આપણી ભાષા ખાસ પુસ્તકો ભાગ્યે જ જાણવામા છે. આ અથ એ જરૂરિયાત કંટાળે અગે પૂરી કરશે એની આશાથી એને પ્રકટ કરીએ છીએ” ભાષા વ્યાકરણ, કાવ્યશાસ્ત્ર અને મગીતના વિષયો પણ ધણા પુસ્તકો પ્રગટ થયેલા છે, પરંતુ આ અંગતના વિષયની ઉપેક્ષા થયેલી છે, અને અ પ્રયત્નને પણ કેટલો પિછાનવામા આવશે તે વિગે જરા શકા રહે છે એનું કારણ એ છે કે આ વિષય અર્થે વૈજ્ઞાનિક કાર્ય કરનાર છે અવનોકન પ્રયોગ અને બીજા જુદા જુદા વિષયોનો સારો પરિચય મેળવવાનો રહે છે મગીતની પણ પ્રાયોગિક અને ભૌતિક વિજ્ઞાન વિષયક બાજુ પ્રત્યે એવી જ ઉપેક્ષા જોવામા આવે છે આ પ્રવેશિકાની અવતરણિકામાં ડૉ. ગી એન દવે જણાવે છે તેમ આ પુસ્તકમા શાસ્ત્રીય વિભાગ જેમ અને તેમ ઓછો, જરૂર પૂરતો જ છે પ્રાયોગિક ઉચ્ચારશાસ્ત્રનો વિષય એમણે છેડયો જ નથી તેમજ આ શાસ્ત્રનો વ્યાકરણ, વ્યૂત્પત્તિ, છંદસ્વરના વગેરે માટે શોધ સંગ્રહ છે એ બહોળા પ્રશ્નો પણ તેમણે ચર્ચા નથી” વિશેષતઃ અને વધુ પડતા વિસ્તારથી મુખના અને બીજા અંગોની કેવી વ્યવસ્થાથી જુદા જુદા સ્વર બજનાદિ ઉચ્ચારો ઉદભવે છે તેનું અહીં ત્રીજીવટથી વર્ણન કરેલું છે.

ગુજરાતીમાં આવા પ્રાથમિક પ્રયત્ન અર્થે લેખકે ધણું અવયોગનું, જીડો અભ્યાસ અને સતત મહેનત કરેલી છે એમ અષ્ટ જણાઈ આવે છે ભાષાના અભ્યાસીઓ, શિક્ષકો અને બાળકોના અભ્યાસમા રમ લેતા માતૃપિતાઓએ આ વિષયનો પરિચય અવશ્ય કરવો જોઈએ.

પુસ્તકમા પ્રથમ વાણી ઉત્પન્ન કરનાર શારીરિક ક્રિયા સમગ્રની છે અવાજના મૂળતરંગો, ઉચ્ચાસ, કપ, નાદોદ્ભવ, પરકપ, અનુકપ, વગેરે સરળતાથી સમજાવ્યું છે, સ્પોટ અને આકર્ષક ઉદાહરણોથી કેટલીક ક્રિયાઓને સુસ્પષ્ટ કરી છે અને સાદા પદ્યો પણ વાપર્યા વગર સાધારણ શબ્દો વડે સમગ્રની છે (અદિવનની સંખ્યાના સમીકરણમા “એકમ ક્ષેત્રફળ ઉપરનું દબાણ” એમ લખ્યું છે તેને બદલે “કુન ખેત્રાણ”

એમ જોઈએ.) પહેલાં ચાર પ્રકરણોમાં અંગોની ક્રિયાઓ અને ઉચ્ચારણ અંગેના ધ્વનિશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતની રજૂઆત છે. ત્યારપછી મૌલિક સ્વરો, અનુનાસિક સ્વરો, જેમાં નાદોદનની વિશેષતા છે, અને સ્વરયુગ્મો, જેમાં મોંનાં અંગોની સ્થાપી નહિ પણ ચત્તરિયતિ હોય છે, તેનાં વર્ણન છે. પછી વ્યંજનોની ઉચ્ચાર વ્યવસ્થાની સમજ આપી છે, અને ઘોષ, મહાપ્રાણ અનુનાસિક અને ઉઝા વ્યંજનોને ખાસ વર્ણવવામાં આવ્યા છે.

શુદ્ધ વૈજ્ઞાનિક હેતુથી કે કુતૂહલને ખાતર પણ આ વિષયનો અભ્યાસ કરનાર કે પુસ્તકમાં રસ લેનાર બહુ જ થોડા નીકળે. આપણે ત્યાં વિદ્યા-ભ્યાસમાં પણ નાતની વાડો બધાઈગયેલી હોય છે એક વિષય જાણનારને ખીજા વિષયની જાણે આભડછેટ હોય છે. સાહિત્યરસિકને વિજ્ઞાનની મૂગ હોય. અને વિજ્ઞાનમને કવિતા કે તત્ત્વજ્ઞાન સાથે નાતો ન હોય. આવી પરિસ્થિતિમાં જો દરેકને ઉચ્ચારશાસ્ત્રમાં પોતાના અગત લાભ જણાય તો કેટલાક કદાચ તે વિષય તરફ ધ્યાન આપવા લલચાય. આથી પારકી ભાષાના ઉચ્ચાર શીખવા, શુદ્ધ શબ્દોચ્ચારણ, વક્તૃત્વ, સંગીત, તોતડાઓને ખોલતા શીખવાની રીત, વગેરે વિષયોને આગળ ધરવાની જરૂર છે. વ્યાકરણમાં શીખવાતા મૂળાક્ષરોની વ્યવસ્થા, મૂળાક્ષરોની ધ્યાન પ્રમાણે તથા ઘોષ, અઘોષ, વગેરે ઉચ્ચારણની ક્રિયા, ઉચ્ચારણો સાથે સંધિનો સળધ, સંધિના નિયમો, સ્વરસંધિ, સ્વરોના જોડાણથી વ્યાકરણ પ્રમાણે થતાં સંયુક્ત સ્વરો અને ઉચ્ચારણો, સંયુક્ત સ્વરોની રચના માટેની ક્રિયાની સરખામણી, વ્યંજન-સંધિમાં ઉચ્ચારણની સરળતા, વગેરે દૃષ્ટિએ ભાષા અને વ્યાકરણ શીખવવા માટે ઉચ્ચારણશાસ્ત્ર ખાસ ઉપયોગી છે. એમ સિદ્ધાંતની બાબતો દ્વારા પણ પ્રથમ આકર્ષણ અને રસ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો ધણા ઉચ્ચારશાસ્ત્ર તરફ આકર્ષાય. "પોતાની ભાષા ખોલવામાં બાળકને કંઈ ખાસ મહેનત પડતી નથી" એમ કહેવું ખરું લાગતું નથી. નાનું બાળક એક એક અક્ષર અને પછી નાના અને મોટા શબ્દો ખોલતાં શીખવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે એનું અવલોકન કરવાથી જણાશે કે તે ખીજા ખોલનારની મુખક્રિયાઓનાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અવલોકન અને અનુકરણ કરે છે, અને ખીજાઓ જાણેઅજાણે એ કાર્યમાં બાળકને સહાય કરે છે. ઉચ્ચારણ સમજવાની બાળકની આ રીત મોટરોંઓ પણ જરા વધારે સચેત રીતે અને સમજપૂર્વક વાપરે તો તેઓ ઉચ્ચારણ કેમ થાય છે અને કેમ સમજાવી તથા શીખવી શકાય તે જાણી શકે એમ છે. આટલું થાય તો પછી ઉચ્ચારણ માટે જીભ, મોં તથા શ્વાસની ઝીણવટ લેરેલી ક્રિયાઓ અને સરખા કેખાતા અક્ષરો કે

શબ્દોના ઉચ્ચારમાં રહેલા ભેદ સમજવા સારુ આ પુસ્તક તેમને યોગ્ય માર્ગદર્શક થઈ પડશે.

કાંતતાં શીખવવા માટે જેમ કાંતણુપિંજણુના વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન આવશ્યક છે તેમ ભાષાનો અભ્યાસ કરાવનાર શિક્ષકને ઉચ્ચારણુવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ આવશ્યક છે અને તે કરજિયાત કરાવવો જોઈએ.

જોડણી નક્કી કરવા સારુ પણ ઉચ્ચારણુની ઝીણવટ સમજવાની જરૂર છે. 'બેન' વગેરેમાં જે હકારનો ઉચ્ચાર થાય છે તેની ચર્ચા પુસ્તકમાં કરેલી છે. મનસ્વી જોડણી કે અપૂર્ણ જોડણીથી એક બે પેઢીમાં આખી પ્રજાના સ્વાભાવિક ઉચ્ચારો વિકૃત થઈ જવાનો સંભવ છે, કારણકે જે લખાય તેમજ બોલાય.

ગુજરાતી અક્ષરોચ્ચારની બંને અગ્રેષ્ઠ શબ્દોના ઉચ્ચાર બેધડ કરવામાં આવે છે તે હાસ્યાસ્પદ બને છે, એટલું જ નહિ પણ નીચું જોવાડાવનાર ગાળે છે. આ પુસ્તકમાં એ બે ભાષાના અક્ષરોના ઉચ્ચારને તફાવત સમજાવ્યો છે તે ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ. ઉચ્ચારમુશ્કેલને આધારે વિદ્યાર્થીઓને પરભાષાના ઉચ્ચાર શીખવવા જોઈએ. ગુજરાતીમાં ઉર્દૂ અરબી વગેરે શબ્દોના ઉચ્ચારનો જે ફેર પડે છે તે, તેમજ ગુજરાતીમાં એક જ રીતે લખાતા છતાં જુદી જુદી રીતે બોલાતા શબ્દોનો નફાવત પણ ઉચ્ચારજ્ઞતાએ પ્રમાણે જતાવવાથી શીખનારને માર્ગદર્શક થઈ પડશે. જેમ ગ્રામ્યોચ્ચાર મુધારવા, મુઠ્ઠા ઉચ્ચાર શીખવવા અતઃ પરભાષા શીખવવા માટે આપણી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ઉચ્ચારશાસ્ત્રનો ઉપયોગ થવો જોઈએ.

ગ્રામોદ્દારની થાળી ઉપર વાંકીચૂકી સીટી વડે ઉચ્ચારણુ આબેહુજ લખાઈ જાય છે અને એ જ ખગી ઉચ્ચારણુ પ્રમાણેની નિષિ છે. ઉચ્ચારણુ પ્રમાણે અદ્વિલગ્નદર્શક લક્ષીઓ વડે અથવા ઝગકની ન્યોત કે દીવા વડે અથવા ચગકનાં ટપકાંઓ વડે ઉચ્ચારના પ્રકાર દર્શાવી સકાય છે. એવી રેખા વગેરેનાં ચિત્રો વડે ઉચ્ચારને સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા હોય તો પુસ્તક વધારે આકર્ષક બની શકે તેવું થાય. લેખકે પ્રાસ્તાવિકમાં કહ્યું છે કે "બહેરાં મૂંઝાંની વિચારશ્રેણી... મુખ્ય-ત્રે દષ્ટિ ઉપર રચાયેલી હોય છે." તેઓ અરાજક સાંસજ્યા વગર મુખાકૃતિ, ઉચ્ચારણુનાં અંગોની સ્થિતિ તથા હલનચલન જોઈને બોલેલું સમજતાં તથા અનુકરણથી એ જ રીતે બોલતાં શીખે છે. આ વિષય લેખકે વધારે સ્પષ્ટ કર્યો હોય તો ઉચ્ચાર મજબીનું ક્રિયાત્મક ઉદાહરણ વાંચકને મળી શકત.

હવે અને તાજવાનાં પરસ્પર સ્થાનોથી જુદા જુદા અવસ્થાનના

ઉચ્ચાર ઉદ્ભવે છે અને જુદા જુદા ઘાટની બખોલો નાદોદન માટે બને છે તેનું વર્ણન અતિ વિસ્તારથી પુસ્તકમાં આપ્યું છે. પણ તે સમગ્રવધા કેવળ બે આદર્શ આકૃતિઓ આપી છે. દરેક સ્થિતિ અને નાદોદનની બખોલો દર્શાવતી રૂપરૂ અને સાદશ આકૃતિઓ આપવામાં આવી હોત તો આ વિષય ધણો રૂપરૂ અને સરળ થઈ શકત. ફેટલેક ફેટાણે ચિત્રોની બહુપ લેખકે સુંદર ઉદાહરણોથી પૂરી છે, જેમકે, 'ઉ'ના ઉચ્ચાર માટે વાંદરાની ફૂંકો મારવાની સ્થિતિ જેવી જીભની સ્થિતિ થાય છે. છતાં એ ચિત્ર જેવો સાચો ખ્યાલ આપી શકે નહિ આશા છે કે આ બહુપો બીજી આકૃતિમાં દૂર કરવામાં આવશે તેમજ ઉચ્ચારશાસ્ત્રની ઉપયોગિતા તરફ વ્યવહારુ દષ્ટિ રાખીને સુધારા વધારા કરવામાં આવશે.

અર્થશાસ્ત્રની પરિભાષા : વિ. મ. કાકારી (નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ) દરેક વિષયની પોતાની વિશિષ્ટ ભાષા-પરિભાષા હોય છે. અર્થશાસ્ત્ર એક સુવિકસિત જ્ઞાનશાખા છે અને તેના નિષ્ણાતો તથા અભ્યાસકોને નિયમબદ્ધ વિચારસરણિ. સારુ પારિભાષિક શબ્દો અવશ્ય ભેઈએ. વળી આજની સંસ્કૃતિમાં રોજની અનેક આર્થિક બાબતોના વિચાર માટે પણ ખાસ શબ્દોની જરૂર પડે છે. આર્થિક વિષયને લગતા અનેક શબ્દો સાધારણ વાચક વર્તમાનપત્રોમાં વાંચે છે અને કંપનાથી કે અનુસંધાન પરથી કે કાઈકે રીતે તે અગત્યના શબ્દોનો અર્થ ધટાવી લે છે. ધણી વખત ખરે અર્થ તે સમજતો નથી અથવા અર્થનો અનર્થ પણ કરે છે. આ કારણથી આ પુસ્તક નિષ્ણાતો અને અભ્યાસીઓ ઉપરાંત સામાન્ય વાચકોને અને દરેક નાગરિકને ઉપયોગી છે. અર્થકારણમાં વપરાતા શબ્દોનો ચોક્કસ અર્થ જાણવાથી અર્થશાસ્ત્રને લગતી વાતો તે વધારે

મળી છે ત્યારે Labourer માટે 'કામદાર' શબ્દ સખો છે Labourer કરતા માનવત કામ કરનારને મારુ પણ 'કામદાર' શબ્દ ગુજરાતીમાં વપરાય છે પેદાશ અંગે ઉત્પત્તિ માટે 'કૃત્રિત ઉત્પાદન' એને ઉત્પત્તિ અને ઉત્પાદન શબ્દો વાપરવાનો વિષ્ણુ જણાય છે પરિભાષા માટે શબ્દોને આ પ્રતિ કઈક વધારે સ્થિત અને ચાકસ કરવાની જરૂર છે

છેડે અગ્રેષ્ઠ શબ્દોની સુચિ આપી છે તેવી જ રીતે ગુજરાતી પદ્યોની સુચિ પણ જરૂરની છે જેથી અભવધા ગુજરાતી શબ્દોનો યોગ્ય અર્થ સોધી કાઢવાનું સરળ પડે વળી પુસ્તકના શબ્દો ગુજરાતી કક્ષાવારી પ્રમાણે જોડવાના નથી તેથી પણ આવી સુચિની વિશેષ જરૂર છે પુસ્તકમાં નગર પાંચમે શબ્દો આપ્યા છે છતાં અર્થાનુસાર નગર વળ્યા માધારણ ઉપયોગના શબ્દો અહીં જડતા નથી જરૂરિયાત પ્રમાણે શબ્દોનો બડોળ હવે પત્રીની આવૃત્તિમાં વધારવામાં આવશે તો તે વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે.

૫ ત્રો મામે બળવો — એલ પી જેમન — અનુ ચ પ્રા શુકલ (નવજીવન પ્રમથન મંદિર, અમદાવાદ) ૧૯૩૦ના હિન્દી વ્યાખ્યાનોનો આ ગુજરાતી અનુવા છે 'જેમા એમની એ ક્રિયા ફરી ફરીને થતી હોય તે યત્ર' એમ યત્રનો અતિવિસ્તૃત અર્થ મવામાં આવ્યો છે, એ રીતે ભૌતિક યત્રો ઉપરાંત પ્રજ્વાલિત ધરેડ ગતિત્રો સપ્રદાય દર્શન અને ક્ષણિક સર્વ યત્રો છે યત્રો માણુમના મને ઉપજાવેના છે છતાં એ યત્રોની મયાદામાં મીને જ પ્રવૃત્તિ મરી પડે એ માનની માખી શકતો નથી આપણે જન્મસિદ્ધ બળવાખોર લીએ મરણ કે આપણે જન્મ મિદ્ધ સર્જક લીએ વિશ્વના અગોચર યાન વધતુ જાય છે તેમ સમગ્ર વિશ્વનું રહસ્ય વિશ્વનું પ્રેરણન અને જીવનનો હેતુ વધારે ઊંડા અધ્યયનમાં છુપાઈ જતા નામે છે પગલુ જે મરુ અસાધ્ય કે અશક્ય જણાય તે મરી મતાવતુ એનું નામ મર્જન.

—વનની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ ક્રાઈપલુ વસ્તુના વિરોધનો સામનો કરીને થાય છે એ રીતે જે વસ્તુ અગાઉ જીવનની ક્રિયામાં અવરોધ મરી હતી તેને સર્જનમર્જનના સાધન તરીકે વાપરતી ગુરુત્વાકર્ષણ સામે પ્રયત્ન મીને માયુ સીધુ ધરી બે પગ પગ ટટાર જમા રહેવાની સિદ્ધિ મેળવવાથી આમત્રા બે અવધવો મમ કરવાને છટા થયા અને માણુમે તેનો મર્જનનાત્મક ઉપયોગ મ્યો એજ રીતે વિચારની નૂવ બમ, વહેમ નૈતિક અધ પતન આમુરીવૃત્તિ અને જમરીપણા મામે ટટાર રહેના ધીખીને

માનની આગળ વધે છે હજી કેટલીક દિશામાં જેમકે, આંતરરાષ્ટ્રીય નીતિ સામાજિક અને આર્થિક વ્યવસ્થામાં માનવજાતિની એ જ દટાર ગણા રહેવાની મથામણ ચાલે છે, અને એ સર્વજનિ વડે તે જીત મેળવી શકશે

મનુષ્યના હાથને છૂટ મળતા તેણે અન્ય વસ્તુઓને ઓળંગી તરફ વાપરવા માડી અને ઉદ્યોગની ખિવવણી થઈ વળી એ જ ઓળંગી જરૂર પડે હથિયાર બની જતું થતો વડે પેદા થયેલી મંપતિ અને શક્તિમાથી તેની માલિકી અને નહેચણી માટે સ્વાર્થ, હરીફાઈ, કનહ અને યુદ્ધ જન્મે છે, અને યત્ન અગે જીતી થયેલી સમસ્યાઓના વમગમા જગત ઊતરું છે એમ માણુસ પોતાના સાધનોના હાથમાં એક હથિયાર બની ગયો છે પણ એમાં આશાનું ડિરણુ એ છે કે માણુસ પોતે પોતાની જ કડેકમાં કડેક ટીકા કરી શકે છે યત્ન આપણો શેક થઈ એકું છે વળી યત્નની દબે અને તેની લાપામાં વિચાર કરવાની આપણને ટેવ પડી ગઈ છે, એનું આત્મજ્ઞાન આપણને થાય છે તેમ યત્નો સામે બળવો કરવાની વૃત્તિ વધારે જગતી જાય છે

સાધનોનો ઉપયોગ માણુસની મનોમતિ આવેશ ઉપર રહે છે લાકડા ફાડવાની કુદાડી માથા ચીરવા માટે વાપરી શકાય છે કારણ કે તેનો માલિક જીવ પોતાના મન પર અકુશ મેળવતા શીખ્યો નથી પોતાની જગત પરની અકુશની જરૂર પહેતી છે એને સારુ માણુસનું મને નવેસર ફેળવવાની જરૂર છે તરતજ હેત્રી ખર્ચન કહે છે કે યત્નો જીવનના સ્વાર્થની નહિ પણ સેવક ખો એ નવસર્જનની સિદ્ધિમાં એનો સદુપયોગ છે એ રીતે યત્નો નિર્દોષ બની જાય છે વિજ્ઞાન માર્તું આપ્યું છે કે વિશ્વમાં અવિચળ નિયમોનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે વિજ્ઞાન મોટે ભાગે યત્નો ઉપર કરણોની દેખરેખ રામે છે પણ વૈજ્ઞાનિકને પોતાના માનસની યત્ન પરાધણ્યતાનું જ્ઞાન થવું જાય છે તે જડમાં એતનના યુગ્મધર્મ જુએ છે અને વિશ્વમાં બધું અવિચળ નિયમોને જ અનુસરીને વર્તે છે એમ નથી મેંનું એને જણાવા લાગ્યું છે ત્યારથી તણે પણ યત્ન સામે માયું જાયું કંઈ કહેવાય. યત્નોના આગમન પછી પોતા પાસેથી સર્જનશક્તિ અજમાવવાનો હક મૂટવી લેવાયો છે એનું જ્ઞાન શ્રમજીની મજૂરોને થાય છે ત્યારે તેઓ

ધાર્મિક જીવન હોય એમ જનવાનું નહિ. ” “ મને ગજકીય ચળવળો આપદવિધોના પ્રવળ દેવનું સમન કરવા માટે હોય છે, મનભાવનું નહિ. ” “ ડોમોક્રસીનો વહેવાર અર્થે માયાજનનની એટલો જ થઈ ગયેલો કે પ્રાઈ એમ તો ન જ કહી શકે કે જે બાજુએ વખાં માર્યાં જોયાં થાય બાજુનો નિર્જીવ વધારો ઘણો માર્યાં આ કામ માટે જોયાં થયાં છે કે મહત્ત્વનું છે, કેવળ કેટલાં માયા જોયાં થયાં છે તે નહિ બદા પાણીનાં પાતળાવ કરનાં ચોખ્ખા પાણીનો એક નાનકડો વીરલે વધારો મહત્ત્વનો છે. ” “ જે પ્રતિનિધિઓ ચૂંટાય છે તે એક કે બીજા પક્ષના વકીલે ચૂંટાય છે, સૌનાં પચો ચૂંટાના નથી. આવી (પ્રતિનિધિઓની) સભા ને કંઈ કાયદા વગેરેના નિર્ણયો કરે તે વકીલી અદાલતના હુકમનામા જેવા અગાધ, ન્યાય કચેરીના હુકમનામા જેવા નહિ. ” “ પક્ષોના રાજ્યને પ્રજાનુ રાજ્ય-ડોમોક્રસી કહેવું એ ઘડતો-ગાઘાત જેવું છે. ” વગેરે.

ધાર્મિક ક્રાંતિનો પ્રથમ પુસ્તકમાં પહેલો જ અધ્યો છે. ઈશ્વર, શાસ્ત્રો અને અવતારી પુરુષો અંગેની માન્યતાઓમાં મૂળમૂલ પરિવર્તન થવું જોઈએ, એવી લેખકની માન્યતા છે એ પરિવર્તન કેવું હોવું જોઈએ તે જુદાં જુદાં પ્રતિપાદનો દ્વારા સમજાવ્યું છે. મુખ્યત્વે સામાજિક જવાબદારી સમજીને સામાજિક હિતો મારેના નિયમોનું યથોચિત પાલન એ જ નીતિ-ધર્મનું ખરું તત્ત્વ હોવું જોઈએ એમ દર્શાવ્યું છે. પણ એમ કરવાથી સમાજના હિત પૂરું આવરણ થાય, પણ વ્યક્તિનું માનું આંતરિક હિત નથે સંભાય એ જુગતૂની મુશ્કેલી જીબી જ છે, એ વાત લેખક સમજે છે. “ આમ અશુદ્ધ મનથી થયેલું સમાજધર્મનું પાલન સમાજ માટે પૂરું ગણાય છે આમ સમાજના ધાગજુ-પોપજુ અને રક્ષા માટે જે નિયમોનું પાલન આવશ્યક હોય, તેમાં આવરનારના મનની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ જોણુ જોતે છે, આવરણ જ મહત્ત્વની વસ્તુ છે. ” સમાજ કે સપ્ટદશિએ કદાચ કેટલાક આ ગિચામાં મતોત માને. પણ જેઓ સાચો

કદી મોટી જવાબદારીઓ ઉપાડવાની તક જ ન મળી શકે, અને કેટલાંક યાત્રીઓ અમુક વર્ગના ઇજારા જેવાં જ બની જાય. આ પરિણામ ઉત્પન્ન થવા માંડવાથી જ આ માગણીઓ ઉત્પન્ન થઈ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.” “ભગીની નોકરીમાં ભગીને જ ઇજારો છે. ...ભગીઓના ઇન્ડેપેન્ડન્ટ રથના સ્થાન માટે હજીકાંઈ થાય બગી! ઉપરના ઇજારા હિંદુ સમાજવ્યવસ્થાએ પોતે નિર્માણ કરેલા અંત્યજ્ને માટે સુરક્ષિત છે.” રાષ્ટ્રીય અનિષ્ટોમાં પણ એમ છે. “પાકીસ્તાન પ્રકરણ હિંદુ સમાજ-અધારણ અને સ્વભાવનું પરિણામ છે એ આપણે સારી પેઠે યાદ રાખવાની જરૂર છે આપણો ચોક્કસ ખીજાઓથી તફાવત જુદો હોવો જોઈએ. એ હિંદુ પડિતો, આગેવાનો તથા ઉચ્ચ કહેવાતી ઝાતિઓનો સ્વભાવ અને આગ્રહ બન્યો છે.” ધર્મને પણ એ જ વિષય સ્પર્શે છે “અનેક દેવોની ઉપાસના અને યાત્રિજોડે એ બન્ને એકબીજાની જોડે સંકળાયેલાં છે.” આમ સમાજવ્યવસ્થાની પૂરી અસર સમજવા છતાં લેખક તે વિશે એક ચોક્કસ નિવેડો લાવતા નથી કે ચોક્કસ માર્ગ ઉપર આવતા નથી! (૧૨-૧૩) પણ એ શક્ય રસ્તા, “એ વિકલ્પો” મુકીને છૂટી જાય છે. પહેલો વિકલ્પ એ કે જે સ્થિતિ છે તે જ કઈક અંશે ચાલવા દેવી. તેના એક ભાગ તરીકે કહે છે કે “અથવા, ઉચ્ચ યાત્રિઓને માટે ખીજો માર્ગ રહેશે. ...ખીજો સર્વ કામો, યાત્રિઓ, ધર્મો વગેરેને દાખી દઈ ત્રિવલ્ચાશાહી સ્થાપનાનું. જોડે આવી વૃત્તિ રાખનારો વર્ગ આપણામાં છે એમ હું માનું છું. રાજાઓ, બ્રાહ્મણ, પડિતો, વપારીઓ અને મોટા ખેડૂતો એ ચારેનું ચાલે તો આપણે જરૂર કરે.” આ ચારમાંથી રાજાઓ અને જમીનદારો માટેની શક્યતા તો દાલ ઓછી થઈ છે. બાકીના બેનું લવિષ્યમાં જો થાય તે ખરું!

અમેરિકાના યુ. ઍ. મા જુદા જુદા દેશ, પ્રજા, રાષ્ટ્ર અને ધર્મનાં લોકો આવે છે અને એક બે પેઢીમાં પોતાની બિનતા બૂલી એક પ્રજા બને છે. હિંદમાં પણ અનેક લોકો આવ્યા, પણ તે જુદા જુદાં નાત વાડાં ને ચોક્કસ બનાવીને વસ્યા, અને જુદા પડવાની એ લાવના હજી જુદા જુદા રૂપમાં દેખા દે છે એક પ્રજા અને એક સમાજ બનવાને બદલે પ્રાણી-સંપ્રદર્યાન પેઠે સૌ પોતપોતાના જુદા પીજરામાં રહેવા માગે છે! ખીજા વિકલ્પ માટે લેખક એ જ જરૂરિયાત મૂકે છે, એટલે “આપણા લોકોમાંથી યાત્રિલાવનાનો સંસ્કાર અને સમાજમાંથી યાત્રિમંથ્રા નાખૂંડ કરવાની અને સમગ્ર હિંદી જનતા પોતાને એક અને સમાન માનવજાતિ ગણી

કેટલાક લેખો લુદ્ધ મદી “વિજ્ઞાન વિનોદ” નામનો લેખમંદ પ્રખટ કુલો છે વળી “વિજ્ઞાન વિચાર”ની પ્રથમ આવૃત્તિમાં આવેલા “વિજ્ઞાન અને ધર્મ” ભાવના”નાં પ્રકરણો પડતા મુકરામાં આવ્યા છે, તે એ ઈર્ગદાથી કે તેઓને નવા દૃષ્ટિગિદ્ધથી “વિજ્ઞાન વિવેક” નામના નવા પુસ્તકમાં આમેન કરવામાં આવશે ત્યારે એ પ્રકટ થશે ત્યાં લેખમંદા વિજ્ઞાન ઉપરના પુસ્તકની ત્રિપુટી પૂરી થશે

ઉપસહાર

આત્મમ રક્ષણને મારુ મનુષ્ય પોતાના શરીરની જરૂરિયાતો પહેલી જુએ છે ખાતુપીતુ, ઓઢવુપહેરવુ, વસ્તુ અને શ્રમ ઓઢા પડે એમ કરવુ એ તેનાં પ્રાથમિક કાર્યો છે વળી રોજ અને જોખમથી બચવાના પણ તે ઉપાય શોધે છે શરીરને પોષવા માટે ખાવાપીવા, ઓઢવા-પહેરવાનુ મેળવવામાં જ ધણાખરના બધા વખત અને વિચાર રોજાયેલા રહે છે, જ્યારે બીજા એ વિચોને માણવામાં રોકાઈ રહે છે પરંતુ વિચારવત પ્રાણી તેવાથી મનુષ્ય એ બામતો પર વિચાર કંઈ છે, નિરીક્ષણ કરે છે, અનુભવથી શીખે છે, અને અજમાયશથી વધારે મિદ્ધિ મેળવે છે ખાવાપીવાની, ઓઢવાપહેરવાની અને રહેવા માટેની વસ્તુઓને તે સુદર, શોભાપમાન તથા આકર્ષક બનાવે છે એવી ગીતે માણસ જ્ઞાન અને કળાનો વિશિષ્ટ અને નમૃતિ સાધે છે એમ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, કળા, સુન્દરિતિ એ માનવીએ પોતાની જરૂરિયાતોમાનીયે ઉપજાવેની પ્રવૃત્તિઓ છે શુદ્ધિશાળી માનવ પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે, એટલુ જ નહિ પણ મનૃતિ અને પ્રારબ્ધ પણ ધડે છે ખેતીવાડી અને પશુપાનનના જ્ઞાનથી મનુષ્ય પોતાના પોષણની વસ્તુઓ ઉત્તરોત્તર ખીનવે છે અને સુખસાધનમાં મંડી નાખે છે કાપડમાં પણ તે ઉપરોજ સાથે બ્રા વિકસાવે છે પણ પેઠે તે જરૂર કે ઉપયોગ પૂરતા જ ઉચ્ચારો કરતો નથી, પણ ઉચ્ચારણ કેમ થાય છે તેનો જોડો વિચાર કરી તેનુ શાસ્ત્ર રચે છે, અને તેને દસ્તગત કરી નિષિ, મગીત અને મંવિતા તથા ઉચ્ચારણ ઉપજાવનારા અને નોધનારા યત્રો સર્જે છે જરૂર પ્રમાણે તે યત્રો રચે છે, વિચારપૂર્વક તેને વ્યવસ્થિત કંઈ છે, એટલુ જ નહિ પણ એ યત્રો અને વ્યવસ્થા પોતાને કેળવી સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ છે કેટલા પ્રમાણમાં માણ કે ત્યાજ્ય છે તેના પણ વિચાર અને નિર્ણય કરે છે સૂર્ય ચંદ્ર, તારા, અને આસપાસ બધી કુદરતી રચના જોઈને તે આર્થિકમુખ યાવ છે, કળામય આનંદ અનુભવે છે અને લાવો તથા ભર્મિઓને પોરે છે,

એટલું જ નહિ પણ તેઓનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરીને ઝીણામાં ઝીણી આમત પણુ જાણવા મળે છે, અને એ રીતે મેળવેલા જ્ઞાનને ઉપયોગમાં લે છે વિચારોને અપટ અને ચોક્કસ કરવા નવા શબ્દો અને સંજ્ઞાઓ યોગ્ય છે અને તે વડે ચોક્કસપણુ, વ્યવસ્થા અને પ્રગતિ લાવે છે. જુના પોતાના વિચાર, પ્રભાવિકા, રૂઢિ, આચરણ અને વર્તન સળધી અવતર રીતે વિચાર, વૃક્ષના, અને સમાલોચના કરી જવ કયા છે, કયા સુધારો કરવો જોઈએ તે સોધે છે અને જરૂર પડે તો ક્રાન્તિ પણુ કરવા તૈયાર થાય છે. છૂટી છૂટી પ્રવૃત્તિઓ, વિચારસરણી અને અભ્યાસના વિષયોને પણુ સમગ્ર દૃષ્ટિએ જોઈ તેઓના પરસ્પર મળધ અને સહકારની શક્યતા વિચારે છે, અને જીવનની પ્રવૃત્તિઓનાં સમન્વય અને સમતોલન સાધવામાં જ ખરી પ્રગતિ છે એમ દર્શાવી આપે છે

સમીક્ષિત ગ્રંથોની યાદી

કવિતા

પુસ્તક	કર્તા-પ્રકાશક	નોંધનું પૃષ્ઠ
૧. પ્રભાતગીત	પૂજનનાથ - શ્રી. અરવિંદ સર્કલ, મુમુર્ધ	(૪)
૨. અભિસાર : મનસુખવાય ઝવેરી : ત્રિપાડી વિ., મુમુર્ધ		(૫)
૩. ચક્રવાક : 'અનામી' । પટવા એન્યુકેશનલ પબ્લિકેશિંગ,		
	કંપની, વડોદરા.	(૬)
૪. દાંડા : આનન્દ, પ્ર થી. માલેકખાઈ નંદા. કવિ, એલિમશ્ચિ,		
	અમદાવાદ	(૭)
૫. પથિક : 'પ્રશાન્ત' : યુગધર્મ કાર્યાલય, મુમુર્ધ-૧,		(૮)
૬. પૂનમરાત : જગદીપ વિરાણી, ભાવનગર.		(૯)
૭. સ્વાતંત્ર્ય પ્રભાત નાથાલાલ દવે, અરકાર સાહિત્ય મંદિર,		
	જોરાનરનગર.	"
૮. સમરસ અમીન આગાદ, બદરી રોડ મુરત.		(૧૦)
૯. રાષ્ટ્રવીણા : મજેન્દ્ર જ. પડયા; ગોવિંદલાલ ત્રિવેદી, વડોદરા.		"
૧૦. જગરણુ : હેર્ષચંદ્ર ભુક્ક, ગુર્જર સાહિત્યભંડાર, લાડી		"
૧૧. પંજરી :	" " " " "	(૧૧)
૧૨. ફૂલડા : 'પ્રમુત',	" " " " "	(૧૧)
૧૩. દુમળાયા : પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ, અમદાવાદ.		"
૧૪. નારદવાણી નાગદ, ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ. અમદાવાદ		"
૧૫. કેશવચરણકમળે ■ મૂળજીભાઈ ભક્ત, નડિયાદ		(૧૨)
૧૬. પુનિત પ્રેમગાથા , સ. નદવાલ જો શાહ : ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય,		
	અમદાવાદ	(૧૩)
૧૭. પ્રણામ પ્રવાય	" " "	"
૧૮. શ્રીકૃષ્ણગતવન - શ્રી ચકર મહારાજ ઉનાવાવાળા, શ્રી રામકૃષ્ણ		
	જીવન, અમદાવાદ.	(૧૪)
૧૯. ગીતાભાવાર્થ ગીતમંજરી	" " "	"
૨૦. યોગેશ્વર કૃષ્ણ ગોકુલેશ 'રાજહંસ', સુરસાગર સાહિત્યલય, લાડી.		"
૨૧. " " : રામેશ :	" " "	" "
૨૨. " " મયુરેશ	" " "	" "
૨૩. " " : દારિકેશ	" " "	" "

સમીક્ષિત ગ્રંથોની યાદી

કવિતા

પુસ્તક

પર્તી-પ્રકાશ

નોંધનું પૃષ્ઠ

- ૧ પ્રભાતગીત પૂજનાલ શ્રી અરવિંદ સર્કલ, મુમર્ધ (૧)
- ૨ અભિસાર • મનસુખનાન ઝવેરી • ત્રિપાડી લિ., મુમર્ધ (૧)
- ૩ ચક્રવાક 'અનામી' પટવા એન્જ્યુકેશનલ પબ્લિશિંગ,
કપતી, વડોદરા (૬)
- ૪ દાદશા આનન્દ પ્ર શ્રી માણેમાર્ધ ન્હા રવિ, એલિઅમ્મિન,
અમદાવાદ (૭)
- ૫ પથિક પ્રશાન્ત મુમર્ધ કાર્યાલય, મુમર્ધ-૧, (૮)
- ૬ પૂનમરાત, જગદીપ વિરાણી બાનનગર (૮)
- ૭ સ્વાતંત્ર્ય પ્રભાત નાયાલાન દવે અમ્મર સાહિત્ય મંદિર
જોરાવરનગર ,
- ૮ સમરસ અમીન આગાદ બહરી રોડ સુરત (૧૦)
- ૯ રાષ્ટ્રવીણા ગજેન્દ્ર જ પડયા ગોવિંદનાથ ત્રિવેદી, વડોદરા ,
- ૧૦ જાગરણ ધૈર્યદ ભુલ, મુર્જર સાહિત્યભંડાર, લાડી ,
- ૧૧ પજરી " , , , (૧૧)
- ૧૨ ફૂલડા 'પ્રસન્ન', , , , (૧૧)
- ૧૩ દુમલાયા પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ, અમદાવાદ. ,
- ૧૪ નારદવાણી નારદ ભારતી સાહિત્ય સંઘ નિ. અમદાવાદ ,
- ૧૫ કેશવચરણકમળે સ મૂળજીભાઈ ભટ્ટ નડિયાદ (૧૨)
- ૧૬ પુનિત પ્રેમગાથા, સ નદનાલ ભો શાહ. ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય
અમદાવાદ (૧૩)
- ૧૭ પ્રણામ પ્રનાય ,
- ૧૮ શ્રીકૃષ્ણસ્તવન શ્રી ચકર મહારાજ ઉનાવાવાળા, શ્રી રામકૃષ્ણ
ભુવન, અમદાવાદ (૧૪)
- ૧૯ ગીતાભાવાર્થ ગીતમંજરી ,
- ૨૦ યોગેશ્વર કૃષ્ણ ગોકુલેશ 'રાજહ સ', સુરસાગર સાહિત્યાલય, લાડી ,
- ૨૧ , , રાસેશ " , , ,
- ૨૨ " " મયુરેશ " , , ,
- ૨૩ , , દારિકેશ " , , ,

૨૪. " " : ગીતેશ : " " " " "
૨૫. " " : યોગેશ : " " " " "
૨૬. રાજવાસંતી : " " " " (૧૫)
૨૭. મોરડી સંતવાણી : જવેરચંદ મેવાણી, ગૂજર્ અંધરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, (૧૬)
૨૮. સોરઠિયા દુહા : જવેરચંદ મેવાણી; ભારતી સાહિત્ય સંઘ, અમદાવાદ (૧૭).
૨૯. ચોખાહરણ . સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ, (૧૮)
૩૦. સુદામાચરિત્ર : " " " " "
૩૧. ભક્ત સરદાસનાં પદો : " " " " "
૩૨. ધીરા ભગતનાં પદો : " " " " "
૩૩. ભોળા ભગતના આપખા . " " " " "
૩૪. મેઘદૂત : નટવરલાલ ભા. જાની; મોહનભાવ ચૌહાણ, અમદાવાદ. "
- ૩૫ નિશીથ . ઉમાશંકર જોષી : જીન સાહિત્ય મંદિર, વડોદરા "
૩૬. પ્રાચીના : " " " " " "
૩૭. શ્રી કૃષ્ણસ્તવન . ગકર મહારાજ હિનાવાવાળા, અમદાવાદ : "
૩૮. વેદાંતવિશ્લેષ : " " " " "

૫૦. પાછને બારણે પન્નાનાથ પટેલ યતિપ્રકાશન વિ. અમદાવાદ (૩૦)
૫૧. પખીનો મેગા ઈશ્વર પેટનીકર, ભારતી સાહિત્યમંચ, અમદાવાદ (૩૧)
૫૨. પાતાળકથા : " " " " " (૩૨)
૫૩. માધી રામનારાયણના પાડક " " " (૩૩)
૫૪. સોહાગ : " " " " " "
૫૫. જૂનું અને નવું ગોવિંદભાઈ અમીન આર. આર. મે',
મુમર્દ-૨ (૩૪)
૫૬. મોખના પાણી નંદકુમોર પાડક; ત્રિપારી ક નિ મુમર્દ-૨ (૩૫)
૫૭. સુવામિની પ્રભાવ મહેતા નવચેતન સાહિત્યમંદિર અમદાવાદ "
૫૮. માતાનું ઝાણુ-૧ જડુભાઈ મહેતા " " (૩૬)
૫૯. " " " " " "
૬૦. જીવનસ્વપ્ન 'મુધી' . આર. આર. મેડ મુમર્દ-૨ (૩૭)
૬૧. દિગ્ધર 'રાજદમ' સુરસાગર સાહિત્યમંચ, લારી "
૬૨. પ્રારબ્ધના પાસા વી એમ પી . ત્રિપારી ક નિ મુમર્દ-૨ (૩૮)
૬૩. લખોદગ શર્મા હરિપ્રભાસ નાસઃગાડીવ સાહિત્યમંદિર, સુરત "
૬૪. જ્વાળા અનુ મહેન્દ્ર મેવાણી કાશિવાડ વિ. રાણપુર "
૬૫. ધરને માગે " મહેન્દ્ર દવે ભારતી સાહિ મંચ, અમદાવાદ (૩૯)
૬૬. ગગનરાજ " મૂળશકર મો ભટ્ટ આમ-સિલ્હામૂર્તિ, આમના ,
૬૭. જંગમી રાજ દીરઝન : અનુ મહેન્દ્ર દવે ભારતી સાહિ. સંધ " "
૬૮. મંથુરાશ્વ - અનુ જ્યોતી દનાન ગતિ પ્રમાણ, અમદાવાદ (૪૦)
૬૯. મિન્દર જાદિમ " " " " " "
૭૦. હિરોસિમા : નિરુ દેસાઈ " " " (૪૧)
૭૧. દાઝેલા હૈયા ગોપાળરાવ નિદામ આર આર. સો', મુમર્દ-૨ (૪૨)
૭૨. સુવલા " " " " " "
૭૩. સર્ના મેદિર " " " " " "
૭૪. પ્રવાસી-૧ : ચંદુલાલ ભટ્ટ આદિય પુસ્તકલકાર, અમદાવાદ (૪૩)
૭૫. " " " " " "
૭૬. વિપ્રદાસ અચુભાઈ શુક્લ આર આર. સોડ મુમર્દ-૨. (૪૪)
૭૭. માહસિકા રજનીગત ત્રિવેદી નવયુગ પુ લકાર, રાજકોટ "
૭૮. શ્રીમતી રોય મોહનનાથ ધામી " " " "
૭૯. વેરની વસુલાત કનૈયાલાલ મુનશી મૂર્દર અથરન કાર્યાલય (૪૫)
૮૦. એકલવીર : ચુ વ. ઘાઠ ગાડીવ સાહિ મંદિર, સુરત ,

- ૧૧ અવન્તીનાથ " ભારતી સા સધ, અમદાવાદ "
- ૧૨ વમુધરાનાં વ્હાવાંદવવા : મેધાણી : ગૂર્જર અથરતન કાર્યાલય, અમદાવાદ "
- ૧૩ વતનનો સાદ . ગુણવતરાય આચાર્ય : નવયુગ પુ ભ રાજકોટ ;,
- ૧૪ દીપનિર્વાણ 'દર્શક' : ભારતી સાહિ મંથ, અમદાવાદ . "
- ૧૫ માનવતાના મય રા ના પાટક " "
- ૧૬ પારકા જણ્યા ઉમાગકર જોષી : જીવન સાહિ મદિર , "
- વાર્તા
- ૧૭ આકાશદીપ ધૂમકેતુ ગૂર્જર અથરતન કાર્યા અમદાવાદ (૪૬)
- ૧૮ પરિશેષ " " " "
- ૧૯ અતરાય ઉમાગકર જોષી જીવન સાહિ મદિર, વડોદરા. (૪૮)
- ૨૦ તનમ : ગુણવતરાય આચાર્ય નવયુગ પુ. ભડાર, રાજકોટ (૪૯)
- ૨૧ સુપ્રમા અગોક દર્પ ભારતી કાર્યાલય, અમદાવાદ (૫૦)
- ૨૨ માનતા ઇશ્વર પેટવીકર, ગતિ પ્રકાગન અમદાવાદ (૫૧)
- ૨૩ પેપા ને લીમેળા દેવરાડ મહેતા નવયુગ પુ ભડાર, રાજકોટ (૫૨)
- ૨૪ નીરધર્મની વાતો . 'જયલિપ્ત' ગૂર્જર અથરતન કાર્યાલય, અમદાવાદ (૫૩)
- ૨૫ પિતાજીનો વનપ્રવશ : પૂર્ણાનંદ ભટ્ટ " " "
- ૨૬ નવોડા ચિનુભાઈ પટવા આર આર શેઠ મુમ્બ-૨ (૫૪)
- ૨૭ અખડ જેડી ગજનન વિ જોષી મનુભાઈ મેધાણી, અમદાવાદ (૫૫)
- ૨૮ સાગરકથાઓ કુગરદી મ પટ. આર આર શેઠની ૩, મુમ્બઈ (૫૬)
- ૨૯ દીનાનાથ રમણલાલ ધી શાહ, આર આર જેઠની ક. (૫૭)
- ૧૦૦ શાન્તિના પરિગો-૨-૩ ચદ્રભાઈ ભટ્ટ નવચેતન સાહિત્ય મદિર, અમદાવાદ "
- ૧૦૧ પ્રતિદામકથાઓ રોમ 'દર્શક' આમદક્ષિણામૂર્તિ, આમયા " "
- ૧૦૨ ' ઓમ " " (૫૮)
- ૧૦૩ પ્રણયમાધના ધૈર્યચંદ્ર જુહ : ગૂર્જર સાહિ ભડાર લારી "
- ૧૦૪ કુખ્યત અને સુકુતવા રામચંદ્ર પડયા સમુ સા. કાર્યાલય "
- ૧૦૫ રેનમાડોની સૃષ્ટિ મેધાણી ભારતી સાહિત્ય મંથ (૫૯)
- ૧૦૬ પ્રતોખન અનુ 'શિવમ મુદરમ' શેઠ નટવરવાન મા નસવાડી "
- ૧૦૭ મેલ અને બીજી વાતો રમણીક કિ મહેતા : નવ સા મદિર (૬૦)

૭૬. હિંદ-પ્રિન્ટનો નાણાંવ્યવહાર : નવજીવન પ્રકાશન મંદિર; ,
અમદાવાદ. (૬૨)
૭૭. મંદિરપ્રવેશ અને શાસ્ત્રો : ચંદ્રશંકર શુક્લ : નવજીવન પ્રકાશન
મંદિર, અમદાવાદ. (૬૩)
૭૮. આમરચના : રવિશંકર મહારાજ સરતુ સાહિત્યવર્ધક, કાર્યાલય,
અમદાવાદ. (૬૪)
૭૯. મૂંઝવતા પ્રશ્નો : મનુભતિ ને દેવશંકર મહેતા : નવયુગ પુસ્તક
ભંડાર, રાજકોટ. (૬૫)
૮૦. હિંદી સમાજના ઉદ્ધાર માટે પ્રાર્થના : સી. તેજપાલ, રાજકોટ. ,,
૮૧. સ્ત્રી અને પુરુષ અતુ વિશ્વનાથ ભટ્ટ નવયુગ પુ ભંડાર, ,, (૬૬)
૮૨. કન્યાને પત્રો : નરહરિ પરીખ નવજીવન પ્રકાશન મંદિર,
અમદાવાદ. ,,
૮૩. દારકા : કલ્યાણરાય ન. જોશી : લુહાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા. (૬૭)
૮૪. પેલેન્ડાઇન . વાસુદેવ મહેતા : ઋતિ પ્રકાશન લિં. અમદાવાદ. ,,
૮૫. ચિરંજીવ સાહિત્ય : સ. મણિલાલ વ્યાસ, પુસ્તકાલય સહકારી
મંડળ, વડોદરા. (૬૭)
૮૬. સોનેરી સૂચનો : સરતુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ ,,
૮૭. માંદાનો આહારવિહાર : ,, ,, ,, ,,
૮૮. હરકો : ,, ,, ,, ,,
૮૯. કવાય આૈષધિ : ,, ,, ,, ,,
૯૦. જનેતાનાં હરકો : જીંડુભાઈ વેઘ, ગૂર્જર અચરત્ન કાર્યાલય,
અમદાવાદ. (૬૮)
૯૧. સૂરતી રસયાળ : સગુણાખડેન ભા. મહેતા . આર. આર. શેઠની

૧૯૬-૬૬. ગણના શિયાળાનાં પરાક્રમો ભા. ૧ થી ૪ :

રમણલાલ મોની : કમલ પ્ર. મંદિર (૧૦૦)

૨૦૦. ગણનાની દુર્-રે :	"	"	"	"
૨૦૧. ખડેકાનની બહાદુરી :	"	"	"	"
૨૦૨. છમીથી બિન્દી :	"	"	"	"
૨૦૩. લામટા બાપા :	"	"	"	"
૨૦૪. ભાચરિયાલાલ :	"	"	"	"
૨૦૫. લાડુની ભત્રા :	"	"	"	"
૨૦૬. બાબો બકેરો :	"	"	"	"
૨૦૭. ભુચલો ગધેડો :	"	"	"	"
૨૦૮. શિશુરંગના : વિનોદિની નીચકંડે	"	"	"	"

શિષ્ટ સાહિત્ય મુદ્રણાલય,
આંકડિયા

૨૦૯. લીલી અન્યથા દેશમાં : પીતાંગરનાથ ભારદ્વાજ : ભારતી
સાહિત્ય સંઘ.

૨૧૦. ચીનનાં બાળકો : અનુ નિરુ દેસાઈ : ભારતી સાહિ. સંઘ. (૧૦

૨૧૧. પુરાણની વાતો : હવરામ જોષી : સદેશ પ્રકાશન મંદિર,

અમદાવાદ.

૧૨. બહાદુર ખેડો : મોદનલાલ ધામી : નવયુગ પુ. ભંડાર, રાજકોટ. "

૧૩. બાળકોનું હિંદુઆત : પોપટલાલ અંબાણી : " " "

૧૪. સાગેદાર-૨ : ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી : આર આર. એડ. મુંબઈ. (૧૦૨

૧૫. વિદ્યાર્થી વાચનમાળા-પહેલી ક્રેસ્ટી : ગૃ. અ. ય. કાર્યા. અમદાવાદ. "

૧૬. " " -ત્રીજી , : " " " " "

૧૭. " " -આઠમી , : " " " " "

૧૮. " " -નવમી , : " " " " "

૨૧૫ થી ૨૧૮ એ ચાર ક્રેસ્ટીમાં દરેકમાં વીસ પુસ્તિકાઓ છે.

એટલે કુલ સંખ્યા ૨૧૪+૮૦=૨૯૪ થઈ.

વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો

૧. બાળકો અને માતાની સંભાળ : લુદા લુદા લેખકો (ગુજરાત
મંગોધન મંડળ, મુંબઈ)
- ૨-૩ દાંત ધણુ છવો, દંતવિજ્ઞાન : ડૉ. ડૉ. ડૉ. (ડેન્ટલ
ક્લિનિક, નવસારી)
૪. માંડગીના કારણો : વિ. ધ. મુનશી. (સમુદ્ધ સાહિત્ય વર્ધક
કાર્યાલય, મુંબઈ, અમદાવાદ)
૫. માંદાનો આહારવિહાર : ડૉ. રસિકલાલ પરીખ (સમુદ્ધ સાહિત્ય
વર્ધક કાર્યાલય, મુંબઈ, અમદાવાદ)
૬. હરડે : ડૉ. ર. જે. પરીખ (" " ")
- ૭ કવાથ-ઓષધિ : મ. મો. ચૌધરી (" " ")
૮. હું નિસર્ગોપચાર તરફ કેમ વળ્યો ? : ડૉ. હેન્રી વિન્ડહાર
અનુ. ર. એન્જિનિયર (ભારતી સાહિત્ય મંદિર, મુંબઈ, અમદાવાદ)
૯. માનસરોગવિજ્ઞાન ડૉ. બા. અ. પાટક (ગુજરાત વર્તમાનપત્ર
મોસાયટી, અમદાવાદ)
- ૧૦-૧૨. ખેતીનાં મૂળતત્ત્વો ભાગ ૧, ૨, ૩ માં સિ પંડ્યા
(સમુદ્ધ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, મુંબઈ-અમદાવાદ)
૧૩. કાપડની કલાણી : કા. મ. ગાધી : (શ્રી સવાજી સાહિત્યમાળા
વડોદરા)
૧૪. ખાદી-વિદ્યાપ્રવેશ : (નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ)
૧૫. ચંદ્ર : જાડુભાઈ સુધાર : (તારક મંડળ આલુદ)
૧૬. ઉચ્ચારશાસ્ત્રપ્રવેશિકા : અ. જે. પચાસ. (ગુજરાત
વિદ્યાસભા, અમદાવાદ)
૧૭. અર્થશાસ્ત્રની પરિભાષા વિ. મ. કોઠારી. (નવજીવન કાર્યાલય,
અમદાવાદ)
૧૮. ધત્રો સામે બળવો એલ પી. જેફ્રેસ, અનુવાદ ચં. પ્રા. શુક્લ.
(નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ)
૧૯. સમગ્રી ક્રાંતિ : કિ. ધ. મશરૂવાળા (" " ")
૨૦. વિજ્ઞાન વિચાર પો. ગો. શાહ (ગુ. સંગોધન મંડળ, એન.
એમ ત્રિપાઠી લિ મુંબઈ)

વિભાગ બીજો
સુવર્ણચંદ્રક-પ્રદાનવિધિ

સુવર્ણચંદ્રક-પ્રદાનવિધિ

તા. ૯-૧૦-૪૬ ને રવિવારને દિવસે સાંજના પાંચ વાગ્યે બોળાનાથ ડીઝ ઈન્સ્ટિટ્યૂટમાં શ્રી ધૂમકેતુના પ્રમુખપદે ગુજરાતના યુગીતા પ્રકૃતિ કેળવણી શ્રી હરિનારાયણ આચાર્યને સ્વ રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક નામક દરવાની વિધિ અંગેનો સમારકા યોજવામાં આવ્યો હતો.

શ્રી ધૂમકેતુએ શરૂઆતમાં જણાવ્યું હતું કે, શ્રી આચાર્યે પ્રકૃતિ કેળવણી વસ્તુ પકડી છે અને છેલ્લા ૨૫ વર્ષથી તેમણે એ ક્ષેત્રમાં મેધાથી મેવા આપી છે એ જીવનકાર્ય પાછળ ૨૫ વર્ષનો ગાગે માપવો એ જેની તેની વાત નથી એમણે વીરેના કાર્યમાં બહુ ઓછાને સ પડે તેમ છે જીવ જીવ્યોમાં રસ લેવો તે કવિતામાં રસ લેવા પ્રતા બોળાખી વાત છે.

શ્રી ચૈતન્યપ્રસાદ દીવાનજીએ શ્રી આચાર્યના પ્રસરતગોળ અને પ્રકૃતિવિજ્ઞાનના તોખનો ખ્યાલ આપ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે શ્રી આચાર્યના પ્રકૃતિવિજ્ઞાનના મર્ચ માટે ગુજરાતને અભિમાન લેના જેલુ છે શ્રી બચુભાઈ રાવતે શ્રી આચાર્યના કાર્યને અખિન ન આપ્યા બાદ શ્રી રતિલાલ ત્રિવેદીએ શ્રી આચાર્યના જી. જી. જી. પ્રમગો વિશે માહિતી આપી હતી અને જણાવ્યું હતું કે તેઓને ૪૦૦ વાચક છે અને વિચાર્યું છે તેઓને નાન એક જ વિષયમાં રસ નથી, ૫૧ જીવનની જીદી જીદી શાખાઓમાં પણ તેઓને ભાડે રસ છે તેઓ એક વારાંસ મિત્ર પણ છે આપણે આગા રાખીએ કે તેઓ આ વિષયમાં વધુ કાર્ય કરે અને ગુજરાતને વધુ ગૌરવ અપાવે.